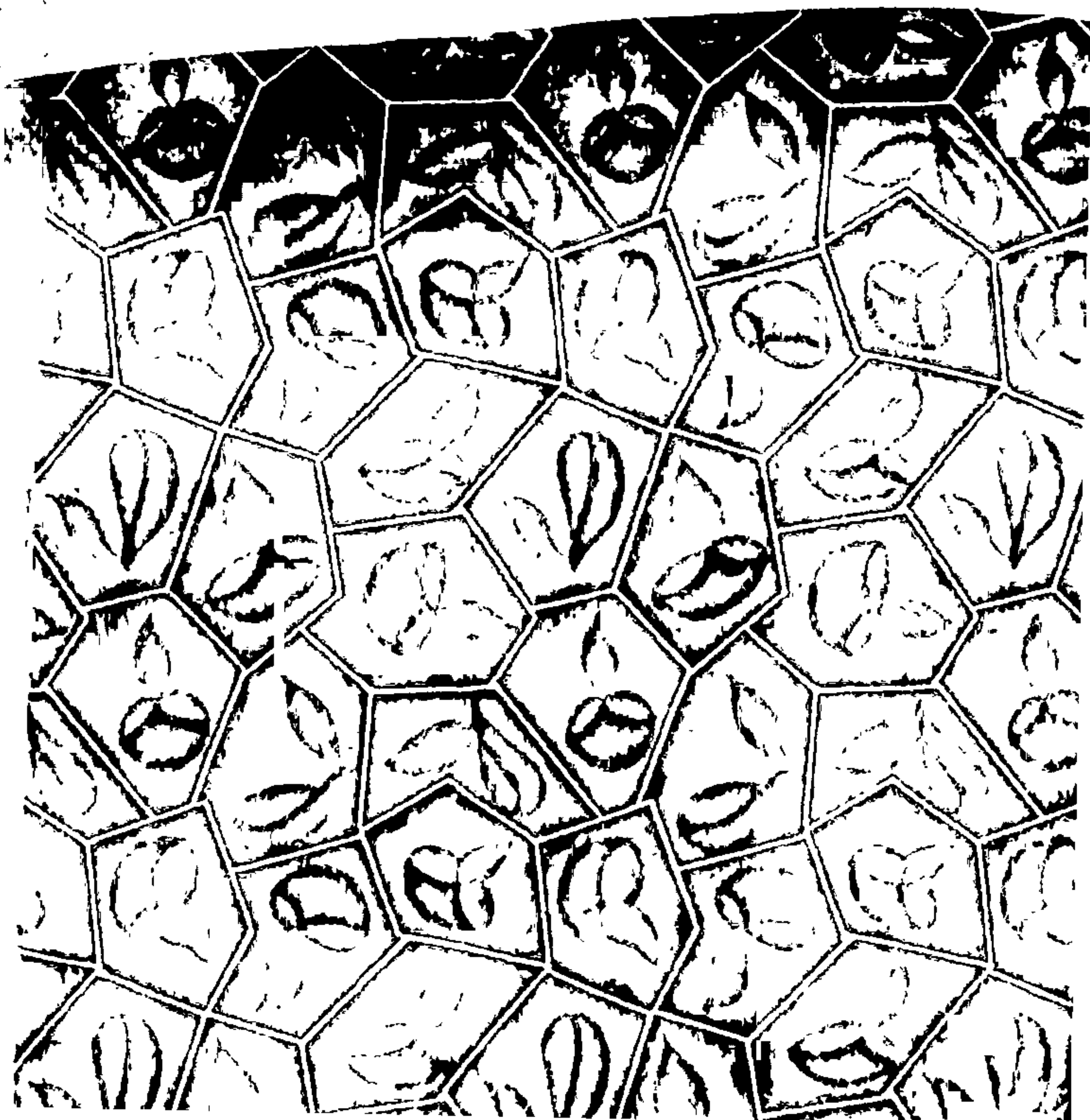

अनर्थात्म

श्रीकृष्णम प्रातःपादुक्

३५-३६ ते. ३७

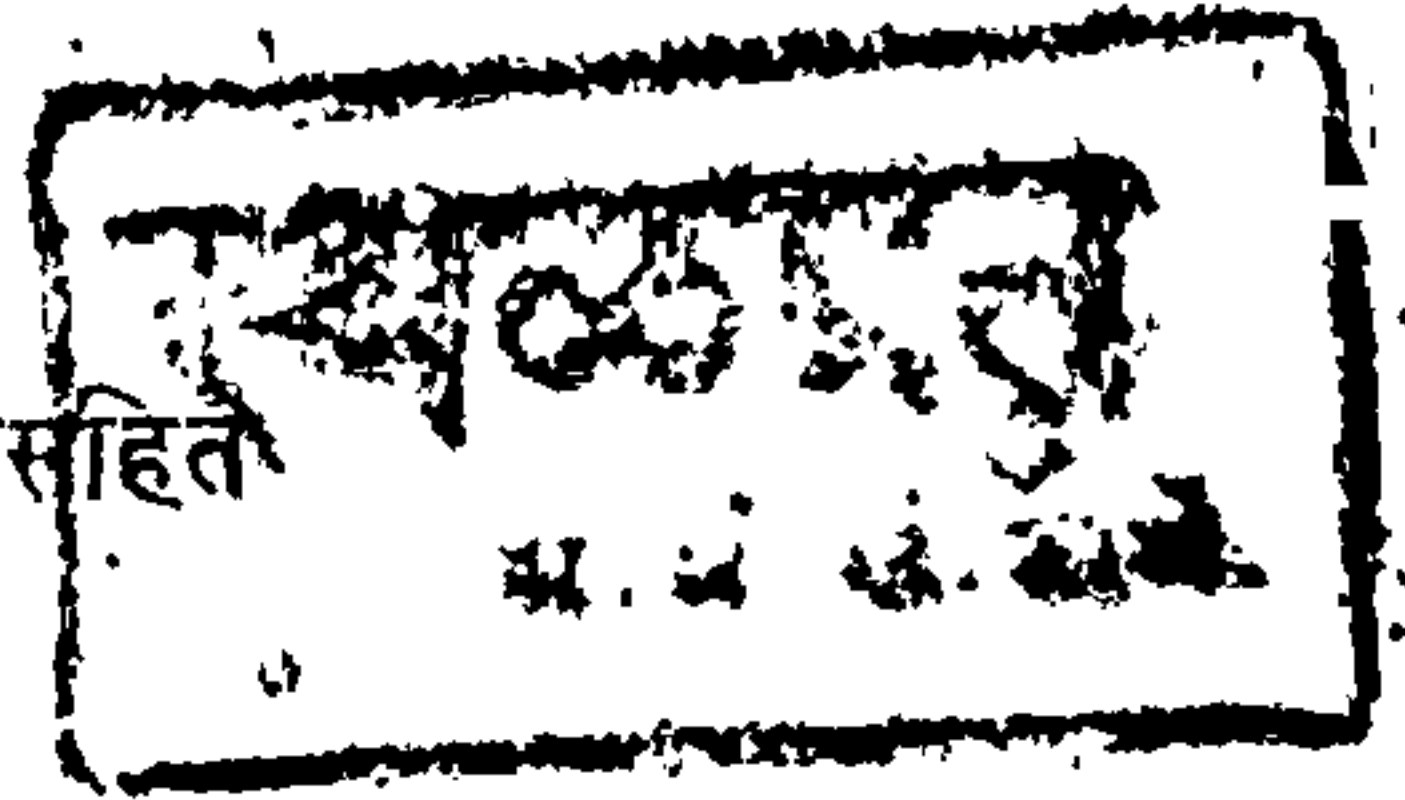
ब्राह्मधर्मप्रतिपादक

वाक्य संग्रह,

भरतखंडातील ब्राह्मसमाजानें केला,

तों

मराठी भाषांतरासहित

मुंबई येथें

“न्याशनल” छापखान्यांत छापून

प्रसिद्ध केला.

शके १७२२.

१५/७/२२

सुविशालमिदं विश्वं पवित्रं ब्रह्ममन्दिरम् ।
चेतः सुनिर्मलन्तीर्थं सत्यं शास्त्रमनश्वरम् ॥
विश्वासो धर्ममूलं ही प्रीतिः परमसाधनम् ।
स्वार्थनाशस्तु वैराग्यं ब्राह्मैरेवं प्रकीर्त्यते ॥

चराचर समस्तही, विमल ब्रह्ममंदीर हैं ॥
विशुद्ध मन तीर्थ कीं, अमल सत्य सच्छास्त्रते ॥
न भक्तिसम धर्म, ज्या अचल भाव हैं कारण ॥
न ब्राह्मजन मानिती सकलत्याग हैं तारण ॥ १

या लहानशा पुस्तकांत हिंदु, यहूदी, ख्रिस्ती, महंमदी, आणि पारसी यांच्या धर्मपुस्तकांत सद्धर्मप्रतिपादक जीं वचनें आहेत त्यांचा अंशतः संग्रह केला आहे. या पृथिवीतलावर नानापंथ व नानामते आहेत. प्रत्येक मताचे दुरभिमानी लोक आपण श्रेष्ठ, आपण धार्मिक, व इतर सर्व नीच व धर्मभ्रष्ट असे मानितात. परंतु विवेकी पुरुषांचें मत असें नाहीं. सर्व मतांचे लोकांत धर्म मान्य आहे, आणि अधर्म अमान्य आहे, आणि धर्माचीं मूळतत्वे सर्वास विदित आहेत. ईश्वर या जगाचा कर्ता व नियंता असून, सर्वज्ञ, सर्वसाक्षी, सर्वव्यापी, परम पवित्र, परम न्यायी, परम कृपाळू, असा आहे. त्याचे गुणांचें ज्ञान, व्याविषयीं आस्तिक्यबुद्धि, इंद्रियनिग्रह, चित्तशुद्धि, आणि विनय, हीच धर्माची साधनसामुग्री; अनन्यभावेकरून ईश्वराची भक्ति हाच मुख्य धर्म; पितृभक्ति, भूतदया, शांति, परोपकार, सौजन्य, सत्यभाषण, सदावरण, सद्विचार, आणि सत्समागम, हीच मुख्य नीति; अनुताप हेंच पापापासून मुक्त करणारें प्रायश्चित्त; परतोंकीं जरामरणरहित अखंड सुखाची प्राप्ति हेंच धर्माचरणाचें व नीतीचें फल; आणि नानाविध दुःखारंपरेची प्राप्ति हें अधर्माचरणाचें व अनीतीचें फल; असा प्रत्येक मताचे धार्मिक लोकांचा दृढ भरंवसा

आहे, असें निःपक्षपाती व विवेकी पुरुष सर्वत्र मानितात.

जे दुरभिमान सोडून आस्तिक्यबुद्धीनें हीं पुढील वचनें वाचून त्यांचें मनन करितील, त्यांची याविषयीं खात्री होऊन सर्व मतांचे लोकांविषयीं सारखा प्रेमभाव वाढेल, व मनाची धर्माचरणाविषयीं प्रवृत्ति होईल, या आशेनें मूळ वचनांचें मराठी भाषांतर करून जनांस सादर केले आहे.

एक्या भाषेतून दुसऱ्या भाषेत शब्दशः भाषांतर करितां येत नाही, व केले तरी सुबोध होत नाहीं, यास्तव भाषांतर करणारानें मुख्यत्वेकरून अर्थतात्पर्यावर नदर दिली आहे.

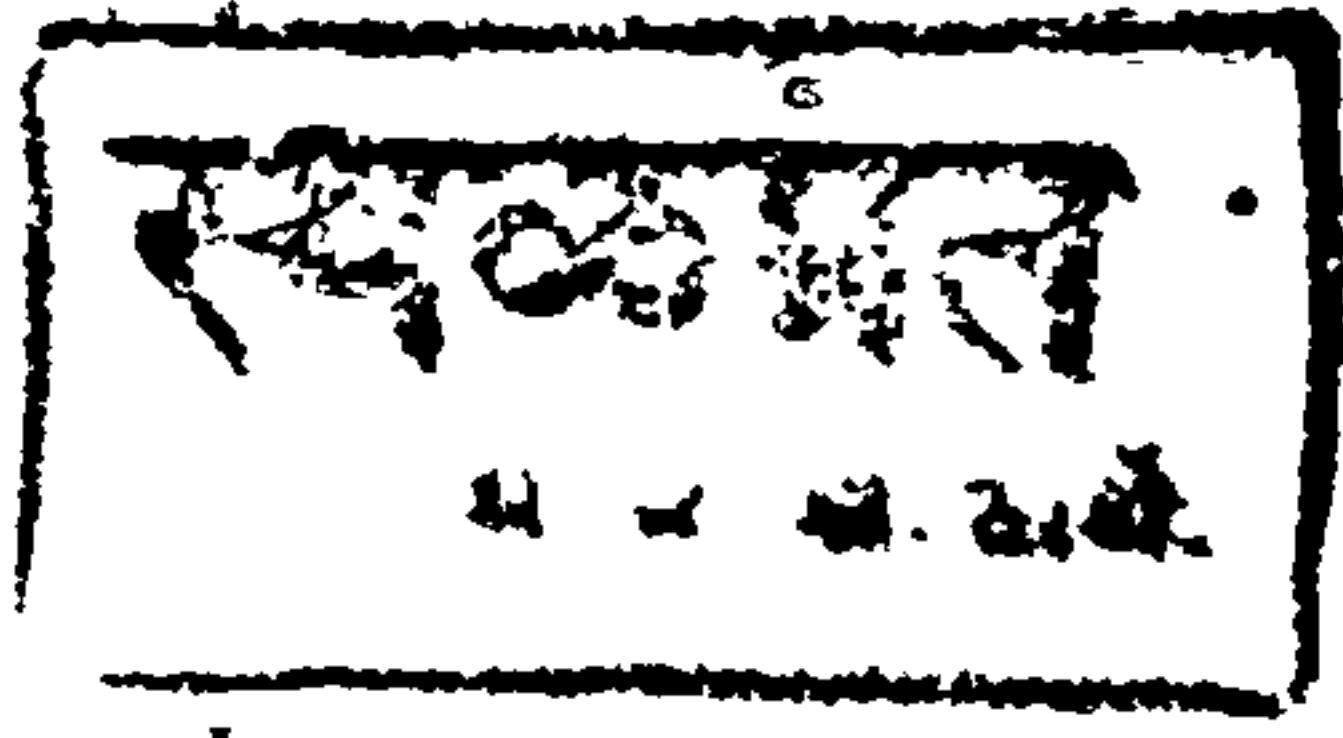
सप्टेंबर सन १८७०

प्रार्थना समाजाचे सभासद

यांस

हे लहानसे पुस्तक भाषांतर कर्त्याने परम

आदराने नजर केले आहे.

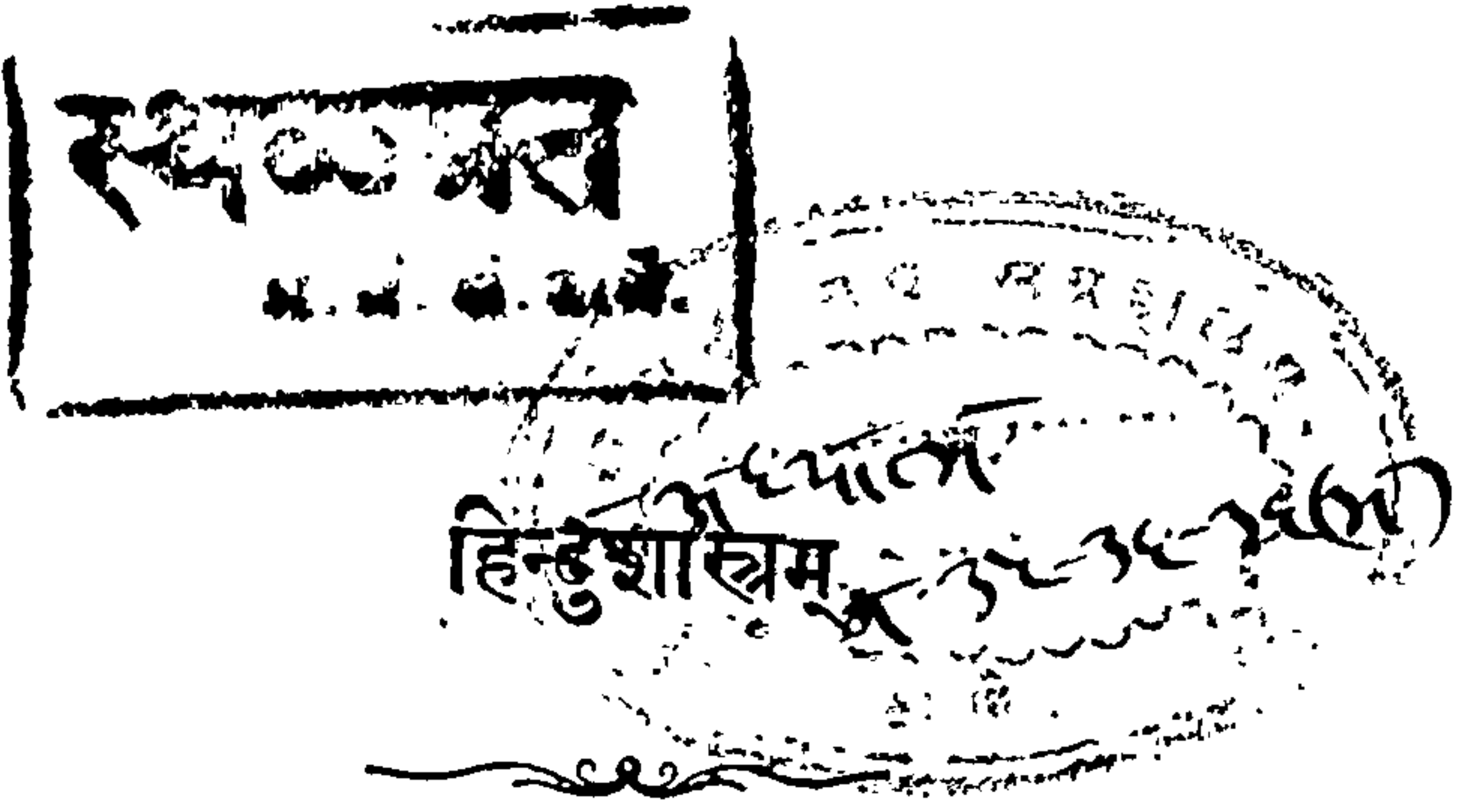

अनुक्रमणिका.

हिंदुशास्त्रांतील श्लोक.	४४.
यहूदीशास्त्रांतील वचने.	१
ख्रिस्तीशास्त्रांतील वचने.	२७
महंमदीशास्त्रांतील वचने.	३३
पारसीशास्त्रांतील वचने.	५२
	५२.

शुद्धिपत्र.

वृष्ट. पंक्ति.	अशुद्ध.	शुद्ध.
१ १६	पंच महाभूतांचें	पंचमहाभूतांचें
६. ४	स्वर्ग लोकीं	स्वर्गलोकीं
२२ २०	परतंत्रमुळें	परतंत्रतेमुळें
" "	स्वतंत्रेच्या पार्यां	स्वतंत्रतेच्यापार्यां
२३ ४	जन्मास, येतो	जन्मास येतो,
२४ ११ ^०	स्थितस्ये	स्थितस्ये
२५ १४	वाक्याता	वाक्यता
" १५	यस्याभ्यामेन	यस्याभ्यासेन
२६ १८	पुरुषामध्ये	पुरुषांमध्ये
२९ १८	पाताळपेक्षां	पाताळापेक्षां
३० २	पक्षांस	पक्ष्यांस
५२ २२	सहाय कर्ता	सहाय्यकर्ता
५४ ४	सहाय करी	सहाय्यकारी
" २५	सहाय	सहाय्य
" २६	सहाय	सहाय्य
५७ २३	मुढांत	मूढांत

भृपराऋग्वेदोयजुर्वेदः सामवेदोऽ-
थर्ववेदः शिक्षा कल्पोव्याकरणं
निरुक्तं छन्दोज्योतिषमिति ।

अथ परा यया तदक्षरमधिगम्यते ॥ १ ॥
मुण्डकोपनिषत् । १ । ५ ।

ऋग्वेद, यजुर्वेद, सामवेद, अथर्ववेद, शिक्षा,
कल्प, व्याकरण, निरुक्त, छन्द, व ज्योतिष ह्या सर्व
कनिष्ठ विद्या; आणि ज्या विद्येने अविनाश ब्रह्माचे ज्ञान
होते, ती श्रेष्ठ विद्या.

यत्तद्रेश्यमग्राह्यमगोत्रमवर्ण-
मचक्षुःश्रोत्रं तदपाणिपादं
नित्यं विभुं सर्वगतं सुसूक्ष्मं
तदव्ययं यभूतयोनिं परिपश्यन्ति धीराः ॥२॥

मु । १ । ६ ।

धीमान् पुरुष ज्याला पंच महाभूतांचे कारण असे
मानतात, ते अगोचर, ग्रहण करण्यास अशक्य, गोत्र-
विरहित, जातिविरहित, कर्णनेत्रविरहित, हस्तपाद-

विरहित, अनाद्यनंत, सर्वव्यापी, सर्वगामी, असंत
सूक्ष्म, व अविनाशी असे आहे.

एतस्माज्जायते प्राणोमनः सर्वेन्द्रियाणि च ।
खं वायुर्ज्योतिरापः पृथिवी विश्वस्य धारिणी ॥ ३ ॥

२ मु । १ । ३ ।

या ब्रह्मापासून प्राण, मन, संपूर्ण इंद्रिये, आकाश,
वायु, अग्नि, उदक, आणि विश्वातें धारण करणारी
पृथिवी हीं सर्व उत्पन्न होतात.

प्राणो ह्येष यः सर्वभूतैर्विभाति
विज्ञानन् विद्वान् भवते नातिवादी ।
आत्मक्रीड आत्मरतिः क्रियावा-
नेष ब्रह्मविदां वरिष्ठः ॥ ४ ॥

३ मु । १ । ४ ।

सर्व भूतांचे ठायीं प्रकाशमान असा जो प्राण
तो परमेश्वरच होय. त्याचें ज्ञान ज्या विद्वान् पुरुषास
प्राप्त झालें आहे तो पुढें अधिक विचार करित नाहीं;
परंतु स्वस्वरूपांच रममाण होत्साता आनंद पावतो,
आणि विहित कर्मेही आचरण करितो; असा पुरुष
ब्रह्मज्ञान्यांमध्ये वरिष्ठ होय.

सत्यमेव जयते नानृतम् ॥ ५ ॥

३ मु । १ । ५ ।

(३)

सत्यच विजयी होतें, असत्य विजयी होत नाही.

न चक्षुषा गृह्यते नापि वाचा
नान्यैर्देवैस्तपसा कर्मणा वा ।

ज्ञानप्रसादेन विशुद्धसत्व-

स्ततस्तु तं पश्यते निष्कलं ध्यायमानः ॥६॥

८

३ मु । १ । ८ ।

त्या परमात्म्याचें ज्ञान डोळ्यांनीं, वाणीनें, किंवा इतर इंद्रियांनीं, तपानें किंवा यज्ञादि कर्मांनीं होत नाही; परंतु ज्याचें अंतःकरण ज्ञान प्राप्तीनें अत्यंत शुद्ध झालें आहे, तोच ध्यानाच्यायोगानें त्या निर्गुण ब्रह्मातें जाणतो.

ईशावास्यमिदं सर्वं यत्किञ्च जगत्यां जगत् ।

तेन त्यक्तेन भुञ्जथा मागृधः कस्यस्वित् धनम् ॥७॥

ईशोपनिषत् । १ ।

या पृथिवीवर जे जे पदार्थ आहेत, ते सर्व ईश्वर-स्वरूप आहेत असें जाणावें, आणि विषयसुखाची इच्छा सोडून राहावें; कोणाच्याही धनाचा लोभ करूं नये.

तदेजति तन्नैजति तदूरे तद्वदन्तिके ।

तदन्तरस्य सर्वस्य तदु सर्वस्यास्य बाह्यतः ॥८॥

ईशा । ५ ।

(४)

हे ब्रह्म चल असून अचल आहे; दूर असून जवळ आहे; व ते ह्या सर्व जगाच्या अभ्यंतरीं आहे, तसेच वाहेरूनही आहे.

सपर्यगाच्छुक्रमकायमव्रण-
मस्नाविरं शुद्धमपापविद्धम् ।
कविर्मनीषी परिभूः स्वयम्भू-
र्याथातथ्यतोर्थांन् व्यदधाच्छाश्वतीभ्यः समाभ्यः ॥९॥
ईशा । ८ ।

तो परमात्मा आकाशाप्रमाणे सर्व व्यापी आहे, निर्मळ आहे, त्याला शरीर नाही, त्याला व्रण नाहीत, त्याला स्नायु नाहीत, तो शुद्ध आहे, तो पापापासून अलिप्त आहे, तो सर्वज्ञ आहे, तो विवेकयुक्त आहे, तो सर्वाहून श्रेष्ठ आहे व स्वयंभू आहे, तो निरंतर सर्व सृष्टि यथायोग्य रितीने उत्पन्न करितो.

यद्वाचानभ्युदितं येन वागभ्युद्यते ।
तदेव ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं यदिदमुपासते ॥१०॥
तलवकारोपनिषत् । ४ ।

ज्याचे वाणीने निरूपण करितां येत नाही, ज्यापासून वाणी उत्पन्न होते, तेच ब्रह्म होय असें तू जाण; मनष्य ज्याची उपासना करितो, ते दैवत ब्रह्म नव्हे.

(९) अ. ३

यन्मनसा न मनुते येनाहुर्मनोमतम् ।
तदेव ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं यदिद्युपासते ॥११॥
तल । ५ ।

जें मनानें जाणतां येत नाहीं, आणि ज्याला
मनाचें ज्ञान होतें, तें ब्रह्म होय, असें तूं जाण ; मनुष्य
ज्याची उपासना करितो, तें दैवत ब्रह्म नव्हे.

नाहं मन्ये सुवेदेति नो न वेदेति वेद च ।
योनस्तद्देद तद्देद नो न वेदेति वेद च ॥१२॥
तल । १० ।

मला ब्रह्माचें चांगलें ज्ञान झालें असें मी मा-
नित नाहीं ; नाहीं जाणिलें, असें नाहीं ; जाणिलें असेंही
नाहीं. या वचनाचा अर्थ आमच्यांतून ज्या कोणास
समजला असेल, त्याणेंच तें जाणिलें.

माहं ब्रह्म निराकुर्यां मा मा ब्रह्म
निराकरोदनिराकरणमस्तु ॥ १३ ॥
तलशान्तिः ।

मी ब्रह्माचा त्याग करूं नये, व ब्रह्मानेंही
माझा त्याग न करावा. मजकडून ब्रह्माचा धिःकार
न होवो.

• म्रगे लोके न भयङ्किञ्चनास्ति
न तत्र त्वं न जरया बिभेति ।

उभे तौर्त्वाशनायापिपासे

शोकातिगो मोदते स्वर्गलोके ॥ १४ ॥

कठोपनिषत् । १ । १२ ।

स्वर्ग लोकीं कशाचैव भय नाहीं; हे मृत्यु, तेथें तूं नाहींस; व तेथें वृद्धपणा प्राप्त होण्याचेंही भय नाहीं. तेथें मनुष्य क्षुधातृषाविरहित होत्साता व शोकविरहित होत्साता आनंद पावतो.

श्रेयश्च प्रेयश्च मनुष्यमेतस्तौ

सम्परीत्य विविनक्ति धीरः ।

श्रेयोहि धीरोभिप्रेयसोवृणीते

प्रेयोमन्दोयोगक्षेमाद्वृणीते ॥ १५ ॥

कठः । २ । २ ।

मोक्ष आणि विषयोपभोग हीं दोन मनुष्यास प्राप्त होतात. सुज्ञ पुरुष विचार करून त्यांतील उत्तम कोणतें आणि कनिष्ठ कोणतें हे पहातो, आणि विषयोपभोगाचा त्याग करून मोक्ष स्वीकारितो; परंतु अज्ञान पुरुष निर्वाहाकरितां विषयोपभोगाचा स्वीकार करितो.

नायमात्मा प्रवचनेन लभ्यो-

न मेधया न बहुना श्रुतेन ।

यमेवैषवृणुते तेन लभ्य-

स्तस्यैष आत्मा वृणुते तनूं स्वाम् ॥ १६ ॥

कठः । २ । २३ ।

वचनांनीं या आत्म्याचा बोध होत नाही; व बुद्धीने किंवा पुष्कळ श्रवण केल्यानेही तो जाणता येत नाही. तर हा परमात्मा ज्यावर अनुग्रह करितो त्यालाच मात्र प्राप्त होतो, आणि स्वस्वरूपाचें ज्ञान करवितो.

नाविरतोदुश्चरितान्नाशान्तोनासमाहितः ।

नाशान्तमानसोवापि प्रज्ञानेनैनामाप्नुयात् ॥ १७ ॥

कठः । २ । २४ ।

जो पापकर्मापासून निवृत्त झाला, ज्याणें इंद्रियांचा निग्रह केला, ज्याचें चित्त एकग्र झालें, ज्याचें मन शांत झालें, तोच ज्ञानें करून ब्रह्मार्तें पावतो.

उत्तिष्ठत जाग्रत प्राप्य वरान्निबोधत ।

क्षुरस्य धारा निशिता दुरत्यया

दुर्गमपथस्तत् कवयोवदन्ति ॥ १८ ॥

कठः । ३ । १४ ।

हे प्राणीहो, उठा, जागे व्हा, उत्तम ज्ञानी-जनांकडे जाऊन ब्रह्म जाणा; व्याप्रमाणें वस्तुन्याच्या तीक्ष्ण धारेवर पाय ठेवून चालणें कठीण, तद्वत् ब्रह्म-ज्ञानाचा मार्ग दुर्गम आहे, असें ज्ञानी लक्षणतात.

- पराचः कामाननुयान्ति बाला-
स्ते मृत्योर्यन्ति विततस्य पाशम् ।

(८)

अथ धीराभमृतत्वम्विदित्वा
ध्रुवमध्रुवेष्विह न प्रार्थयन्ते ॥१९॥

कठः । ४ । २ ।

अज्ञान पुरुष विषयवासनांच्या स्वाधीन होऊन, सर्वांस ज्याणें व्यापिलें आहे असा जो मृत्यु, त्याच्या पाशांत पडतात; परंतु ज्ञानी, मोक्षाचें स्वरूप जाणून इहलोकींच्या नाशवंत विषयांपासून अविनाश सुखाची अपेक्षाच करीत नाहीत.

य एष सुप्तेषु जागर्तिकामङ्गाम्पुरुषोनिर्मिमाणः
तदेव शुक्रं तद्ब्रह्म तदेवामृतमुच्यते ।
तस्मिंल्लोकाः श्रिताः सर्वे तद् नान्येति कश्चन ॥२०॥

कठः । ५ । ८ ।

मनुष्यें निद्रिस्त जालीं असतां जो आत्मा जागृत राहून आपल्या इच्छेप्रमाणें भिन्न भिन्न विषय निर्माण करितो, तेंच शुद्ध, तेंच अविनाश ब्रह्म होय. सर्व जग त्याच्याच आश्रयानें राहतें; त्याचा पार कोणास लागत नाही.

यादिदं किञ्च जगत् सर्वं प्राणएजति निःसृतम्
महद्द्रयं वज्रमुद्यतं यएतद्विदु रमृतास्ते भवन्ति ॥२१॥

कठः । ६ । २ ।

(९)

प्राणरूप परमात्म्याच्या योगाने जे हे सर्व जगत् चालत आहे त्याचे कारणभूत जे ब्रह्म, ते वज्राप्रमाणे मोठे भयंकर आहे; त्याला जे जाणतात, ते अमर होतात.

भयादस्याग्निस्तपति भयान्तपति सूर्यः ।

भयादिन्द्रश्च वायुश्च मृत्युर्धावति पञ्चमः ॥ २२ ॥

कठः । ६ । ३ ।

याच्या भयाने अग्नि प्रज्वलित होतो, आणि सूर्य ताप देतो ; तसेच इंद्र, वायु, आणि मृत्यु हे सर्व आपापल्या कार्यामध्ये तत्पर असतात.

नैव वाचा न मनसा प्राप्तुं शक्योन चक्षुषा ।

अस्तीति ब्रुवतोऽन्यत्र कथन्तदुपलभ्यते ॥ २३ ॥

कठः । ६ । १२ ।

आत्मा वाणाने, मनाने, किंवा नेत्रांनी, जाणतां येत नाही; आत्मा आहे असे लक्षणाराच्या बाहेर तो कसा प्राप्त होईल.

महान् प्रभुर्वै पुरुषः सत्त्वस्यैष प्रवर्त्तकः ।

सुनिर्मलाभिर्मां शान्ति ईशानोज्योतिरव्ययः ॥ २४ ॥

श्वेताश्वतरोपनिषत् । ३ । १२ ।

मनुष्याचा आत्मा, तो परमात्माच होय ; त्या-

च्याचपासून प्राणाची प्रवृत्ति होते. अत्यंत शुद्ध
शांति त्याच्याच अधीन होय. तो ज्ञानस्वरूप आहे, तो
अविनाश आहे.

सर्वेन्द्रियगुणाभासंसर्वेन्द्रियविवर्जितम् ।

सर्वस्य प्रभुमीशानं सर्वस्य शरणं सुहृत् ॥ २५ ॥

श्वेत । ३ । १२ ।

त्या परमात्म्याच्या योगाने सर्व इंद्रियांचे गुण
प्रगट होतात, परंतु तो स्वतः इंद्रियरहित आहे. तो
या सर्व चरःचर जगताचा सखा व आश्रय, प्रभु व
ईश्वर होय.

अपाणिपादोजवनोगृहीता

पश्यत्यक्षुः सशृणोत्यकर्णः ।

सवेत्ति वेद्यं न च तस्यास्ति वेत्ता

तमाहूरग्र्यं पुरुषं महान्तम् ॥ २६ ॥

श्वेत । ३ । १२ ।

त्याला हात नसून तो ग्रहण करितो, पाय
नसून वेगाने चालतो, नेत्र नसून पहातो, कर्ण नसून
ऐकतो. तो सर्व कांहीं जाणतो, परंतु त्याला कोणी
जाणत नाही. त्याला श्रेष्ठ व महान् पुरुष म्हणतात.

यएकोऽवर्णोबहुधा शक्तियोगा-

द्वर्णाननेकान्निहितार्थोदधाति ।

ॐ. ३५५५५५
३५-३५-३५

विचैति चार्त्त विश्वमादी सदेवः
सनोबुद्ध्या शुभया संयुनक्तु ॥ २७ ॥

श्वेत । ४ । १ ।

जो परमात्मा एक असून निर्विशेष आहे, तो आपल्या शक्तीच्या योगाने भिन्न भिन्न प्रकारची सृष्टि निर्माण करितो. जो आदिअंती विश्वाला व्यापून रहातो, तो देव आह्लांस चांगली बुद्धि देवो.

तमीश्वराणां परमं महेश्वरं
तन्देवतानां परमञ्च दैवतं ।
पतिं पतीनां परमं परस्तात्
विदाम देवं भुवनेशमोड्यम् ॥ २८ ॥

श्वेत । ६ । ७ ।

जो सर्व ईश्वरांचा परमेश्वर, जो सर्व दैवतांमध्ये परम दैवत, स्वामीमध्ये परम स्वामी, जो भुवनेश्वर, जो स्तुत्य त्या देवाप्रत आह्ला जाणावे.

तदेतत् प्रेयः पुत्रात् प्रेयोवित्तात् ।
प्रेयोऽन्यस्मात् सर्वस्मादन्तरतरं यदयमात्मा ॥ २९ ॥

बृहदारण्यकोपनिषत् । ३१ । ४ । ८ ।

• हा आत्मा, पुत्रापेक्षां, द्रव्यापेक्षां, व इतर सर्व वस्तूपेक्षां असंत प्रिय आहे.

(१२)

साहोवाच मैत्रेयी यन्नु म इयं भगोः सर्वा
पृथिवी वित्तेन पूर्णा स्यात् कथं तेनामृता
स्यामिति । नेति होवाच याज्ञवल्क्यो यथै-
वोपकरणवतां जीवितं तथैव ते जीवितं
स्यादमृतत्वस्य तु नाशास्ति वित्तेनेति ।
सा होवाच मैत्रेयी येनाहं नामृतास्यां
किमहं तेन कुर्याम् ॥ ३० ॥

बृह । ४ । ४ । ४ ।

तेव्हां ती मैत्रेयी म्हणाली, भगवन्, जरी
ही पृथिवी द्रव्यानें भरलेली मला प्राप्त झाली, तथापि
तिच्या योगाने मी अमर होईन काय ? याज्ञवल्क्य
म्हणाले, नाही ; साधनसामुग्री ज्या लोकांजवळ आहे
सांचा जसा चरितार्थ चालतो तसा तुझा चालेल ; पण
द्रव्यानें अमर होण्याची आशाच नाही. तेव्हां मैत्रेयी
म्हणाली, ज्याच्या योगाने मी अमर होणार नाही तें
घेऊन मी काय करूं ?

असतोमा सद्रमय तमसोमा

ज्योतिर्गमय मृत्योर्मामृतं गमय ॥ ३१ ॥

बृह ३ । ३ । २८ ।

मला असत्यापासून सत्याप्रत ने. अंधःका-
रांतून प्रकाशांत ने. आणि मृत्यूच्या हातांतून सोडवून
मोक्षाप्रत ने.

अरावप्युचितं कार्यमातिथ्यं गृहमागते ।

छेत्तुः पार्श्वगतां छायां नोपसंहरति द्रुमः ॥ ३२ ॥

महाभारत-आदिपर्वणि ।

आपल्या घरीं जो अतिथि आला तो शत्रु असला तरी त्याचा योग्य सत्कार करावा. वृक्ष आपला छेद करणाऱ्यावर ही छाया करितो.

आत्मज्ञानं परं ज्ञानं सत्यव्रतं परं व्रतम् ।

सत्यस्य वचनं श्रेयः सत्ये ज्ञानं हितम्भवेत् ॥ ३३ ॥

वनपर्वणि ।

आत्मज्ञान हे श्रेष्ठ ज्ञान, सत्यभाषणाचे व्रत हे श्रेष्ठ व्रत. सत्यवचन कल्याणकारक होय, व सत्यज्ञान हितकारक होय.

यत्कल्याणमभिध्यायेत् तत्रात्मानं नियोजयेत् ।

न पापे प्रतिपापः स्यात् साधुरेव सदा भवेत् ॥ ३४ ॥

वनपर्वणि ।

जे आपल्यास कल्याणकारक वाटते, तिकडे आपल्या मनाची प्रवृत्ति करावी. कोणी आपल्याशीं पापबुद्धीने वर्तला, ह्मणून आपण त्याच्याशीं पापबुद्धीने वर्तू नये. सदां साधुवृत्तीनेच असावे.

देयमार्त्तस्य शयनं परिश्रान्तस्य चासनम् ।

तृप्तिस्तस्य च पानीयं क्षुधितस्य च भोजनम् ॥ ३५ ॥

वनपर्वणि ।

रोग्यास विच्छाना, श्रम पावलेल्यास आसन, तृषि-
तास उदक आणि क्षुधितास भोजन द्यावे.

ये पापानि न कुर्वन्ति मनोवाक्कर्मबुद्धिभिः ।
ते तपन्ति महात्मानो न शरीरस्य शोषणम् ॥ ३६ ॥

वनपर्वणि ।

जे महात्मेपुरुष मनाने, वाणीने, बुद्धीने, किंवा कृतीने
पापाचरण करित नाहीत, तेच तप करतात. शरीर-
शोषण हे तप नव्हे.

मोहजालस्य धोनिर्हि मूढैरेव समागमः ।
अहन्यहनि धर्मस्य योनिः साधुसमागमः ॥ ३७ ॥

वनपर्वणि ।

मूर्खांशीं समागम करणे, हेच मोहपाशाचें कारण
होय ; परंतु साधुसमागम प्रतिदिवशीं धर्मवृद्धि
करितो.

अन्यायात् समुपात्तेन दानधर्मो धनेन यः ।
क्रियते न स कर्त्तारं त्रायते महतो भयात् ॥ ३८ ॥

वनपर्वणि ।

अनीतीने मिळविलेल्या धनाने जो दानधर्म क-
रावा, तो मनुष्यास अधोगतीपासून तारित नाही.

प्राज्ञस्तु जल्पतां पुंसां श्रुत्वा वाचः शुभाशुभाः ।
गुणवद्वाक्यमादत्ते हंसः क्षीरमिवाम्भसः ॥ ३९ ॥

वनपर्वणि ।

जसा हंस पाणी टाकून दूध मात्र ग्रहण करितो,
तसा सुज्ञ पुरुष मनुष्यांचीं शुभाशुभ वचनें ऐकून घेऊन,
जे योग्य ते ग्रहण करितो.

नास्ति सत्यसमोधर्मो न सत्याद्विद्यते परम् ।

नहि तीव्रतरं किञ्चिदनृतादिह विद्यते ॥ ४० ॥

वनपर्वणि ।

सत्यासारखा दुसरा धर्म नाही, • सत्याहून दुसरें
काहीं श्रेष्ठ नाही, व असत्यापेक्षां तीक्ष्ण शस्त्र दुसरें
कोणतेंच नाही.

एकमेवाद्वितीयं तद्यद्वाजन् नावबुध्यसे ।

सत्यं स्वर्गस्य सोपानं पारावारस्य नौरिव ॥ ४१ ॥

उद्योगपर्वणि ।

समुद्र तरून जाण्यास जशी नौका साधन, तसें
स्वर्गप्राप्तीस सत्य हेच साधन होय. हे राजा, त्याचें
स्वरूप तू ओळखिलें नाहीस. तें एक असून, त्यावांचून
अन्य काहीं नाही.

अक्रोधेन जयेत् क्रोधमसाधुं साधुना जयेत् ।

जुयेत् कदर्थ्य दानेन जयेत् सत्येन चानृतम् ॥ ४२ ॥

उद्योगपर्वणि ।

क्षमेने क्रोध, सद्वृद्धीने दुर्बुद्धि, दानाने कृपणता, आणि सत्याने असत्य जिंकावे.

सोऽस्य दोषो न मन्तव्यः क्षमा हि परमं धनम् ।
क्षमागुणो ह्यशक्तानां शक्तानां भूषणं क्षमा ॥
क्षमा वशिकृतिलोके क्षमया किं न साध्यते ।
शान्तिखड्गः करे यस्य किं करिष्यति दुर्जनः ॥४३॥
उद्योगपर्वणि ।

क्षमा हा 'मनुष्याचा दोष मानू नये ; क्षमा हे श्रेष्ठ धन होय. अशक्तांच्या आंगी क्षमा असणे हा गुण आहे, व शक्तिमान् पुरुषांस क्षमा हे भूषण आहे. ह्या जगामध्ये क्षमेने सर्व लोक वश होतात. क्षमेने काय साध्य होत नाही ? ज्याच्या हातांत शांतिरूप खड्ग आहे, त्याचे दुर्जन काय करणार आहे ?

मौनान्न स मुनिर्भवति नारण्यवसनान्मुनिः ।
स्वलक्षणन्तु यो वेद स मुनिः श्रेष्ठ उच्यते ॥ ४४ ॥
उद्योगपर्वणि ।

मौन धारण केल्याने, किंवा अरण्यांत वास केल्याने कोणी मुनी होत नाही ; तर जो आत्मस्वरूप जाणतो त्यालाच श्रेष्ठ मुनी लक्षणतात.

पूर्वं वयसि तत् कुर्यात् येन वृद्धः सुखं वसेत् ।
यावज्जीविन तत् कुर्यात् येनामुत्र सुखं वसेत् ॥४५॥
उद्योगपर्वणि ।

ज्या कर्मनि आपण वृद्धपणीं सुखाने राहूं, तेंच कर्म पूर्ववयांत आचरावें ; व परलोकीं जेणेकरून आपण सुखाने राहूं, तेंच आपण मरणकालपर्यंत करावें.

सत्यमेकाक्षरं ब्रह्म सत्यमेकाक्षरं तपः ।

सत्यमेकाक्षरोयज्ञः सत्यमेकाक्षरं श्रुतम् ॥ ४६ ॥

शान्तिपर्वणि ।

सत्य हेच एक अविनाशी ब्रह्म, सत्य हेच एक अविनाशी तप, सत्य हाच एक अविनाशी यज्ञ, व सत्य हीच एक अविनाशी श्रुति.

न धर्म कालः पुरुषस्य निश्चितो

न चापि मृत्युः पुरुषं प्रतिक्षते ।

सदा हि धर्मस्य क्रियैव शोभना

यदा नरोमृत्युमुखेऽभिवर्त्तते ॥ ४७ ॥

शान्तिपर्वणि ।

मनुष्यास धर्माचरण करण्याचा अमुक वेळ नेमलेला आहे, असें नाहीं. किंवा मृत्यु ही कोणच्या कारणाने थांबेल असें नाहीं. मनुष्य मृत्यूच्या मुखांतच आहे, यास्तव सदा धर्माचरण करणे हेच उत्तम.

वसन् विषयमध्येऽपि न वसत्येव बुद्धिमान् ।

संवसत्येव दुर्बुद्धिरसत्सु विषयेष्वपि ॥ ४८ ॥

शान्तिपर्वणि ।

ज्ञानी पुरुष, नाना प्रकारच्या विषयांनीं वेष्टित असला, तरी विषयांमध्ये नाहीच असा वागतो. आणि अज्ञानी पुरुष विषयांनीं वेष्टित नसतांही विषयांमध्ये असल्याप्रमाणे वागतो.

सुखं वा यदि वा दुःखं प्रियं वा यदि वाप्रियम् ।
प्राप्तं प्राप्तमुपासीत हृदयेनापराजिता ॥ ४९ ॥

शान्तिपर्वणि ।

सुख किंवा दुःख, प्रिय किंवा अप्रिय, जें जें, ज्या ज्या काळीं प्राप्त होईल, तें खेद न करितां, ग्रहण करावें.

ब्रह्मनिष्ठो गृहस्थः स्यात्तत्त्वज्ञानपरायणः ।
यद्यत्कर्म प्रकुर्वीत तद्ब्रह्मणि समर्पयेत् ॥ ५० ॥

महानिर्वाणतन्त्रम् ।

गृहस्थाने ब्रह्मनिष्ठ व्हावें, व तत्त्वज्ञानाविषयीं तत्पर असावें; व जें जें कर्म आचरावें, तें तें ब्रह्मार्पण करावें.

न विभेति रणाद्यो वै संग्रामेऽप्यपराङ्मुखः ।
धर्मयुद्धे मृतो वापि तेन लोकत्रयं जितम् ॥ ५१ ॥

महानिर्वाणम् ।

जो रणामध्ये भीत नाही, आणि जो युद्धामध्ये पलायन करित नाही, किंवा, जो धर्मयुद्धांत मरण पावला त्यानें त्रैलोक्य जिंकिलें.

सत्यमेव व्रतं यस्य दया दीनेषु सर्वदा ।

कामक्रोधौ वशे यस्य तेन लोकत्रयं जितम् ॥ ५२ ॥

महानिर्वाणम् ।

सत्य हेच ज्याचें व्रत, जो सदां दीनांवर दया करितो, आणि कामक्रोध आपल्या आधीन ठेवितो, त्यानें त्रैलोक्य जिंकिलें.

स्वीयं यशः पौरुषञ्च गुप्तये कथितञ्च यत् ।

कृतं यदुपकाराय धर्मज्ञानेन प्रकाशयेत् ॥ ५३ ॥

महानिर्वाणम् ।

आपली कीर्ति, आपला पराक्रम, दुसऱ्याची गुप्त गोष्ट, आणि आपण दुसऱ्यावर केलेला उपकार, हीं धर्मज्ञ पुरुष प्रगट करित नाहीं.

मातरम्पितरञ्चैव साक्षात्प्रत्यक्षदेवताम् ।

मत्वा गृही निषेवेत सदा सर्वप्रयत्नतः ॥ ५४ ॥

महानिर्वाणम् ।

माता पितरांस साक्षात् प्रत्यक्ष देवता मानून गृहस्थानें सदा हरप्रयत्नें करून त्याची सेवा करावी.

श्रावये न्मृदुलां वाणीं सर्वदा प्रियमाचरेत् ।

पिबोराज्ञानुसारी स्यात् सत्पुत्रः कुलपावनः ॥ ५५ ॥

महानिर्वाणम् ।

(२०)

आपल्या कुलास पावन करणारा असा जो सुपुत्र,
त्याणें सर्वदां मातापितरांच्या आज्ञेस अनुसरून वर्तवें,
त्यांशीं मृदु भाषण करावें, आणि त्यांना संतोष होईल
अशा रितीनें वागावें.

धनेन वाससा प्रेम्ना श्रद्धयामृतभाषणैः ।

सततं तोषयेद्दरान्नाप्रियं क्वचिदाचरेत् ॥ ५६ ॥

महानिर्वाणम् । ८

स्त्रियेस धन आणि वस्त्रे चावीं, तिजवर प्रीति करावी,
आणि विश्वास ठेवावा, तिच्याशीं गोड भाषण करावें,
याप्रकारें सदा तिला संतुष्ट ठेवावें. आणि तिला वाईट
वाटेल अशा प्रकारचें आचरण कधींही करूं नये.

नेक्षेत् पतिं क्रूरदृष्ट्या श्रावयेन्नैव दुर्वचः ।

नाप्रियं मनसा वापि चरेत्पत्युः पतिव्रता ॥ ५७ ॥

महानिर्वाणम् । ८

पतिव्रतेनें भ्रताराकडे क्रूर दृष्टीनें पाहूं नये, किंवा
त्याजवळ दुष्ट भाषण करूं नये. आणि त्याला ज्या
आचरणापासून वाईट वाटेल, तें मनांत सुद्धां आणूं नये.

कन्याप्येषं पालनीया शिक्षणीयातियत्नतः ।

देया वराय विदुषे धनरत्नसमन्विता ॥ ५८ ॥

महानिर्वाणम् । ८

तसेंच कन्येचेंही पालन करावें, मोठ्या यत्नानें
तिला शिकवावें, आणि तीस विद्वान् वराला देऊन,
धनरत्नें अर्पण करावीं.

अज्ञातपतिमर्यादाज्ञातपतिसेवनाम् ।

नोद्वाहयेत् पिता बालामज्ञातधर्मशासनाम् ॥ ५९ ॥

महानिर्वाणम् । ८

जोंपर्यंत कन्येस पतीची मर्यादा कशी ठेवावी, व पतीची सेवा कशी करावी, आणि धर्म झणजे काय, ह्याचें ज्ञान झालें नाहीं, तोंपर्यंत पित्यानें तिचें लग्न करूं नये.

श्रेयःसृतिं भक्तियुदस्य ते विभो

क्लिश्यन्ति ये केवलबोधलब्धये ।

तेषामसौ क्लेशलएव शिष्यते

नान्यद्यथा स्थूलतुषावघातिनाम् ॥ ६० ॥

श्रीमद्भागवतम् । १० । १४ । ४

कोंडा कांडणारास जसें कोंड्याशिवाय दुसरें कांहींच मिळत नाहीं, तसें हे प्रभो, तुझी मोक्षदायक भक्ति सोडून, जे केवळ ज्ञानाच्या प्राप्तीस्तव कष्ट करितात त्यांना त्या कष्टांशिवाय दुसरें कांहीं मिळत नाहीं.

न यस्य स्वः पर इति विन्नेष्व्वात्मनि वा भिदा ।

सर्वभूतसमः शान्तः स वै भागवतोत्तमः ॥ ६१ ॥

भागवतम् । ११ । २ । ५०

वित्ताविषयीं, व आत्म्याविषयीं, ज्याच्या अंतर्यामीं
हैं आपलें, व हैं दुसऱ्याचें, असा भेद नाहीं, सर्व प्रा-
ण्यांशीं ज्यांचें समान वर्तन, व जो शांत, तोच उत्तम
भगवद्भक्त होय.

अणुभ्यश्च महद्भ्यश्च शास्त्रेभ्यः कुशलोत्तरः ।
सर्वतः सारमादद्यात् पुष्पेभ्य इव षट्पदः ॥ ६२ ॥

भागवतम् । ११ । ८ । १०

ज्याप्रमाणें भ्रमर सर्व पुष्पांतून मध घेतो, त्याप्रमाणें
कुशल पुरुष्टानें, लहान मोठ्या सर्व शास्त्रांतून सार
ग्रहण करावें.

इन्द्रियाणान्तु सर्वेषां यद्ये कं क्षरतीन्द्रियम् ।
तेनास्य क्षरति प्रज्ञा हृतेः पात्रादिवोदकम् ॥ ६३ ॥

मनुः । २ । ९९

जसे छिद्र पडलेल्या भांड्यांतून उदक गळून जातें,
तद्वत् एक इंद्रिय जर गलित झालें, तर मनुष्याची बुद्धि
क्षीण होते.

सर्वं परवशं दुःखं सर्वमात्मवशं सुखम् ।
एतद्विद्यात्समासेन लक्षणं सुखदुःखयोः ॥ ६४ ॥

मनुः । ४ । १६०

परतंत्रेमुळें सर्व दुःख आहे, व स्वतंत्रेच्या पायीं सर्व
सुख आहे, हे थोडक्यांत सुखदुःखाचें लक्षण जाणावें.

एकः प्रजायते जन्तुरेक एव प्रलीयते ।

एकोऽनुभुङ्क्ते सुकृतमेक एव च दुष्कृतम् ॥ ६५ ॥

मनुः । ४ । २४०

प्राणी एकटाच जन्मास, येतो व एकटाच मरतो,
आणि पुढें एकटाच पापपुण्याचें फल भोगितो.

एकाकी चिन्तयेन्नित्यं विविक्ते हितमात्मनः ।

एकाकी चिन्तयानोहिपरंश्रेयोऽधिगच्छति ॥ ६६ ॥

मनुः । ४ । २५८

आपलें हित नित्य एकांतीं, व आपल्याशींच चिंतविं,
कारण, स्वतः आपल्याशींच जो एकटा चिंतन करितो,
त्याचेंच फार कल्याण होतें.

धृतिः क्षमा दमोऽस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।

धीर्विद्या सत्यमक्रोधोदशकं धर्मलक्षणम् ॥ ६७ ॥

मनुः । ६ । ६२

धैर्य, क्षमा, मनोनिग्रह, चोरी न करणें, शुचिर्भूत-
पणा, इंद्रियनिग्रह; बुद्धि, आत्मज्ञान, सत्य, आणि स-
हनशीलता, हीं धर्माचीं दहा लक्षणें आहेत.

पात्रस्य हि विशेषेण श्रद्धधानतयैवच ।

अल्पं वा बहु वा प्रेत्य दानस्यावाप्यते फलम् ॥ ६८ ॥

मनुः । ७ । ८६

पात्राच्या योग्यतेप्रमाणे, आणि आपला भाव असेल त्याप्रमाणे, दानाचे कमजास्ती फल आपल्यास परलोकीं मिळते.

एक एव सुहृद्धर्मोनिधनेष्यनुयाति यः ।

शरीरेण समं नाशं सर्वमन्यद्वि गच्छति ॥ ६९ ॥

मनुः । ८ । १७

केवळ धर्मच आपला मित्र होय, जो मरणानंतर आपल्या बरोबर येतो. इतर सर्व वस्तु शरीराबरोबर नाश पावतात.

एकोहमस्मीत्यात्मानं यत्त्वं कल्याण मन्यसे ।

नित्यं स्थितस्ते त्द्वेष पुण्यपापेक्षिता मुनिः ॥७०॥

मनुः । ८ । ११

हे भाग्यवान् पुरुषा, मी एकटाच आहे, असें तुला वाटते, परंतु तुझ्या हृदयामध्ये पापपुण्य जाणणारा अंतरसाक्षी, नित्य वास करितो.

अरक्षिता गृहे रुद्धा पुरुषैराप्तकारिभिः ।

आत्मानमात्मना यास्तु रक्षेयुस्ताः सुरक्षिताः ॥७१॥

मनुः । ९ । १२

हितार्थी पुरुषांनीं स्त्रिया घरांत कोंडून ठेविल्या, तरी त्यांचे रक्षण नीट होत नाही. ज्या आपणच होऊन आपले संरक्षण करितील त्याच सुरक्षित जाणाव्या.

कृत्वा पापं हि सन्तप्य तस्मात् पापात् प्रमुच्यते ।
नैवं कुर्यां पुनरिति निवृत्त्या पूयते तु सः ॥ ७२ ॥

मनुः । ११ । २३० ।

पापाचरण करून त्याचिषयीं पश्चात्ताप झाला अस-
तां, त्या पापापासून मनुष्य मुक्त होतो. मी पुनः असें
करणार नाहीं, असें ज्याचे मन पापापासून निवृत्त झाले
आहे, तो पवित्र होतो.

तरवोऽपि हि जीवन्ति जीवन्ति मृगपक्षिणः ।
स जीवति मनो यस्य मननेन हि जीवति ॥ ७३ ॥

योगवासिष्ठम् । २ । २८ ।

वृक्ष जीवन धारण करितात, व पशुपक्षीही जीवन
धारण करितात, पण ज्याचे मन सदां मनन करितें,
तोच जीवन धारण करितो.

स्वानुभूतेः सुशास्त्रस्य गुरोश्चैवैकवाक्याता ।
यस्याभ्यामेन तेनात्मा सन्ततेनावलोक्यते ॥ ७४ ॥

योगवासिष्ठम् । ४ । ५३ ।

ज्याला अभ्यासाच्या योगाने, गुरूचा व शास्त्राचा
उद्देश व स्वतःचा अनुभव, हीं एकसारकींच आहेत
असें समजले, त्याला सदां आत्मज्ञान असतें.

(२६)

न कायक्लेशवैधुष्यं न तीर्थायतनाश्रयः ।

केवलं तन्यनोमात्रजयनो साद्यते पदम् ॥ ७५ ॥

योगवासिष्ठम् । ४ । ५७ ।

तै पद (परमात्मपद,) शरीरास कष्ट व दुःख दिल्याने, किंवा तीर्थवास केल्याने, प्राप्त होत नाहीं; केवळ मनोनिग्रहानेच प्राप्त होतें.

विच्छिन्नग्रन्थयस्तज्ज्ञाः साधवः सर्वसम्प्रताः ।

सर्वोपायेन संसेव्यास्ते ह्युपाया भवाम्बुधौ ॥ ७६ ॥

योगवासिष्ठम् । ४ । ८० ।

सर्वे षाशांपासून मुक्त व सर्वमान्य, आणि ब्रह्मज्ञानी असे जे साधु, त्यांची हरप्रयत्ने करून सेवा करावी, कारण भवसमुद्रांतून पार जाण्यास त्यांशिवाय अन्य साधन नाहीं.

अयं बन्धुरयं नेति गणना क्षुद्रचेतसाम् ।

उदारचरितानान्तु वसुधैव कुटुम्बकम् ॥ ७७ ॥

योगवाशिष्ठम् । १६ । ५७ ।

हा आप्त, हा परकी, असा विचार हलक्या मनाच्या पुरुषामध्ये वास करितो, परंतु उदार वृत्तीच्या पुरुषांस सर्व पृथिवी आपलें लहानसें कुटुंब आहे, असे वाटते.

JEWISH SCRIPTURES.

1. Thou shalt have no other gods before me. Thou shalt not make unto thee any graven image, or any likeness of any thing that is in heaven above, or that is in the earth beneath, or that is in the water under the earth.—Ex. xx. 3.

तूं मजपेक्षां अन्य देवता मानूं नको. तूं आपणा-
करितां कोरीं व मूर्ति करूं नको, अथवा वर आकाशां-
तील, पृथिवीवरील, किंवा पृथिवीतील प्राण्यामधील
कोणत्याही वस्तूची, कोणत्याही प्रकारची प्रतिमा
करूं नको.

2. Thou shalt not take the name of the Lord thy God in vain ; for the Lord will not hold him guiltless that taketh his name in vain.—Ex. xx. 7.

परमेश्वर, जो तुझा प्रभु, त्या परमेश्वराचें नांव व्यर्थ
घेऊं नको; कारण जो त्याचें नांव व्यर्थ घेतो, तो
निर्दोषी आहे असें ईश्वर मानणार नाहीं.

3. Ye shall do no unrighteousness in judgment : thou shalt not respect the person of the poor, nor honour the person of the mighty : but in righteousness shalt thou judge thy neighbour.—
LEV. XIX. 15.

न्याय करितांना तूं अन्याय करूं नको. तूं गरिबा-
च्या गरिबीकडे लक्ष देऊं नको, किंवा थोराच्या थोर-
बीकडे लक्ष देऊं नको; परंतु नीतीनें लोकांचा
न्याय कर.

4. Thou shalt not hate thy brother in thine heart : thou shalt in any wise rebuke thy neighbour, and not suffer sin upon him. Thou shalt not avenge, nor bear any grudge against the children of thy people, but thou shalt love thy neighbour as thyself.—LEV. XIX. 17. 18.

तूं अंतर्दामीं आपल्या बांधवांचा द्वेष करूं नको; पाहिजे त्या रितीनें लोकांस बोध कर, आणि त्यांस पापाचरण करूं देऊं नको. तूं सूड उगवूं नको, किंवा स्वजनांच्या बालकांचा द्वेष करूं नको, परंतु जशी तूं आपणावर प्रीति करितोस, तशीच लोकांवर करीत जा.

5. Thou shalt rise up before the hoary head, and honour the face of the old man.—LEV. XIX. 32.

वृद्ध मनुष्य आला असतां, तूं उठून उभा राहून त्याचा सत्कार कर.

6. Hear, O Israel : The Lord our God is one Lord : And thou shalt love the Lord thy God with all thine heart, and with all thy soul and with all thy might.—DEUT. VI. 4. 5.

हे इस्राएल लोकहो, श्रवण करा; आपला प्रभु, परमेश्वर, एकच आहे. आणि त्या परमेश्वराची मनापासून, तद्दयापासून, आणि तुमच्यानें जेवढी होईल, तेवढी भक्ति करा.

7. Thine, O Lord, is the greatness, and the power, and the glory, and the victory, and the majesty : for all that is in the heaven and in the

earth is thine: thine is the kingdom, O Lord, and thou art exalted as head above all.—I CHRON. XXIX. 11.

हे परमेश्वरा, महत्व, सत्ता, वैभव, जय, आणि ऐश्वर्य, हीं तुझ्याच आधीन आहेत; कारण आकाशांत किंवा पृथिवीवर, जे काहीं आहे, ते सर्व तुझेंच आहे. हे प्रभो, तुझेंच हे राज्य, आणि तूच अवघ्यांचा अधिपति आहेस.

8. Canst thou by searching find out God? Canst thou find out the Almighty unto perfection? it is high as heaven; what canst thou do? deeper than hell; what canst thou know? The measure thereof is longer than the earth, and broader than the sea.—JOB. XI. 7-9.

तुला परमेश्वराचा अंत लागेल काय? त्या सर्व-समर्थ प्रभूचें पूर्ण स्वरूप तुला अवगत होईल काय? ते आकाशाइतके उंच आहे, तेव्हां तू काय करशील? ते पाताळपेक्षां खोल आहे, तर तुला काय कळणार आहे? परिमाणानें पृथिवीपेक्षां लांब, आणि समुद्रापेक्षां ते रुंद आहे.

9. But ask now the beasts, and they shall teach thee; and the fowls of the air, and they shall tell thee; Or speak to the earth, and it shall teach thee: and the fishes of the sea shall declare unto thee. Who knoweth not in all these that the hand of the Lord hath wrought this? In whose hand is the soul of every living thing, and the breath of all mankind.—JOB. XII. 7-10.

परंतु आतां तूं पशूस विचार, हणजे ते तुला शि-
कवितील ; आणि अंतरिक्षांतील पक्षांस विचार, हणजे
ते तुला सांगतील ; अथवा पृथिवीशीं भाषण कर,
हणजे ती तुला शिकवील ; आणि समुद्रांतील मत्स्य
तुला निवेदन करतील. ही संपूर्ण रचना प्रभूच्या
हस्तानें केली आहे, हे ह्यांतून कोण जाणत नाहीं ?
प्रत्येक जीवाचा आत्मा, आणि मनुष्यमात्रांचा प्राण,
त्याच प्रभूच्या अधीन आहे.

10. Though he slay me, yet will I trust in
him.—JOB XIII. 15.

जरी त्याणें मला जिवें मारिलें, तरी मी त्याजवर
भाव ठेवीन.

11. Blessed is the man that walketh not in the
counsel of the ungodly, nor standeth in the way
of sinners, nor sitteth in the seat of the scornful.
But his delight is in the law of the Lord ; and
in his law doth he meditate day and night. And
he shall be like a tree planted by the rivers of
water, that bringeth forth his fruit in his seasons ;
his leaf also shall not wither ; and whatsoever he
doeth shall prosper. The ungodly are not so :
but are like the chaff which the wind driveth
away.—Ps. I. 1-4.

जो मनुष्य नास्तिकाच्या बुद्धीनें वागत नाहीं, पा-
प्याच्या मार्गावर उभा रहात नाहीं, किंवा निंदकाच्या
आसनीं बसत नाहीं, परंतु ईश्वराच्या आज्ञेत आनंद
मानून, अहोरात्र तिचें चिंतन करितो, तो धन्य. नदी-

च्या प्रवाहासन्निध लाविलेल्या, व यथाकालीं फल देणाऱ्या वृक्षासारखा तो आहे. त्याचें एकही पान कोमणार नाही; तो जें जें करील, तें सफल होईल. नास्तिक असे नसतात; तर, वाऱ्यानें उडून जाणाऱ्या कोंड्याप्रमाणें ते होत.

12. When I consider thy heavens, the work of thy fingers, the moon and the stars, which thou hast ordained; What is man, that thou art mindful of him? and the son of man, that thou visitest him?—Ps. VIII. 3. 4.

तुझ्या अंगुलीचें कृत्य जो स्वर्गलोक, आणि त्वां निर्माण केलेला चंद्र व तारे यांविषयीं जेव्हां मी मनन करितों, तेव्हां (मला असे वाटतें कीं) मनुष्याची त्वां इतकी आस्था बाळगावी असा काय मनुष्य मोठा आहे? मानव संततीला त्वां दर्शन द्यावें, अशी ती कोण आहे?

13. The heavens declare the glory of God; and the firmament sheweth his handywork. Day unto day uttereth speech, and night unto night sheweth knowledge.—Ps. XIX. 1. 2.

स्वर्गलोक परमेश्वराचा महिमा वर्णितो, आणि नभोमंडळ त्याचें हस्तकौशल्य प्रदर्शित करितें. जो जो दिवस येतो, तो तो त्याची कीर्ति वर्णन करितो, आणि जी जी रात्र येते, ती ती त्याचें ज्ञान प्रगट करिते.

14. One thing have I desired of the Lord, that will I seek after: that I may dwell in the house of the Lord all the days of my life, to behold the beauty of the Lord, and to inquire in his temple.—Ps. XXVII. 4.

परमेश्वराच्या गृहीं मी यावज्जन्म वास करून, त्याचें सौंदर्य अवलोकन करावें, आणि त्याच्या मंदिराचें ज्ञान प्राप्त करून घ्यावें. हीच माझी परमेश्वरापाशीं प्रार्थना आहे; तिच्याच प्राप्त्यर्थ मी यत्न करीन.

15. The Lord is nigh unto them that are of a broken heart ; and saveth such as be of a contrite spirit.—Ps. xxxiv. 18.

ज्यांचें हृदय भग्न झालें आहे, त्यांना परमेश्वर सन्निध आहे; आणि ज्यांच्या आत्म्यांस अनुताप झाला आहे, त्यांचा तो उद्धार करितो.

16. God is our refuge and strength, a very present help in trouble. Therefore will not we fear, though the earth be removed, and though the mountains be carried into the midst of the sea ; though the waters thereof roar and be troubled, though the mountains shake with the swelling thereof.—Ps. xlvi. 1-3.

परमेश्वर आमचा आश्रय व शक्तिदाता असून, विपत्तिकालीं सहाय करण्यास सिद्ध आहे; म्हणून जरी पृथिवी आपल्या स्थानापासून ढळली, पर्वत समुद्रांत बुडाले, आणि सिंधु लहरी खवळून गर्जना करूं लागल्या, आणि त्यांच्या उचंबळण्यानें पर्वत कंपायमान झाले, तथापि आम्हांला भिणार नाही.

17. Thou desirest not sacrifice ; else would I give it : thou delightest not in burnt offering. The sacrifices of God are a broken spirit : a broken and a contrite heart, O God, thou wilt not despise.—Ps. li. 16. 17.

हे प्रभो, तूं बलिदानाची इच्छा करीत नाहीस, नाही तर मी बलि अर्पण केला असता. हविर्भागापासून तुला आनंद होत नाही. भग्न हृदय, हाच ईश्वरास बलि होय. हे परमेश्वरा, भग्न आणि अनुतापयुक्त हृदय, यांचा तूं अळेर करणार नाहीस.

18. Whom have I in heaven but thee? and there is none upon earth that I desire beside thee.—Ps. LXXIII. 25.

स्वर्गी मला तुजवांचून अन्य कोण आहे? या भूमंडळावर, तुजवांचून दुसऱ्या कोणाची ही मी इच्छा करीत नाही.

19. I had rather be a door-keeper in the house of my God, than to dwell in the tents of wickedness.—Ps. LXXXIV. 10.

दुष्टांच्या डेऱ्यांत रहाण्यापेक्षां, ईश्वराच्या मंदिरीं द्वारपाल व्हावे, हे मला बरे वाटते.

20. Among the Gods there is none like unto thee, O Lord; neither are there any works like unto thy works. All nations whom thou hast made shall come and worship before thee, O Lord; and shall glorify thy name. For thou art great, and doest wondrous things; thou art God alone.—Ps. LXXXVI. 8-10.

हे प्रभो, देवांमध्ये तुझ्यासारखा कोणी नाही; तुझ्या कृत्यासारखीं कृत्ये कोणतीही नाहीत. हे जगदीश, जे लोक तूं निर्माण केले आहेस, ते सर्व तुजपुढे येऊन, तुझी भाक्ति करतील; आणि तुझ्या नामाचें गौरव करतील. कारण तूं परम थोर आहेस. तूं चमत्कारिक कृत्ये करितोस; तूंच मात्र एक प्रभु आहेस.

21. Like as a father pitieth his children, so the Lord pitieth them that fear him. For he knoweth our frame ; he remembereth that we are dust.—Ps. CIII. 13. 14.

पिता ज्याप्रमाणे आपल्या बालकांवर दया करितो, त्याप्रमाणे जे परमेश्वराचे भय बाळगितात त्यांवर तो दया करितो. कारण तो आमची प्रकृति जाणतो आणि आह्मी मर्त्य आहो हे त्याच्या ध्यानांत असते.

22. They that sow in tears shall reap in joy.—Ps. CXXVI. 5.

जे विपत्ति भोगित असून धर्माचरण करितील, ते आनंदाने त्यांचे फल भोगितील.

23. Keep thy heart with all diligence ; for out of it are all the issues of life.—PROV. IV. 23.

अंतःकरणाचा निग्रह हरप्रयत्ने करून कर; कारण पापपुण्य, सुखदुःख आदिकरून प्रपंचांतील सर्व गोष्टींचे कारण, अंतःकरणच होय.

24. A virtuous woman is a crown to her husband : but she that maketh ashamed is as rottenness in his bones.—PROV. XII. 4.

सद्गुणी स्त्री आपल्या भ्रतारास मुकुटाप्रमाणे शोभा देते. परंतु जी स्त्री त्यास लज्जित करिते, ती त्याचा अस्थिगत रोग होय.

25. Pride goeth before destruction, and an haughty spirit before a fall.—PROV. XVI. 18.

अहंकारापासून नाश होतो, आणि उन्मत्तपणापासून विपत्ति प्राप्त होते.

26. He that is slow to anger is better than the mighty; and he that ruleth his spirit than he that taketh a city.—PROV. XVI. 32.

जो क्रोधातें मंद, तो बलवानाहून श्रेष्ठ. जो आपला आत्मा स्वाधीन ठेवितो, तो नगर जिंकणाऱ्याहून श्रेष्ठ.

27. If thine enemy be hungry, give him bread to eat; and if he be thirsty, give him water to drink: for thou shalt heap coals of fire upon his head, and the Lord shall reward thee.—PROV. XXV. 21. 22.

तुझा शत्रु क्षुधित असला तर त्यास खावयास तूं अन्न दे; आणि तृषित असला तर त्यास प्यावयास पाणी दे; कारण तेणेंकरून मस्तकावर जळते निखारे ठेविल्याप्रमाणें त्याला आपल्या दुराचरणाचें अति दुःख होईल, आणि परमेश्वर तुला तुझ्या आचरणाचें फल देईल.

28. Vanity of vanities, saith the Preacher, vanity of vanities; all is vanity.—ECC. I. 2.

उपदेशक लणतो, व्यर्थ, व्यर्थ, व्यर्थ, व्यर्थ, सर्वच व्यर्थ आहे.

CHRISTIAN SCRIPTURES.

1. Blessed are the poor in spirit : for their's is the kingdom of heaven. Blessed are they that mourn : for they shall be comforted. Blessed are the meek : for they shall inherit the earth. Blessed are they which do hunger and thirst after righteousness : for they shall be filled. Blessed are the merciful : for they shall obtain mercy. Blessed are the pure in heart : for they shall see God. Blessed are the peacemakers : for they shall be called the children of God. Blessed are they which are persecuted for righteousness' sake : for their's is the kingdom of heaven.—MATT. V. 3-10.

ज्यांच्या अंगीं लीनता, ते धन्य ; कारण त्यांनाच स्वर्गलोकाची प्राप्ति होते. जे शोकग्रस्त असतात, ते धन्य; कारण त्यांचें समाधान होईल. जे नम्र, ते धन्य; कारण ते पृथिवीचे अधिकारी होतील. ज्यांना पवित्रतेची क्षुधा व तृषा लागली, ते धन्य; कारण ईश्वर त्यांची तृप्ति करील. जे दयाळू, ते धन्य; कारण ते दयेस पात्र होतील. ज्यांचें अंतःकरण निर्मल, ते धन्य; कारण त्यांना ईश्वराचें दर्शन होईल. जे कलह मोडून शांति करितात, ते धन्य; कारण ईश्वराचीं अपत्ये अशी संज्ञा त्यांनाच प्राप्त होईल. जे आपल्या पवित्रपणाकरितां पीडा पावतात, ते धन्य; कारण त्यांनाच स्वर्गलोकाची प्राप्ति होते.

2. Neither do men light a candle, and put it under a bushel, but on a candlestick ; and it

giveth light unto all that are in the house. Let your light so shine before men, that they may see your good works, and glorify your Father which is in heaven.—MATT v. 15. 16.

वात लावून कोणी पायलीखालीं दावून ठेवीत नाहीं, तर समईवर ठेवितात; आणि ती वात घरांतील सर्व माणसांस प्रकाश देते. यास्तव जन तुमची सत्कृत्ये पाहून स्वर्गलोकांच्या पित्याचें गौरव करितील अशा रितीनें तुमचा प्रकाश लोकांमध्ये पडूं द्या.

3. Ye have heard that it hath been said An eye for an eye, and a tooth for a tooth :^o But I say unto you, that ye resist not evil : but whosoever shall smite thee on thy right check, turn to him the other also.—MATT. v. 38-39.

तुम्ही असें श्रवण केलें आहे कीं कोणी आपला डोळा फोडला तर आपण त्याचा फोडावा, कोणी आपला दांत पाडला असतां आपण त्याचा पाडावा; पण मी तुम्हांस सांगतो कीं तुम्ही दुष्टांस अडथळा करूं नका; तर जो कोणी तुमच्या उजव्या गालावर मारील, त्याजकडे आपला डावा ही फिरवा.

4. Ye have heard that it hath been said, Thou shalt love thy neighbour, and hate thine enemy. But I say unto you, Love your enemies, bless them that curse you, do good to them that hate you, and pray for them which despitefully use you, and persecute you; That ye may be the children of your Father which is in heaven: for he maketh

his sun to rise on the evil and on the good, and sendeth rain on the just and on the unjust.—
MATT. v. 43-45.

तुम्ही असे श्रवण केलें आहे कीं आपण आपल्या शेजाऱ्यावर प्रीति करावी, आणि आपल्या शत्रूचा द्वेष करावा; पण मी तुम्हांस असे सांगतो कीं, तुम्ही आपल्या शत्रूवर प्रीति करा; जे तुम्हांस शाप देतात त्यांस तुम्ही आशिर्वाद द्या, जे तुमचा द्वेष करितात त्यांचे तुम्ही कल्याण करा; आणि जे तुमचा धिक्कार करून तुम्हांस पीडा करितात त्यांसाठीं तुम्ही परमेश्वरापाशीं प्रार्थना करा, कारण जे तुम्ही स्वर्गाचा पिता जो परमेश्वर त्याचीं अपत्ये ध्हाल; कारण सूर्याचा प्रकाश दुर्जन आणि सज्जन यांवर तो सारखाच पाडितो, आणि न्यायी आणि अन्यायी यां उभयतांवर मेघवृष्टि करितो.

5. Be ye therefore perfect, even as your Father which is in heaven is perfect.—MATT. v. 48.

यास्तव जसा तुमचा स्वर्गलोकींचा पिता अव्यंग आहे, तसेच तुम्ही व्हा.

6. But when thou doest alms, let not thy left hand know what thy right hand doeth.—MATT. vi. 3.

परंतु जेव्हां तूं दान करितोस, तेव्हां तुझा उजवा हात काय करितो हे तुझ्या डाव्या हातास कळू देऊ नको.

7. No man can serve two masters ; for either he will hate the one, and love the other ; or else he will hold to the one and despise the other. Ye cannot serve God and mammon.—MATT. VI. 24.

कोणाही मनुष्यास दोन यजमानांची सेवा एकदम करितां येत नाहीं. कारण तो एकाचा द्वेष करील आणि दुसऱ्यावर प्रीति करील. अथवा तो एकाचा पक्ष धरील आणि दुसऱ्याचा तिरस्कार करील. परमेश्वर आणि लक्ष्मी या दोहोंची सेवा तुलांस एकदम करितां येत नाहीं.

8. Therefore I say unto you, take no thought for your life, what ye shall eat or what ye shall drink ; nor yet for your body, what ye shall put on. Is not the life more than meat, and the body than raiment ? Behold the fowls of the air : for they sow not, neither do they reap, nor gather into barns ; yet your heavenly Father feedeth them. Are ye not much better than they ? Which of you by taking thought can add one cubit unto his stature ? And why take ye thought for raiment ? Consider the lilies of the field, how they grow ; they toil not, neither do they spin : and yet I say unto you, that even Solomon in all his glory was not arrayed like one of these. Wherefore, if God so clothe the grass of the field, which to-day is, and to-morrow is cast into the oven, shall he not much more clothe you, O ye of little faith ! Therefore take no thought, saying, What shall we eat ? or, What shall we drink ? or, Wherewithal shall we be clothed ? For your heavenly Father knoweth that ye have need of all these things. But seek ye first the kingdom of God, and his righteousness

and all these things shall be added unto you. Take therefore no thought for the morrow : for the morrow shall take thought for the things of itself. Sufficient unto the day is the evil thereof.—MATT. VI. 25-34.

यास्तव मी तुह्यांस सांगतो कीं आह्मी काय खावे काय प्यावे अशी आपल्या उपजीवनाविषयीं, अथवा आह्मी काय पांघरावे अशी आपल्या शरीराविषयीं, काळजी वाहू नका. अन्नापेक्षां जीवन, आणि वस्त्रापेक्षां शरीर अधिक नव्हे काय ? अंतरिक्षांतिल पक्षी पहा, ते पेरणी करीत नाहीत, कापणी करीत नाहीत, कोठारांत धान्याची संग्रह करीत नाहीत, तथापि तुमचा स्वर्गलोकांचा पिंता त्यांस पोषितो. तुह्मी त्यांपेक्षां श्रेष्ठ नव्हे काय ? बरे तुह्मी काळजी करीत वसलेत तरी तुमच्यांतून कोणाच्यानें आपल्या शरीराची उंची एक हातभर वाढवेल काय ? तर तुह्मी वस्त्रप्रावरणाविषयीं कां काळजी वहातां ? बागेतील फुले पहा कशीं वाढतात. तीं श्रम करीत नाहीत किंवा सूत कातित नाहीत, तथापि मी तुह्यांस सांगतो कीं, सॉलोमन् सर्व वैभवयुक्त असतां ही त्याचा पोषाक त्या फुलांतील एकाही फुलासारखा नव्हता. लणून आज असून उद्यां दग्ध होणाऱ्या गवतास जर परमेश्वर अशा प्रकारें आच्छादित करितो, तर हे भावहीन जन हो, तो तुह्यांस विशेष आच्छादित करणार नाही काय ? यास्तव आह्मी काय खावे, काय प्यावे, अथवा काय

पांघरावें, याची काळजी वाहू नका. कारण या सर्वांची तुम्हांस गरज आहे असें तुमचा स्वर्गलोकींचा पिता जाणतो. तर तुम्ही प्रथम सत्समागम आणि पवित्रता यांच्या प्राध्यर्थ यत्न करा, मग अन्नवस्त्रादिक सर्व पदार्थ हे प्राप्त होतील. यास्तव उद्यां कसें होईल, याचा विचार करूं नका. कारण उद्यांचें उद्यां. एक दिवसाची काळजी काय थोडी झाली ?

9, Ask, and it shall be given you; seek, and ye shall find; knock, and it shall be opened unto you: for every one that asketh receiveth; and he that seeketh findeth; and to him that knocketh it shall be opened.—MATT. VII. 7. 8.

मागा लणजे तुम्हांस मिळेल, शोधा लणजे सांपडेल, द्वार ठोका लणजे तुमचा आंत प्रवेश होईल; कारण जो मागतो त्याला मिळते, जो शोधितो त्याला सांपडते, जो द्वार ठोकितो त्याचा आंत प्रवेश होतो.

10. Therefore all things whatsoever ye would that men should do to you, do ye even so to them.—MATT. VII. 12.

यास्तव, जसें इतरांनीं तुमच्याशीं वागावें असें तुम्हीं इच्छितां, तसेच तुम्ही ही त्यांच्याशीं वागा.

11. Verily I say unto you, if ye have faith as a grain of mustard seed, ye shall say unto this mountain, Remove hence to yonder place: and it shall remove, and nothing shall be impossible unto you.—MATT. XVII. 20.

मी तुझांस खचीत सांगतो कीं तुमच्या अंतःकरणामध्ये मोहरीच्या दाण्याएवढा जर भाव असला, तर तुम्ही ह्या पर्वतास येथून पलिकडच्या स्थळां जावून सांगितलें असतां तो जाईल, आणि तुझांस कोणती ही गोष्ट अशक्य होणार नाही.

12. Verily I say unto you, Except ye be converted, and become as little children, ye shall not enter into the kingdom of heaven. Whatsoever therefore shall humble himself as this little child, the same is greatest in the kingdom of heaven.—
MATT. XVIII. 3. 4.

मी तुझांस खचीत सांगतो कीं तुमचें अंतःकरण शुद्ध होऊन तुमची मति लहान बालकांप्रमाणें झाल्यावांचून स्वर्गामध्ये तुमचा प्रवेश होणार नाही. यास्तव जो कोणी लहान बालकांसारखा नम्र होतो, तोच स्वर्गलोकीं श्रेष्ठ होतो.

13. Then came Peter to him, and said, Lord, how oft shall my brother sin against me, and I forgive him? till seven times? Jesus saith unto him, I say not unto thee, Until seven times: but, Until seventy times seven.—MATT. XVIII. 21. 22.

तेव्हां पीटर त्याजपाशीं येऊन बोलला कीं, हे प्रभो, अन्य मनुष्यानें माझा अन्याय केल्या असतां किती वेळां मी त्यास क्षमा करावी, सात वेळां? येशू हणाल्या, सात वेळां करावी असें मी तुला सांगत नाहीं, तर साताचे सत्तर पट.

14. Master which is the great commandment in the law? Jesus said unto him, thou shalt love the Lord thy God with all thy heart, and with all thy soul, and with all thy mind. This is the first and great commandment. And the second is like unto it. Thou shalt love thy neighbour as thyself.—MATT. XXII. 36. 39.

स्वामी ! शास्त्रामध्ये श्रेष्ठ धर्म कोणता आहे ? येशू ह्याला, तू परमेश्वराची अंतःकरणापासून, जीवापासून, आणि मनःपूर्वक भक्ति कर, हाच पहिला आणि श्रेष्ठ धर्म होय. आणि दुसरा धर्म त्यासारखाच आहे, तो हा कीं जसो तू आपणावर प्रीति करितोस, तशी इतरांवर ही करित जा.

15. A prophet is not without honour, but in his own country, and among his own kin, and in his own house.—MARK VI. 4.

आपला देश, आपले नातलग, आणि आपलें घर, हीं खेरीज करून इतर ठिकाणीं धर्मप्रवर्तक मान्यता पावत नाहीं असें नाहीं.

16. Suffer the little children to come unto me, and forbid them not: for of such is the kingdom of God.—MARK x. 14.

लहान बालकांस मजपाशीं येऊं द्या, त्यांना प्रतिबंध करूं नका ; कारण त्यांच्यासारखे निर्विकल्प व शुद्ध अंतःकरण ज्या मनुष्यांचे आहे, तेच स्वर्गलोकास पात्र होतात.

17. Whosoever will be great among you, shall be your minister : And Whosoever of you will be the chiefest, shall be servant of all.—MARK x. 43. 44.

जो कोणी तुम्हांमध्ये थोर व्हावयास इच्छील, त्यानें तुमचा सेवक व्हावे. आणि जो तुज्जांत मुख्य व्हावयास इच्छील, त्यानें सर्वांचा दास व्हावे.

18. Render to Cæsar the things that are Cæsar's and to God the things that are God's.—MARK XII. 17.

जे सीझराचे (राजाचे) ते सीझराला (राजाला) अर्पण करा, आणि जे ईश्वराचे ते ईश्वराला अर्पण करा.

19. And why beholdest thou the mote this is in thy brother's eye but perceivest not the beam that is in thine own eye ?—LUKE VI. 41.

आणि तूं आपल्या डोळ्यांतलें मुसळ ध्यानांत न आणितां अन्य मनुष्याच्या डोळ्यांतलें कुसळ कां पाहतोस ?

20. For whosoever exalteth himself shall be abased ; and he that humbleth himself shall be exalted.—LUKE XIV. 11.

कारण जो अहंता वाळगितो तो नीचत्व पावतो, आणि जो नम्रता धारण करितो तो उच्चत्व पावतो.

21. Verily, verily, I say unto thee. Except a man be born again, he cannot see the kingdom of God.—JOHN III. 3.

खरोखर मी तुला सांगतो कीं मनुष्य पुनः जन्म-
ल्यावांचून (क्षणजे त्याचा पापमळ जाऊन त्याचे अंतःक-
रण शुद्ध झाल्यावांचून,) त्याला स्वर्ग प्राप्ति होणार नाहीं.

22. The wind bloweth where it listeth, and thou hearest the sound thereof, but canst not tell whence it cometh, and whither it goeth : so is every one that is born of the Spirit.—JOHN III. 8.

वायु जिकडे पाहिजे तिकडे वहातो, आणि तू त्याचा शब्द ऐकतोस, परंतु तो कोठून येतो आणि कोठे जातो हे तुझ्याने सांगवत नाहीं. त्याप्रमाणे अंतः-
करणांत परमात्मा संचारतो त्याची गति अतर्क्य आहे.

23. Verily, verily, I say unto you Except a corn of wheat fall into the ground and die, it abideth alone : but if it die, it bringeth forth much fruit. He that loveth his life shall lose it ; and he that hateth his life in this world shall keep it unto life eternal.—JOHN XII. 24. 25.

खरोखर, खरोखर मी तुझांस सांगतो कीं गव्हां-
चा दाणा भूमींत पडून नष्ट झाला नाही तर तसाच राहातो. परंतु तो नष्ट झाला तर त्यापासून पुष्कळ फ-
लप्राप्ति होते. जो इहलोकीं जीवितावर प्रीति करितो, तो त्यास अंतरतो; परंतु जो त्याचा कंटाळा करितो, तो त्याचे चिरकाळ संरक्षण करितो.

24. Of a truth I perceive that God is no respecter of persons : but in every nation he that feareth him, and worketh righteousness, is accepted with him.—ACTS X. 34, 35.

मला त्वरोत्तर असें दिसतें कीं परमेश्वर पक्ष-
पाती नाहीं. परंतु प्रत्येक देशामध्ये जो त्याचें भय वा-
ढून सदाचरण करितो तो त्याला ग्राह्य होतो.

25. Be not overcome of evil, but overcome
evil with good.—ROM. XII. 21.

दुष्कर्माच्या आधीन होऊं नको; परंतु सत्कर्मानें
दुष्कर्माचें निवारण कर.

26. Love worketh no ill to his neighbour :
therefore love is the fulfilling to the Law.—ROM.
XIII. 10.

भूतदयेगुळें लोकांस अपाय घडत नाहीं, म्हणून
भूतदया हें धर्माचरण होय.

27. Know ye not that ye are the temple of
God, and that the spirit of God dwelleth in
you?—I. COR. III. 16.

तुम्ही परमेश्वराचें मंदिर आहां, आणि परमात्मा तुम-
च्याठायीं वास करितो आहे, हें तुम्ही जाणत नाहीं काय?

28. Wherefore let him that thinketh he
standeth take heed lest he fall.—I. COR. X. 12.

यास्तव जो आपण अढळ पदीं आहों असें समज-
तो, त्याणें पडूनये म्हणून सावध रहावें.

29. Whether therefore ye eat, or drink, or
whatsoever ye do, do all to the glory of God.—I.
COR. X. 31.

यास्तव, तुम्ही खाण्यापिण्यांत किंवा इतर सर्व
व्यवहारांत ईश्वराचा महिमा वाढवा.

30. And though I bestow all my goods to feed the poor, and though I give my body to be burned, and have not charity, it profiteth me nothing. Charity suffereth long, and is kind; charity envieth not; charity vaunteth not itself, is not puffed up, doth not behave itself unseemly, seeketh not her own, is not easily provoked, thinketh no evil; rejoiceth not in iniquity, but rejoiceth in the truth; beareth all things, believeth all things, hopeth all things, endureth all things.—I. COR. XIII. 3-7.

आणि जरी मी आपल्या सर्व संपत्तीचे गरिबांच्या निर्वहार्थ दान केले, आणि आपले शरीर दुःसत्यास दहन करू दिले, तरी माझ्या अंतःकरणामध्ये जर भूतदया नाही तर त्यापासून-मला कांहीं लाभ नाही. ज्यांचेठायीं भूतदया आहे, ते बहुत कालपर्यंत विपत्ति भोगावी लागली तरी भोगितात, परंतु दयाळूपणाचा त्याग करित नाहीत; ते कोणाचा मत्सर करित नाहीत; ते आपली स्तुति करित नाहीत, अभिमान बाळगीत नाहीत, अनुचित वर्तणूक करित नाहीत, आपला स्वार्थ पहात नाहीत, एकाएकीं क्रोधायमान होत नाहीत, किंवा पापबुद्धि धरित नाहीत; अधर्मात आनंद न मानून सत्यांतच आनंद मानितात, सर्व दुःखे सहन करितात, सर्व सद्वस्तूंवर श्रद्धा ठेवितात, सर्व सफलांची आशा करितात, आणि जी जी स्थिति प्राप्त होईल, तिजमध्ये संतोष मानितात.

31. The letter killeth, but the spirit giveth life.—II. COR. III. 6.

शास्त्रांत केवळ शब्दांकडे जो लक्ष देतो तो नाश पावतो, परंतु ज्याला शास्त्राचें ज्ञान होतें तो अमृतत्व पावतो.

32. Let us not be weary in well doing: for in due season we shall reap, if we faint not.—
GAL. VI. 9.

आपण सदाचरणास कंटाळूं नये, कारण आपण न कंटाळतां सदाचरण करित असलों, तर यथा-
कालीं फल पावूं.

33. Rejoice in the Lord alway: and again I say Rejoice.—PHIL. IV. 4.

परमेश्वरप्राप्तींत आनंद माना; मी तुझांस अणखी
एकदां सांगतो कीं परमेश्वरप्राप्तींत आनंद माना.

34. Pray without ceasing.—I. THESS. v. 17.

निरंतर परमेश्वराची प्रार्थना करा.

35. Prove all things; hold fast that which is good.—I. THESS. v. 21.

सर्व गोष्टींची पारख करा; जें चांगलें तें दृढ
धरा.

36. In like manner also, that women adorn themselves in modest apparel, with shamefacedness and sobriety; not with broided hair, or gold, or pearls, or costly array; but (which becometh women professing godliness) with good works.—
I. TIM. II. 9, 10.

तसैच स्त्रियांनीं सार्धीं वस्त्रें परिधान करावीं, आणि मर्यादशीलता, सुशीलता, व साध्वी स्त्रियांस योग्य अशीं सत्कर्म, यांणीं आपणास भूषित करावें. वेणी-कणी, सुवर्णांचे किंवा मौल्यांचे अलंकार, आणि मोल्यवान् वस्त्रें, यांणीं आपणास शोभवूं नये.

37. Rebuke not an elder, but entreat him as a father; and younger men as brethren; the elder women as mother; the younger as sisters, with all purity.—I. TIM. v. 1. 2.

वडील मनुष्यांस रागें भरूं नका, परंतु आपल्या पित्याप्रमाणें त्यांच्याशीं नम्रपणें संभाषण करा; जे तुम्हांहून अल्पवयी असतील त्यांच्याशीं आपल्या वंधू-प्रमाणें नम्रपणें संभाषण करा; तुमच्याहून वयस्क स्त्रियांशीं आपल्या मातुश्रीप्रमाणें विनयपूर्वक संभाषण करा; आणि ज्या तुम्हांहून अल्पवयी असतील त्यांशीं आपल्या बहिणीप्रमाणें निःपापमनानें भाषण करा.

38. For we brought nothing into this world, and it is certain we can carry nothing out. And having food and raiment let us be therewith content.—I. TIM. VI. 7. 8.

कारण या जगामध्ये आपण कांहींच आणिलें नाहीं आणि खचीत आपल्याला येथून कांहीं घेऊन जातां येणार नाहीं, यास्तव आपल्याला अन्नवस्त्र मिळतें तेवढ्यांत आपण संतोष मानावा.

39. Faith is the substance of things hoped for, the evidence of things not seen.—HEB. XI. 1.

ज्या वस्तूची आपण आशा करितों त्यांचे सार, व ज्या वस्तु अदृश्य अहित त्यांचे प्रमाण, भाव होय.

40. My little children, let us not love in word, neither in tongue ; but in deed and in truth.—I. JOHN III. 18.

माझ्या बालकानों ! आपण नुस्ती भाषणांत भक्ति दाखवूं नये, परंतु वास्तविक भक्ति करावी, आणि आपले आचरण ही तदनुसार ठेवावे.

41. He that loveth not knoweth not God ; for God is love.—I. JOHN IV. 8.

ज्याची ईश्वरावर भक्ति नाही, त्याला ईश्वराचे ज्ञान झाले नाही; कारण ईश्वर भक्तिस्वरूपच आहे.

42. God is love ; and he that dwelleth in love, dwelleth in God, and God in him.—I. JOHN IV. 16.

ईश्वर भक्तिस्वरूप आहे; आणि जो भक्तियुक्त असतो तो ईश्वरसन्निध वास करितो, आणि ईश्वर त्यासन्निध वास करितो.

43. There is no fear in love ; but perfect love casteth out fear : because fear hath torment. He that feareth is not made perfect in love.—I JOHN. IV. 18.

भक्तोपासन भय नाही ; तर पूर्ण भक्तीच्यायोगाने भय नष्ट होते.

44. If a man say, I love God, and hateth his brother, he is a liar: for he that loveth not his brother whom he hath seen, how can he love God whom he hath not seen?—I. JOHN. IV. 20.

जो मनुष्य आपल्याला ईश्वरभक्त लक्षणवून आपल्या जनांचा द्वेष करितो, तो असत्यवादी होय ; कारण ज्या जनांस त्याणें पाहिलें आहे, त्यांजवर जर तो प्रीति करित नाही, तर ज्या परमेश्वरास त्यानें पाहिलें नाही, त्यावर तो कशी प्रीति करील.

AL KORAN.

1. O men of Mecca, serve your Lord who hath created you, and those who have been before you : peradventure ye will fear him ; who hath spread the earth as a bed for you, and the heaven as a covering, and hath caused water to descend from heaven, and thereby produced fruits for your sustenance.—CHAP. II.

हे मक्कावासी जन हो! ज्या प्रभूने तुम्हांस आणि तुमच्या पूर्वजांस निर्माण केले त्याची सेवा करा, त्याचे तुम्ही भय वाळगा. त्यानेच तुम्हांकरितां पृथिवी विच्छान्याप्रमाणे आणि आकाश पांघरूणाप्रमाणे पसरून ठेविले आहे, आणि या सृष्टीवर आकाशांतून मेघवृष्टि करवून तुमच्या जीवनार्थ फळे उत्पन्न केली आहेत. अ.२.

2. Dost thou not know that God is almighty ? Dost thou not know that unto God belongeth the kingdom of heaven and earth ? neither have ye any protector or helper except God.—CHAP. II.

परमेश्वर सर्वशक्तिमान आहे हे तुला ठाऊक नाही काय ? आकाश आणि पृथिवी ही ईश्वराच्या सत्तेखाली आहेत, आणि त्यावांचून तुला अन्य रक्षक किंवा सहायकर्ता कोणी नाही हे तुला ठाऊक नाही काय ? अध्या० २.

3. He who resigneth himself to God, and doth

that which is right, he shall have his reward with his Lord; there shall come no fear on them, neither shall they be grieved.—CHAP. II.

जो आपला सर्व भार ईश्वरावर ठेवून विहित कर्मे आचरितो, त्याला ईश्वर फल देतो ; त्यासारख्यास कशाचें ही भय नाही, किंवा कोणतें ही दुःख नाही. अ. २.

4. To God belongeth the east and the west, therefore, whithersoever ye turn yourselves to pray, there is the face of God; for God is omnipresent and omniscient.—CHAP. II.

पूर्व आणि पश्चिम या दोन्ही दिशा ईश्वराच्याच आहेत. ह्मणून तुम्ही कोणीकडे ही तोंड करून प्रार्थना केली, तथापि तेथे परमेश्वर सन्मुख आहेच ; कारण परमेश्वर सर्वव्यापक आणि सर्वज्ञ आहे. अ० २.

5. But as for those who repent and amend, and make known what they concealed, I will be turned unto them, for I am easy to be reconciled and merciful.—CHAP. II.

परंतु जे पश्चात्ताप पावून आपले आचरण शुद्ध करितात, व आपल्या सर्व गुह्य गोष्टी प्रगट करितात त्यांजकडे मी वळतो, कारण मी दयाळू आहे, आणि माझा राग लवकर शमतो. अ० २.

6. Your God is one God; there is no God but He, the most merciful.—CHAP. II.

तुमचा देव एकच होय; तो देव परम कृपाळू आहे ; त्यावांचून अन्य देव कोणी नाही. अ० २.

7. God is the patron of those who believe ; he shall lead them out of darkness into light.—
CHAP. II.

जे ईश्वरावर भाव ठेवितात, त्यांचा तो सहायकारी होतो, आणि त्यांस अंधकारांतून प्रकाशांत नेतो. अ० २.

8. If God help you, none shall conquer you ; but if he desert you, who is it that will help you after him ? Therefore in God let the faithful trust.—
CHAP. III.

ईश्वर जर तुझाला सहाय आहे, तर तुमचा पराजय कोणाच्यानें ही होणार नाही; परंतु त्याणें तुमचा त्याग केल्यास मग तुझांस सहाय करील असा दुसरा कोण आहे ? यास्तव धार्मिक जनांनीं परमेश्वरावर भाव ठेवावा. अ० ३.

9. Whatever good befalleth thee, O man ! it is from God ; and whatever evil befalleth thee, it is from thyself.—CHAP. IV.

हे मानवा ! तुला जें सुख प्राप्त होतें तें ईश्वरापासून प्राप्त होतें; आणि जें दुःख तुला प्राप्त होतें त्याचें कारण तुझा तूंच. अ० ४.

10. Assist one another, according to justice and piety, but assist not one another in injustice and malice.—CHAP. V.

धर्म आणि नीति यांस अनुसरून परस्परांस सहाय करा, परंतु द्वेषपूर्वक अन्यायाचरणांत एकमेकांस सहाय करूं नका. अ० ५.

11. O true believers ! take care of your souls. He who erreth shall not hurt you, while ye are rightly directed.—CHAP. V.

हे खरे भाविकजन हो! आपला आत्मा संभाळा. तुम्हीं सन्मार्गाने चालत असतां असन्मार्गाने चालणाऱ्या मनुष्यांपासून तुम्हांस अपाय घडणार नाही. अ० ९.

12. He causeth the morning to appear : and hath ordained the night for rest, and the sun and the moon for the computing of time. This is the disposition of the mighty, the wise God. It is he who hath ordained the stars for you, that ye may be directed thereby in the darkness of the land, and of the sea.—CHAP. VI.

प्रभातकाल तोच करितो ; त्याषेच विश्रांतिस्तव रात्र केली आहे, आणि कालमानार्थ चंद्र सूर्य केले आहेत. ही सर्व योजना त्या सर्वशक्तिमान् आणि सर्वज्ञ परमेश्वराची आहे. भूमीवर आणि समुद्रांत अंधकारांतून तुम्हांस मार्ग दाखविण्याकरितां त्याषेच नक्षत्रे निर्माण केली आहेत. अ० ६.

13. There is no God but he, the creator of all things : therefore serve him ; for he taketh care of all things. The side comprehendeth him not, but he comprehendeth the sight ; he is the incomprehensible, the wise.—CHAP. VI.

जो सकल सृष्टीचा कर्ता त्यावांचून अन्य देव नाही, यास्तव त्याची सेवा करा ; कारण तो सर्वांचा सांभाळ करितो. तो आमच्या नेत्रांना दिसत नाही, परंतु तो आमचे नेत्र पहातो ; तो अगम्य आणि सर्वज्ञ आहे. अ० ६.

14. Whosoever confideth in God cannot be deceived ; for God is mighty and wise.—CHAP. VIII.

जो ईश्वरावर भाव ठेवितो तो फसत नाही; कारण ईश्वर परमसमर्थ आणि सर्वज्ञ आहे. अ० ८.

15. Is there any of your companions who directeth unto the truth ? Say, God directeth unto the truth.—CHAP. X.

तुला सत्याचा मार्ग दाखविलेला असा कोणी तुझ्या मित्रांमध्ये आहे काय ? यास्तव असें ह्मण कीं, परमेश्वरच मला सत्याचा मार्ग दाखवितो. अ० १०.

16. They who believe and fear God, shall receive good tidings in this life, and in that which is to come.—CHAP. X.

जे परमेश्वरावर भाव ठेवून त्याचें भय वाळगितात, ते इहलोकीं आणि परलोकीं सुखाचे शब्द ऐकतील.
अ० १०.

17. I expect my reward from God alone, and I am commanded to be one of those who are resigned unto him.—CHAP. X.

मी केवळ परमेश्वरापासूनच आपल्या कर्मांचें फळ इच्छितो. ज्यांस आपला सर्व भार परमेश्वरावर घालावा अशी आज्ञा झाली आहे, त्यांतलाच मी एक आहे. अ० १०.

18. There is no creature which creepeth on the earth, but God provideth its food ; and he knoweth the place of its retreat, and where it is laid up.—CHAP. XI.

भूमीवर रांगणाच्या प्राण्यांतून असा कोणी ही

प्राणी नाहीं कीं, त्याच्या आहाराची योजना ईश्वर करीत नाहीं. तो प्राणी कोठें जातो व कोठें रहातो, हें सर्व त्या प्रभूला समजतें. अ० ११.

19. Wherefore persevere with patience ; for the prosperous issue shall attend the pious.—
CHAP. XI.

यास्तव धीर धरून उद्योग करा, कारण धार्मिक मनुष्याचें कल्याण होईल. अ० ११.

20. My support is from God alone; on him do I trust, and unto him do I turn me.—CHAP. XI.

माझा आश्रयदाता केवळ परमेश्वरच होय; त्याजवर मां आपला भाव ठेवितों आणि त्यालाच मी शरण जातो. अ० ११.

21. O Lord, a prison is more eligible unto me than the crime to which they invite me; but unless thou turn aside their snares from me, I shall youthfully incline unto them, and I shall become one of the foolish.—CHAP. XII

हे प्रभो, ! ज्या पापकर्माविषयीं मला ते प्रवृत्त करिताहेत, त्यापेक्षां मला बंदिशाळा बरी वाटते; परंतु त्यांच्या मोहपाशांतून मला तूं मुक्त केलें नाहींस, तर तारुण्यामुळे माझें मन त्यांजकडे वळेल, आणि माझी गणना मुढांत होईल. अ० १२.

22. Despair not of the mercy of God; for none despaireth of God's mercy, except the unbelieving people.—CHAP. XII.

परमेश्वराच्या करुणेविषयीं तुम्ही निराश होऊं नका; कारण नास्तिकांवांचून अन्य कोणी परमेश्वराच्या करुणेविषयीं निराश होत नाहीं. अ० १२.

23. As to those who believe not in the life to come, their hearts deny the plainest evidence, and they proudly reject the truth.—CHAP. XVI.

जे परलोक आहे असें मानीत नाहीत, त्यांची अंतःकरणे अतिस्पष्ट प्रमाणांचा स्वीकार करित नाहीत, आणि उन्मत्तपणे सत्याचा अग्हेर करितात. अ. १६.

24. God hath brought you forth from the wombs of your mothers; ye knew nothing, and he gave you the senses of hearing and seeing, and understandings, that ye might give thanks.—CHAP. XVI.

परमेश्वराने तुम्हांस मातेच्या उदरांतून जन्मास घातले; तुम्ही अज्ञान होतां, परंतु तुम्ही देवाचे आभार मानावेत ह्मणून त्याने तुम्हांस कर्णेंद्रिय, चक्षुरिंद्रिय, आणि बुद्धि हीं दिलीं आहेत. अ० १६.

25. Thy Lord hath commanded that ye worship none besides him; and that ye shew kindness unto your parents, whether the one of them or both of them, attain to old age with thee. Wherefore say not unto them, Fly on you! neither reproach them, but speak respectfully unto them; and submit to behave humbly towards them; out of tender affection, and say O Lord have mercy on them both as they nursed me when I was little. Your Lord well knows that which is in

your souls, whether ye be men of integrity ; and he will be gracious unto those who sincerely return unto him.—CHAP. XVII.

ईश्वराची आज्ञा अशी आहे कीं, तुम्ही त्यावांचून दुसऱ्या कोणाचे पूजन करूं नये; तुमची माता, किंवा पिता, किंवा उभयतां वृद्ध झालीं तरी तुम्ही त्यांशीं ममतेने वागा. तीं वृद्ध झालीं ह्मणून त्यांना कठीण उत्तरें देऊं नका, किंवा त्यांचा धिक्कार करूं नका, परंतु त्यांशीं मर्यादेनें बोला; आणि त्यांजवर अंतःकरणपूर्वक प्रीतिकरून त्यांशीं नम्रतेनें वागा, आणि असें ह्मणा, कीं हे देवा ! बाळपणीं उभयतांनीं याज्ञे संरक्षण केले यास्तव त्यांवर तूं करुणा कर. परमेश्वर, तुमच्या अंतर्दामीं काय आहे, तुम्हीं प्रामाणिक आहां किंवा नाहीं हे पूर्णपणे जाणतो, आणि जे मनोभावेंकरून त्याला शरण जातात, त्यांजवर तो कृपा करितो. अ० १७.

26. There are some men who serve God in a wavering manner, standing as it were on the verge of the true religion. If good befall one of them, he resteth satisfied therein ; but if any tribulation befall him, he turneth himself round, with the loss both of this world and of the life to come.—
CHAP. XXII.

कित्येक मनुष्य असे आहेत कीं, ते चंचळ भावेंकरून परमेश्वराची सेवा करितात, जणूं काय ते सद्धर्माच्या सीमेवर उभे राहतात. आणि त्यांतून ज्यांचे कल्याण होतें तो त्यांचे स्थितीत संतोष मानितो;

परंतु जर त्याला विपत्ती प्राप्त झाली तर तो लागलाच माघारा उलटतो, आणि इहलोक व परलोक या दो-होंस ही मुक्तो. अ० २२.

27. Wherefore be ye constant at prayer. And give alms; and adhere firmly unto God. He is your master; and he is the best master, and the best protector.—CHAP. XXII.

यास्तव शांत मनैकरून परमेश्वराची प्रार्थना करा, आणि गरिवांस दान द्या, व ईश्वरावर दृढ निष्ठा ठेवा. तो तुमचा गुरु आहे; आणि तो तुमचा श्रेष्ठ गुरु आणि श्रेष्ठ रक्षक आहे. अ० २२.

28. Be constant at prayer; for prayer preserveth a man from filthy crimes, and that which is blameable; and the remembering of God is surely a most important duty.—CHAP. XXIX.

शांत मनैकरून परमेश्वराची प्रार्थना करा; कारण प्रार्थनेच्या योगाने घोर पातकांपासून आणि निंद्य कर्मांपासून मनुष्य निवृत्त होतो; आणि देवाचे स्मरण हे निश्चयैकरून तुमचे मुख्य कर्तव्य आहे. अ० १९.

29. This present life is no other than a toy, and a play thing; but the future mansion of paradise is life indeed; if they knew this, they would not prefer the former to the latter.—CHAP. XXIX.

हा संसार केवळ खेळ आहे, दुसरे काही नाही; परंतु स्वर्गवास हेच खरोखरी जीवन होय, हे जर त्यांना समजते तर परलोक टाकून या संसाराची ते अपेक्षाच करिते ना. अ० १९.

30. The prophet is nigher unto the true believers than their own souls.—CHAP. xxxiii.

भाविकजनांचें अंतर्यामच त्यांना उपदेष्टा होय.
अन्य उपदेष्टा नको.

31. He who forgiveth, and is reconciled unto his enemy shall receive his reward from God.—CHAP, XLII.

जो आपल्या शत्रूचा अपराध क्षमा करून त्याच्याशीं सख्य करितो, त्याला परमेश्वर चांगले फल देईल.

32. It is he who sendeth down secure tranquillity into the hearts of the true believers that they may increase in faith beyond their former faith.—CHAP. XLVIII.

तोच भाविकजनांच्या अंतःकरणास शांति देतो, कीं तेणेंकरून त्यांचा भाव पूर्वापेक्षां अधिक व्हावा.

33. Verily the true believers are brethren: wherefore reconcile your brethren.—CHAP. XLIX.

खरोखर भाविकजन तुझे बांधव होत ; यास्तव आपल्या बांधवांशीं सख्य कर.

A V E S T A.

1. He who resigns himself to him, the Greatest of all, he teaches also His creatures to know Him as the Greatest.—YACNA XIX 30.

जो ईश्वरेच्छेत आनंद मानितो, तो इतर प्राणि-
मात्रांस ही परमेश्वर सर्वोत्तम आहे असें शिकवितो.

2. All renown unites itself with the pure man through true thinking, speaking, and acting.—YACNA XIX. 47.

सद्विचार, सद्वर्तन, आणि सत्यभाषण यांच्यायोगाने सत्पुरुषास यशप्राप्ति होते.

3. May we thus attain to that which is so, to union with Thy purity to all eternity.—YACNA XL. 5. 6.

हे परमेश्वरा, आह्मांस अखंड सायुज्यपदाची प्राप्ति होवो.

4. May we attain Thy good kingdom, Mazda-Ahura, for ever. Thou art our Ruler. Possessed of the good kingdom for men as well as for women.—YACNA XLI. 3. 4.

हे परमेश्वरा, आह्मांस चिरकाल स्वर्गवास घडो. तू आमचा शास्ता आहेस. नरनारी या उभयतांकरितां निर्माण केलेला स्वर्गलोक तुझ्या आधीन आहे.

5. Mayest Thou be to us life and body.—
YAÇNA XLI. 7.

हे परमेश्वरा, तूं आमचा जीवप्राण हो.

6. Immortality is the wish of the soul of the
Pure.—YAÇNA XLIV. 7.

सज्जनांस अमृतत्वाचीच अपेक्षा असते.

7. Unto them that, with thy prophets, confess
that thou art one God, thou art, O Ahura-Mazda!
a Friend, Brother, or Father.—YAÇNA XLIV. 11.

हे परमेश्वरा, तूं अद्वितीय आहेस असे जे धर्म-
प्रवर्तकांच्या ह्यणण्याप्रमाणे मान्य करितात, त्यांचा तूं
सखा, बंधू, अथवा पिता होस.

8. May Thy kingdom come, O Ahura, where-
with thou makest good for the right-living poor.
—YAÇNA LII. 9.

हे परमेश्वरा ! जेणेकरून सदाचारी दीन जनांस
चांगले फळ मिळते अशी धर्मसंस्थापना होऊ.

9. These Gathas are for our soul both : food
and raiment. May they bring us good reward,
much reward, pure reward, for the next world
after the separation of the vital powers and con-
sciousness.—YAÇNA LIV. 6-8.

शरीरास जसे अन्नवस्त्र, तद्वत् जीवाम्यास शास्त्र
होय. आमचा देह चैतन्यविरहित होऊन आत्मांस इह-
लोकांचे भान नाहीसे झाले, ह्यणजे शास्त्राच्यायोगाने

परलोकों चांगलें, विपुल, आणि पवित्र फळ प्राप्त होवो.

10. This victory give we : namely, the prayer which has a good seed. Which is united with purity, united with wisdom, whose seeds are good thoughts, words, and work.—YACNA LVII. 1-3.

हे प्रभो ! आत्मी प्रार्थनापूर्वक तुझा जयजयकार करितों. ही प्रार्थना उत्तम फळाचें बीजच होय ; ही ज्ञान आणि शुद्धि यांहीं युक्त आहे, आणि इची उत्पत्ति सद्विचार, सद्वचन, आणि सदाचरण, यांपासून आहे.

11. In prayer we rejoice, Ahura-Mazda, in prayer we desire, to prayer we submit ourselves, on prayer we call.—YACNA LVI. 6. 7.

हे परमेश्वरा ! तुझी प्रार्थना करण्यांत आत्मांस आनंद होतो; तुझ्या प्रार्थनेची आत्मांला अपेक्षा आहे; तुझ्या प्रार्थनेस आत्मी सादर होऊन तिचा स्वीकार करितों.

12. I praise and exalt (thee) the Creator Ormazd, the Brilliant, Majestic, Omniscient, the Perfecter of deeds, the Lord of Lords, the Prince over all princes, the Protector, the Creator of the created, the Giver of daily food, the Powerful, Good, Strong, Old, Forgiving, Granter of forgiveness, Rich in Love, Mighty and Wise, the pure Supporter.—KHORDAH 7.

हे सृष्टिकर्त्या परमेश्वरा ! हे तेजोमय, ऐश्वर्यवान्,

सर्वज्ञ, सकलकार्यकर्त्त्या ! देवाधिदेवा ! राजाधिराजा !
पालका ! जगत्कर्त्त्या ! अन्नदात्या ! सर्वशक्तिमान्, मंगल-
रूपा ! सर्वसमर्थ पुराणपुरुषा ! क्षमावंता ! दयाळा !
परात्परा ! ज्ञानवंता ! शुद्ध जगत्पाळा ! मी तुझी स्तुति
गाऊन तुझा महिमा वर्णितो.

13. The smiting that comes from above we
praise.—*Khordah xvi. 4 GAH. 10*

ईश्वर जी आमच्या अपराधांची आह्मांस शिक्षा
करितो, तिचे आह्मी गौरव करितो.

14. Charity. which feeds the poor, praise we.—
KHORDAH xviii. 7.

दानाच्यायोगाने दीनांचे रक्षण. होतें, यास्तव
आह्मी त्याची प्रशंसा करितो.

15. Ahura-Mazda created the creatures very
good, very fair, very high, very furthering, very
lofty. That they might make the world progres-
sive, not growing old, not dying, not becoming
corrupt and stinking, but ever-living, ever-profit-
ing,—a kingdom as one wishes it ; that the dead
may arise, and there may come Immortality for
the living, which furthers the world at will.—
KHORDAH. xxxv. 10. 11.

हे जग वृद्धीतें पावावे, जीर्ण होऊं नये, नष्ट
होऊं नये, ह्याला विकार होऊन ह्यापासून दुर्गंध येऊं
नये, परंतु हे अविनाश, अखंड फलदायक व्हावे—सा-
रांश, याचे एक उत्तम राष्ट्रच व्हावे; तसेच मृत झाले-
ल्या मनुष्यांनीं पुनः उठावे आणि जीव जो आपल्या

इच्छेनुरूप जगाचा उत्कर्ष करितो त्याला अमृतत्व प्राप्त व्हावे, एतदर्थ परमेश्वराने सर्व पदार्थ अति उत्तम, अति सुंदर, अति उच्च, अति उत्कर्षशील, आणि अति श्रेष्ठ असे निर्माण केले.

16. The sins against father, mother, sister, brother, wife, child, against spouses, against the superiors, against my own relations, against those living with me, against those who possess equal property, against the neighbours, against the inhabitants of the same town, against servants, every unrighteousness through which I have become amongst sinners; of these sins repent I with thoughts, words, corporeal as spiritual, earthly as heavenly, with the three words : Pardon, O Lord I repent of sins.—
KHORDAH. XLV: 6.

पिता, माता, भगिनी, बंधु, पत्नि, अपत्य, विवाहित स्त्रिया अथवा पुरुष, श्रेष्ठजन, आप्त, ज्वलर्चा माणसे, समानसंपत्तिवान्, शेजारी, ग्रामस्थ, आणि सेवक, यांशीं मी पापबुद्धीनें वर्तलों, आणि पाप्यांमध्ये गणला गेलों; त्या पापाचरणांविषयीं कायावाचामनें करून मी पश्चात्ताप पावतो आणि क्षणतो, देवा ! मला क्षमा कर; मला माझ्या पापाचरणाचा पश्चात्ताप झाला आहे.

17. All that I ought to have thought and have not thought, all that I ought to have spoken and have not spoken, all that I ought to have done and have not done; pardon, I repent with Patet. All that I ought not to have thought and yet have thought, all that I ought not to have spoken and

yet have spoken, all that I ought not to have done, and yet have done ; pardon, I repent with Patet. All and every kind of sin which men have committed because of me, or which I have committed because of men, pardon, I repent with Patet.—KHORDAH. XLVI. 24-26.

ज्याविषयीं विचार मी करावा तो नकेला, जें बोलवें तें नबोललों, जें करावें तें नकेलें, या सर्व अपराधांची, हे प्रभो ! मला क्षमा कर; मी पाटेटाप्रमाणें (जो शास्त्रांत प्रकार सांगितला आहे त्याप्रमाणें) त्यांविषयीं पश्चात्ताप पावतो. ज्याविषयीं विचार मी नकरावा त्याविषयीं मी केला, जें नबोलवें तें बोललों, जें नकरावें तें केलें, या सर्व अपराधांची, हे प्रभो ! मला क्षमा कर; मी पाटेटाप्रमाणें त्यांविषयीं पश्चात्ताप पावतो. जें जें पातक अन्य मनुष्यांना माझ्यायोगानें घडलें असेल, किंवा जें जें अन्य मनुष्यांच्यायोगानें मला घडलें असेल, त्या सर्वांची, हे प्रभो ! मला क्षमा कर; मी पाटेटाप्रमाणें (त्यांविषयीं पश्चात्ताप पावतो.

18. Learn purity. Be worthy of good praise. May the mind think good thoughts, the words speak good, the works do good : May all wicked thoughts hasten away, all wicked words be diminished, all wicked works be burnt up.—KHORDAH XLIX. 5.

अंतःकरण शुद्ध ठेविण्याविषयीं यत्न करा. स्तुत्य व्हा. मनामध्ये सद्विचार येऊं द्या, वाणी मंगल असूं द्या, आचरण निर्मल असूं द्या. दुर्वासना नष्ट होऊं द्या,

अमंगल वाणी नष्ट होऊं द्या, आणि सर्व दुष्कर्म
दग्ध होऊं द्या.

19. Be modest with friends, clever and well-wishing. Be not cruel. Be not wrathful-minded. Commit no sin through shame. Be not covetous. Torment not, Cherish not wicked envy, be not haughty, treat no one despitefully, cherish no lust. Rob not the property of others, keep thyself from the wives of others. Do good works with good activity.—KHORDAH. XLIX. 5.

आपल्या मित्रांशीं नम्रतेने वागा. शहाणपणाने वागा, आणि दुसऱ्याचे अभिष्टचिंतन करा. क्रूर होऊं नका. क्रोधाविष्ट होऊं नका. लजेच्यायोगाने पाप करूं नका. लोभ धरूं नका. कोणास पीडा देऊं नका, मत्सर करूं नका, उन्मत्त होऊं नका. कोणाचा धिक्कार करूं नका, आणि विषयासक्त होऊं नका. परधन हरण करूं नका, परस्त्रीपासून दूर रहा, आणि सत्कर्माचरणविषयीं तत्पर असा.

20. Be shining as the sun. Be pure as the Moon.—KHORDAH. 6.

सूर्यासारिखे तेजस्वी व्हा. चंद्रासारिखे निर्मळ व्हा.

श्री

पुरुषसूक्तमिमांसा.

यांत .

- १ पुरुषसूक्ताविषयां विचार.
- २ लोकाचा गैरममज व त्याचीं कारणें.
- ३ पुरुषसूक्ताचा गोषवारा.
- ४ पुरुषसूक्त.

किंमत ४ आणे.

घिमंती.

सदर्हू विषय रा० रा० सातवळकर यांणीं येथील सोशेल कृत्रांत व्याख्यानरूपानें वाचून दाविला. तेव्हां या संबंधीं येथील विद्वान मंडळींत बराच वादविवाद होऊन हा विषय उपयुक्तशीर व चांगला प्रतिपादिला आहे असें ठरल्यामुळें, याचा सर्वास उपयोग व्हावा व आपल्या परम पूज्य पुरुषसूक्तांत काय रहस्य आहे, हें कळावें ह्मणून व्याख्यानकारांच्या परवानगीनें छापून प्रसिद्ध करित आहों. यांत कांहीं दोष आढळल्यास ते कळविण्याची कृपा केली असतां, पुढील आवृत्तींत त्याची दुरुस्ती करण्यास बरें पडेल. या संबंधीं पत्रव्यवहार खालील पत्त्यावर करावा.

बेळगांव.

चैत्र शु० १शके १८२३

व्यवस्थापक,

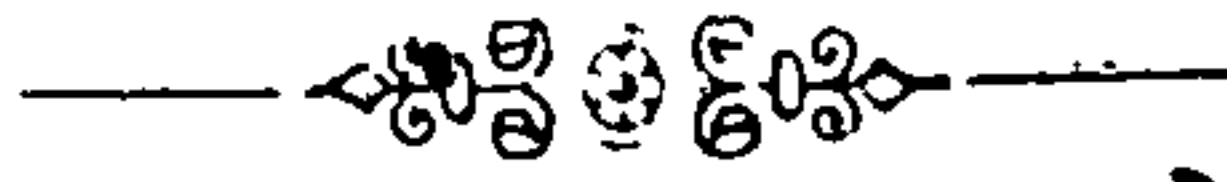
लोकोपयोगी एजन्सी

बेळगांव.

संगीत शनीमहात्म्य.

यांत नाना प्रकारच्या वृत्तांवर व चालींवर सर्व शनीमहात्म्य संपविलें आहे. गायनप्रीय लोकांनीं व शनीभक्त स्त्री पुरुषांनीं हें पुस्तक अवश्य संग्रह करावें. याच्या वाचनानें व पठणानें सर्व प्रकारच्या आधिव्याधीचा नाश होतो. पुस्तकें बेळगांव येथें हुईलगोळ बुक-डिपोत मिळतात. किंमत १॥ आणा.

लोकोपयोगी एजन्सी बेळगांव.

गांवच्या व परगांवच्या लोकांच्या सोईसाठी थोडे कमिशन घेऊन हरएक काम करूं.

- १ नवा व जुना हरएक प्रकारचा माल (धर्मवाद्य खराज) विक्री करून देऊ. अगर विक्रीस ठेऊं. जसजसा विक्री होईल तसतशी रकम पाठवूं.
- २ येथे मिळणारा कोणताही माल रसकरीने खरेदी करून देऊं अगर पाठवूं मात्र रकम रोख पाहिजे. उदारि धंदा नाही.
- ३ कोणास घरे, गाड्या, घोड्या, बैल, हशी, गाई वगैरे हरजिन्नस भाड्याने अगर विक्रीत पाहिजे तर गाठ घालून देऊं. व विक्री अगर भाड्याने दुसऱ्यास देववू.
- ४ नोकरचाकर, कुली, ब्राह्मण, वैद्य, डाक्टर, सुतार, सोनार, शिपी, वकील, सुविणी वगैरे धंदेवाले पाहिजे झाल्यास ओळख करून देऊंन गाठ घालूं.
- ५ वधुवरासंबंधी माहिती देऊं.
- ६ परस्थानी अगाऊ कळविल्यास त्यांना येथे जाण्याची वगैरे सोय करून देऊं.

लोकांच्या हरएक सोई थोडे कमिशन घेऊन करून देऊं उत्तरासाठी अर्धा आण्याचे टिकीट पाठविल्याशिवाय माहिती मिळणार नाही. पत्ता स्पष्ट व स्वच्छ लिहावा.

बेळगांव }
खडेबाजार }

व्यवस्थापक.

लोकोपयोगी एजन्सी.

श्री.

पुरुषसूक्तावर दोन शब्द.

सभ्यगृहस्थ हो !

बऱ्याच दिवसांपासून आमच्या समाजामध्ये अशी घातक चाल सुरू झाली आहे की, पाहिजे त्याने विशेष शोध न करितां पाहिजे त्या विषयावर आपले मत धार्ये. व अज्ञ जनांच्या मनांत त्याचे प्रतिबिंब पाहून आपला कार्यभाग साधून घ्यावा. खरीं ऋषींचीं मते काय ? त्यांच्या मते मानवी प्राण्याची इतिकर्तव्यता कशांत आहे ? प्रत्येक मनुष्याचे खरे कर्तव्य कोणते ? व खरे कर्तव्य हुडकून काढण्यास साधने काय ? इत्यादि प्रश्नांचा विचार करून आमच्यांतील जुने जुने ग्रंथ आस्थापूर्वक व निःपक्षपाताने पाहून, त्यांतील मतांचा विचार करून, त्यांची एकवाक्यता करण्याची खटपट आमच्यांतील उपदेशक वर्गाने केलेली नाही. हरिदास, पुराणिक हे आमच्यांतील सध्यांचे उपदेशक. याशिवाय दुसरा वर्ग झटला ह्याणजे संन्याशी लोकांचा व त्यांच्या खालीं मग भिक्षुकवर्गाचा. पूर्वीची उपदेशाची परंपरा निराळी व सध्यांची निराळी. पूर्वी संन्याशी लोकच मुख्य उपदेशाचे काम करीत. व त्यांची लोकाहितार्थ उपदेश करण्याचीच नव्हे तर प्रसंगीं सर्व्वांचा त्याग

करण्याचीही तयारी असे. ही त्यांची योग्यता सध्यांच्या काळां त्याणीं ठेविलेली दिसत नाही. सध्यांच्या काळांत बहुतेक संन्याशी घर संसाराला कंटाळून झालेले असतात. आपल्यावर कठीण प्रसंग आला व त्यांतून सुटण्याची बुद्धि आपल्यांत नसली ह्मणजे संन्यास घ्यावा हा मुद्दा अलीकडच्या संन्याशीवर्गाचा. स्वतः विद्या शिकून आपलें कर्तव्य ओळखून, लोकांस आपलें खरें कर्तव्य दाखवून देण्यासाठीं संन्यासाश्रम ज्यानें घेतला आहे असा संन्याशी सध्यां एकतरी सांपडेल कीं नाही, याची शंकाच आहे. राहिले हरिदास व पुराणिक. या वर्गातील लोकांचें संस्कृता विषयांचें ज्ञान व साधक बाधक प्रमाणें पाहून अनुमान वसविण्याची पद्धत, सद्यःस्थिति ओळखून तदनुसार उपदेश करण्याची तऱ्हा व आपलेपणा कायम राहिल असें करण्याची मंत्रय या वर्गास मुळांच नसते, असें ह्मटलें तर विशेषशी हरकत कोणी घेईल असें वाटत नाही. पुराणिकांनीं श्लोकाचा अर्थ सांगावा व हरिदासांनीं श्लोकांतील श्लेषार्थ काढून किंवा शृंगाराच्या चटकदार गोष्टी सांगून आपल्या चरितार्थाची तजवीज पहावी अशी सध्यांची खरी स्थिति आहे. एखादा वेदान्ताच्या सांकेतिक शब्दांचा उपयोग करून आपलें व्याख्यान चालवितो त्यामुळे कोणालाच कांहीं समजत नाही. जे वेदान्तादि शास्त्रांचे सांकेतिक

शब्द" आहेत, त्यांचा अर्थ कशा तऱ्हेने मराठीत आणतां येईल या विषयी या उपदेशक वर्गाने मुळीच खटपट केली नसल्यामुळे; ह्या शब्दांबद्दल जे अज्ञान माजत चालले आहे व माजले आहे, त्याचा विचार केला ह्मणजे खरा मुद्दा कसा एका बाजूला जात आहे व आहो या उपदेशक वर्गाच्या भ्रांतीच्या उपदेशाने कसे फसत आहो, याची कल्पना विचारी माणसाला झाल्या वांचून राहणार नाही.

या सांकेतिक शब्दांच्या अर्थासंबंधाने कशी गम्मत चालली आहे, याचा जर मासला कोणाला पहावयाचा असला तर आपण गीतेचेच उदाहरण घेऊं. गीतेवरच्या संस्कृत टीका ह्य० भाष्ये व इतर बालबोधिनी टीका—जर आपण एका बाजूला ठेवल्या व मराठी कवींनी केलेल्या भाषान्तराकडे जर नजर फेंकली तर आपणास एक मोठाच चमत्कार आढळून येईल. तो हा की, या वेदान्तातील सांकेतिक शब्दांचा खुलासा कोणीही केलेला नाही. गीतेवर तुकारामाचे अभंग, वामनाचे श्लोक, मोरोपंती आर्या, असून दोहरे, समश्लोक्या व ओव्या पुष्कळ आहेत. पण मूळ गीतेतील ब्रह्म, कर्म, ज्ञान, योग, अध्यात्म, संन्यास वगैरे शब्दांची ओळख होण्यास कोणीही मदत केलेली नाही. हे सांकेतिक शब्द जसेच्या तसेच अभंगांत, आर्येमध्ये, श्लोकांत किंवा

समष्टोकीत ठेवून दिलेले दिसतात. ज्ञानेश्वरी 'हाच कायतो मराठी ग्रंथ ठीक आहे. जर अशी वस्तुस्थिति आहे तर मूळच्या सांकेतिक शब्दांबद्दल अज्ञान राहिले. व पाहिजे तो त्यां विषयीं समज झाला तर त्यांत आश्चर्य काय ? हरिदास पुराणिकांची ती स्थिति व भाषान्तरांची ही स्थिति. याचा विचार केला ह्मणजे मूळ विषयाच्या अज्ञानाचा प्रसार कसा होत गेला व त्याला कारणे कशीं होत गेलीं हें सहज लक्षांत येणार आहे.

ज्या प्रमाणें या श्रीमद्भगवद्गीतेतील किंवा वेदांतातील शब्दांविषयीं अज्ञान लोकांत माजत चालले, त्याचप्रमाणें वेदामधील विषयां संबंधानें ही अज्ञान माजले आहे. तें इतकें माजले आहे व त्याचा सर्वांच्या मनावर इतका पंगडा बसला आहे कीं, जरी कोणी खरी गोष्ट पुढें मांडू लागला तरी ती खोटी आहे असेंच ऐकणारास वाटते. हा सर्वांच्या मनावर झालेला संस्कार फारच अनिष्ट आहे. व तो जितका लवकर नाहीसा होईल तितका होणें इष्ट आहे.

कालान्तरानें ह्मणा किंवा उपदेशकांच्या अभावामुळे ह्मणा, आमच्या विद्वानांच्या तशाच अविद्वानांच्या मनावर जे ठसे उमटले आहेत व जे संस्कार झाले; त्यांच्या योगानें आमच्या पूर्वींच्या मतांसंबंधानें लोकमत इतकें विरुद्ध झाले आहे कीं, त्याची अनुभवा घांचून

कोणासिही कल्पना होणार नाही. मोठमोठे विद्वान लोक सुद्धा ऋषींचीं मते सध्यांच्या काळीं फारशीं उपयोगीं पडणार नाहीत असें ह्मणून, विलायती मतेच विशेष श्रयस्कर आहेत असें ह्मणतात. वेदान्त, योग, समाधी हे मार्ग व्यवहाराला निरुपयोगी असून, जे लोक या मार्गांनीं जातील ते ही समाजाला किंवा राष्ट्राला कांहींएक उपयोगाचे नाहीत. असें पाहिजे तो आधुनिक मनुष्य सहज ह्मणूं शकेल. तसेंच कोणाही मनुष्या पुढें जर कोणी वेदान्ताचीं मते सांगूं लागेल, तर त्याला तो ह्मणेल कीं “अहो पुरे तुमचा वेदान्त. वेदान्तांतील विचारांनींच आमचा देश धुळीस मिळाला.” सभ्य गृहस्थहो ! हें सध्यांचें लोकमत आहे. ऋषी-प्रणीत कौणताही विषय ध्या. त्यांतील विषयासंबंधानें लोकमत इतकें विघडलेलें आहे कीं, लोकांना मनापासून त्या मतांचा तिटकारा येतो.

जर आमच्या ऋषींचीं मते इतकीं तिरस्करणीय आहेत तर त्यां विषयीं पूज्यभाव तरी कां मानावा ? त्यांच्या मतांची मातब्बरी तरी मग काय राहिली. ? व जर मनुष्याला मरे पर्यंत त्यांच्या मतांचा उपयोग होणार नाही तर होणार तरी कधीं ?

मागच्या जुन्या इतिहासा कडे पाहिलें तर असें आढळून येईल कीं, राजांना राजकीय श्रावतींत सल्ला

मसलत देणारे, शास्त्रांश्या कृती विषयी शोध लावणारे, धनुर्वेदाचा उपदेश करणारे ऋषीच असत. वैश्याला व्यापारांतील घडामोडी विषयी माहिती देऊन त्याचें हित करणारे ऋषीच असत. व शूद्राचें कल्याण करणारे ऋषीच होत. राष्ट्रांत चार प्रकारचे लोक असतात व त्या चार प्रकारच्या लोकांस हिताच्या, कर्तव्यदक्षपणाच्या गोष्टी सांगून त्यांचें हित करणारे लोक हे ज्या अर्थी ऋषीच होते असें पुराणांवरून उघड ठरते; त्यावरून त्या वेळच्या लोकांना त्यांचीं मते व्यवहारांतही उपयोगी पडत असें ह्मणण्यास हरकत नाही. लोकव्यवहाराच्या मानानें विद्वान, शूर, व्यापारी, व नोकर हे जसे चार भेद पूर्वी होते तसे ते हल्लीं ही आहेत. मग ऋषींचीं मते पूर्वी ग्राह्य कां वाटावीं व तींच मते सध्यां आडमार्गाला नेणारीं कां भासावीं हें शोधलें पाहिजे.

शोध करण्याची दिशा ठरविण्यासाठीं लोकांचा मतभेद कसा व कोठें होत आहे तें आधीं पाहिलें पाहिजे. उदाहरणार्थ आपण “जग मिथ्या आहे” हा लोकांचा समज घेऊं. “य दृष्टं तन्मिथ्या” हें मूळचें या मताचें वाक्य. याचा शब्दशः अर्थ:- “जें दिसतें तें खोटें आहे” असा होतो. या पक्षाच्या पुराव्यासाठीं “रज्जुसर्प” किंवा “शुक्तिरजत” हे

मुद्दे दाखल करण्यांत येतात. “ दोरी कळोखांत असतां सापा सारखी दिसते ” “ शिंपी मंद प्रकाशांत असतां रुप्या प्रमाणें दिसते. ” व “ तोडलेले झाड संध्याकाळच्या अस्पष्ट प्रकाशांत मनुष्यासारखें भासतें ” इत्यादि पुराव्या वरून श्रीमच्छंकराचार्यांनी तसेंच इतर आचार्यांनी “ जग मिथ्या ” ठराविण्याची खटपट केली आहे. सध्यां लोकांचा असा समज झाला आहे कीं “ जग मुळींच नाही. ज्या अर्थी तें नाहीच त्या अर्थी ऐहिक उन्नतीशीं आपणास काय करावयाचें आहे ? ” जर मुळींच इहलोक नाहीसा झाला तर त्यांत कांहीं करावयाचें ही उरले नाहीच हें उघड आहे. हें सभागृह नाही, खुर्च्या, टेबले नाहीत, श्रोते, अध्यक्ष व वक्ता हे नाहीत, कोर्टे नाहीत, कचेऱ्या नाहीत, कलेक्टर मामलेदार नाहीत, इंग्रज नाही कांहीं नाही. जर कांहींच नाही तर करणार तरी काय ? तर याचें उत्तर “ कांहीं नाही ” हेंच. हा सध्यांचा आमच्या लोकांचा समज आहे. हा समज मनांत मुरल्यामुळे उत्तरोत्तर प्रसंग कठीण कठीण येत चालले आहेत. तेव्हां “ जग मिथ्या आहे ” या शांकरी सिद्धान्ताचें इंगित काय व तें कोणत्या गुरुकिल्लीनें समजावयाचें हा एक या ठिकाणीं मोठा प्रश्न आहे. या प्रश्नाचा निकाल करणें अवश्य आहे.

जर खरोखर श्री. शंकराचार्यांना स्वतःला जग खोटे आहे, आपणही नाही व मंडनमिश्रही नाही असे वाटत असावे असे कल्पिले; तर श्री. शंकराचार्यांनी विद्वान होऊन इतर कर्मठांचे खंडन करून आपला मार्ग व आपली मते लोकांच्या मनांत ठसवली; हा इतिहासाचा पुरावा मुळीं नाही असे मानावे लागेल. वेद व उपनिषदे, कीं ज्यांच्या आधाराने “जग मिथ्या” हे मत निघाले तीं पुस्तके किंवा ते ज्ञानही नाही असे ही क्षणण्याचा प्रसंग येईल. पण शंकराचार्यांचे सिद्धांत ज्या अर्थी वेदांवर व उपनिषदांवर बसले होते व ज्या अर्थी त्यांस मंडनमिश्रापासून व तत्कालीन अन्यमतां पासून लोकांवर अनिष्ट परिणाम होत आहे, तो नाहीसा व्हावा व त्या त्या मतवाल्यांच्या मतांचे खंडण करून हितकारक परिणाम लोकांच्या मनांत व्हावा असे वाटत होते, व तदनुसार आमरणान्त खटपटी ज्या अर्थी त्यांणी केल्या त्या अर्थी “जग मुळींच नाही ” असे त्यांस वाटत होते असे क्षणणें वाजवी होणार नाही. त्यांच्या चरित्रावरून “जग आहे ” असे क्षणणाच्या पैकींच ते होते असे जर ठरते तर सध्यांच्या लोकांचा समज चुकीचा आहे असे क्षणण्यास काय हरकत आहे ?

हेच मत दुसरीकडून तपासावयाचे क्षणजे सर

दिलेल्या पुराव्यांवरून, दोरीच्या ठिकाणी साप भासणें खोटे पण दोरी खरी, रुप्याचा भास खोटा पण शिंप खरी, मनुष्याचा भास खोटा असला तरी खांब खरा. हा धरील पुराव्यांचा आशय होय. त्यावरून “ दिसत आहे तसें जग नाही ” असाच अर्थ “ जग मिथ्या ” या गूढ वाक्याचा स्पष्ट दिसेल. आपल्याला व्यवहारांत मनुष्याची पारख होत नाही. मनुष्याचा पोपाख भपकेदार दिसला, मनुष्याचें स्वरूप गंभीर, पोक्त व सम्य दिसलें तरी त्याच्या मनाची पारख करणें कठीण. बाहेरच्या पोपाखावरून फसलेल्यांची उदाहरणें इतिहासांत फार आहेत. त्यावरून मनुष्य दिसतो तसा नसतो असें ठरतें. एखादा मनुष्य बाहेरून शांत दिसून गळेकापू असतो व दुसरा भयंकर दिसून हिताचा सल्ला देणारा असतो. औषध घेतेवेळीं कडू लागतें पण परिणाम गोड असतो, लांबून डोंगर निळे दिसतात, पण तेथें हिरवा रंग दिसतो. इत्यादि उदाहरणांवरून “ जग दिसतें आहे तसें नाही ” असें आपणास वाटल्या वांचून राहणार नाही. मूळ शांकरी मताचाही अर्थ तोच. या स्वर्गा अर्थाचा प्रत्येक व्यवहारामध्ये, प्रत्येक उद्योग धंद्यामध्ये उपयोग किती आहे हें कोणास ही समजण्यासारखें आहे. अस असतां “ जग मुळीच नाही. ” असें लोकमत बनल.

सभ्य गृहस्थहो ! अर्थाचा अनर्थ तो याहून मोठा कोणता असणार ! जी या एका मताची स्थिति तीच इतर शब्दांची व मतांची आहे. व जो तिटकारा विद्वानांला सुद्धा या विषयांचा वाटतो तो याचमुळे होय. या विवेचनावरून मूळचा अर्थ एक असून त्याचा भलताच अर्थ लोक मानतात असें आपणास वाटेल. तरी हाच मुद्दा आणखी विशेष स्पष्ट करण्यासाठी आणखी एक दोन मुद्दांची फोड करणे इष्ट आहे. ती अशीः—

पंचमहायज्ञां पैकीं ब्रह्मयज्ञ हा एक आहे हें प्रसिद्धच आहे. या पांच यज्ञां पैकीं विस्तारभयास्तव इतर कोणत्याही गोष्टीचें स्पष्टीकरण येथें मी करणार नसून फक्त ऋषीतर्पणा विषयींच दोन शब्द आपल्या पुढें मांडणार आहे. या तर्पणा संबंधानें लौकिक समज असा आहे की, “ जात्रालं तर्पयामि, अत्रिं तर्पयामि ” असें तोंडानें ह्मणून हातावरून तामणामध्ये पाणी सोडलें ह्मणजे तर्पण झालें व त्याणें “जात्रालं, अत्री” वगैरे ऋषींची तृप्ति झालीच पाहिजे. पण मुख्य तर्पण निराळेंच आहे.

स्वाध्यायेनार्चयेतर्षान् ॥

अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः ॥

असें मनुस्मृतीत सांगितलें आहे. याचा अर्थ असा

आहे कीं, “ विद्याभ्यासाने ऋषींची तृप्ति करावी ”
 “ विद्या शिकविणें हा ब्रह्मयज्ञ होय. ” यावरून पाहतां
 हाता वरून पाणी सोडून तोंडानें “ अत्रिं
 तर्पयामि ” असें ह्मटल्यानें अत्रीची तृप्ति होणार नाही.
 जर आपणास अत्रीची किंवा दुसऱ्या एखाद्या ऋषीची
 तृप्ति करावयाची असेल तर त्याणें केलेल्या पुस्तकांचें
 अध्ययन केलें पाहिजे व त्याचीं मते लोकांस शिकविलीं
 पाहिजेत. तरच त्या ऋषींची तृप्ति होईल. आपण
 सध्यांचें उदाहरण घेऊं. जर कोणी एकानें
 एखादें पुस्तक केलें किंवा वर्तमानपत्र काढलें व त्याचा
 खप जास्त होऊं लागला तरच त्यास आनंद होईल. व
 त्याची एकही प्रत न खपतां त्याच्या नांवानें जर लोक
 घरांत पाणी सोडूं लागले तर त्याची तृप्ति होईल काय?
 कधींही होणार नाहीं. ग्रंथकारांच्या काय किंवा
 इतरांच्या काय ? खऱ्या तृप्तीचें लक्षण एकच आहे.
 त्यांच्या मतांचा प्रसार जसजसा होऊं लागेल तसतशी
 त्यांला तृप्ति जास्त जास्त होत जाते. तीच गोष्ट ऋषीं
 विषयीं असली पाहिजे. व त्याचेंच स्पष्टीकरण
 “ अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः ” व “ स्वाध्यायेनार्चयेतर्षीन् ”
 या मनुस्मृतींतील वाक्यांत केलेलें आहे. यावरून
 आधुनिक लोक ऋषीतर्पण करितात तें खरें तर्पण
 नसून “ विद्याभ्यास व विद्याप्रसार ” करणें हेंच खरें

तर्पण आहे असे सर्वांच्या अंतःकरणास वाटणार आहे.

दुसरा गैरसमज “उपासापासून ईश्वर प्रसन्न होतो” हा आहे. या विषयी छांदोग्य उपनिषदाच्या ७ व्या प्रपाठकामध्ये पुढील मंत्र आहे:—

अन्नं वाव बलाद्भूयः । तस्माद्यद्यापि
दश रात्रीर्नाश्रीयात् । यद्युह जीवेत् ।
अथवाऽद्रष्टाऽश्रोताऽमन्ताऽबोद्धा-
ऽकर्ताऽविज्ञाता भवति । अथान्नस्याये
द्रष्टा भवति । श्रोता भवति । मन्ता
भवति । बोद्धा भवति । कर्ता भवति ।
विज्ञाता भवति । अन्नं उपस्वेति ॥१॥२॥

याचा अर्थ:—“अन्नाच्याच योगाने शरीरांत बळ येते. (सर्व भागांचे व्यापार चालतात) जर कोणी दहा दिवस पर्यंत अन्नाचे सेवन केले नाही व जर दोन तास पर्यंत वांचला तर त्याला डोळ्यांनी दिसणार नाही, कानांनी ऐकू येणार नाही; विचार करण्याची शक्ति उरणार नाही; दुसऱ्याने सांगितलेले त्याला समजणार नाही, त्याला हालचाल करता येणार नाही. तात्पर्य सर्व व्यापार बंद पडतील. पण जर तो नंतर अन्न खाईल तर पुनः त्याला दिसेल, ऐकू येईल, विचार करता येईल. तात्पर्य, त्याचे सर्व व्यापार सुरळीत

चालतील. (इतकी अन्नाची मातब्बरी आहे.) ह्मणून अन्नाचें सर्वांनीं सेवन करावें.

छांदोग्य उपनिषदांत असें आढळते व लौकिकांत अन्न सोडलें असतां ईश्वर सुप्रसन्न होतो हा समज आहे. यावरून लौकिकांत असलेल्या समजुती मूळ अर्थापासून किती दूर गेल्या आहेत याची कल्पना होईल. ही इतर गोष्टी विषयोची स्थिति झाली. आतां पौराणिक कथांची व्यवस्था थोडक्यांत पहावयाची:-

सध्यांचा समज असा दिसतो कीं, पुराणांत ज्या ज्या गोष्टी सांगितल्या आहेत त्या त्या सर्व घडलेल्या आहेत. पण हा समजही चुकीचा ठरतो. ज्या आधारावर पुराणें रचलीं ते आधार पाहिले ह्मणजे मूळच्या आलंकारिक भाषेच्या, पुढें कशा गोष्टी बनल्या हें कळेल. आपण रामायणांतील अहल्येच्या गोष्टीकडे लक्ष्य देऊं. वेदांमधील, ब्राह्मणग्रंथांतील व निरुक्ता-मधील व्युत्पत्ती वरून अहल्येच्या कथानकांतील भागांचें परिक्षण करूंया:-

“अहः लीयते अस्यां” किंवा “अहनि लीयमानासा” असा दोन तऱ्हांनीं “अहल्या” या शब्दाचा विग्रह होऊं शकतो. वरील विग्रहाचा अर्थ “दिवस जीमध्ये मिसळून जातो” किंवा “दिवसांत जी मिसळून जाते ती” अहल्या होय. “अहल्या” ह्मणजे “रात्र”

होय. यास्काचार्यानीं निवृण्टामध्यें " अहल्या " ह्यणजे " रात्र " असेंच सांगितलें आहे. इतकेंच नव्हे तर या " अहल्या " शब्दाचा दुसरठ वैदिक कोणताही अर्थ होऊं शकत नाहीं असेही दर्शविलें आहे. तेव्हां अहल्या ह्यणजे " रात्र " हें ठरलें. " गौतम " हें चंद्राचें नांव वेदांच्या कोशांत आहे. गौतम हा अहल्येचा नवरा. " रात्रीचा नवरा चंद्र " आहे हें लघुच आहे. तिसरा शब्द " इंद्र " हा आहे. " इदि-परमैश्वर्ये " या धातू पासून " इंद्र " शब्द झाला आहे. " जो सर्वांत तेजस्वी आहे, जो सर्वाला तेजस्वी करणारा " तो इंद्र होय. " इंद्र " याचा अर्थ "सूर्य" असा वैदिक भाषेंत होतो. सूर्य हा अहल्येचा जार आहे. " जृ-वयो हानौ " या धातू पासून " जार " शब्द बनला आहे. जो " वयोहानी करणारा तो जार " होय. सूर्य हा रात्रीचें वय नाहीसें करणारा ह्यणून तो रात्रीचा जार होय. " जार " या शब्दाचा जो मराठी भाषेंत अर्थ समजला जातो तो मूळ वैदिक शब्दाचा नाहीं व ज्या अर्थी अहल्येशीं इंद्राचा संबंध पुराणांत वर्णिला आहे त्या अर्थी तो मूळ वेदामध्यें वापरला नाहीं. यावरून एवढें लक्षांत येईल कीं, रात्र, चंद्र, सूर्य यांचें वर्णन ज्यांत आहे अशा वैदिक मंत्रांवरून ही गोष्ट रचली गेली आहे, ही

गोष्ट झालेली नाही, कल्पित आहे. पुराण रचणारांनी उपमा देण्यांत आपली हातोटी मात्र अणुरेणूही कमी केलेली नाही. चंद्र, कृश असतो, ऋषीही अध्ययनांत किंवा तपानें कृश झालेला असतो, वगैरे प्रकारचे गोष्टीला जुळणारें वर्णन पुराणांतही आहे. लिहिलेल्या गोष्टी पासून जार कर्ष कळूं नये वगैरे हिताचा उपदेश मिळण्यासारखा आहे हें कोणीही नाकबूल करणार नाही. तरी ही गोष्ट घडलेली नसून ती वैदिक वर्णनावर रचली गेली आहे, हें कोणीही विसरता नये. अशाच अनेक गोष्टी आहेत. त्या सर्व घडलेल्या गोष्टी ह्मणून सध्या समजण्यांत येतें. त्या वाचल्या असतां मेल्यानंतर स्वर्ग मिळतो असें लोक मानतात. पण गोष्टीच जर मुळच्या घडलेल्या नव्हेत कल्पित आहेत तर त्यां पासून तशी फलश्रुती कशी होईल ? ऐहिक गोष्टींत त्याच्या पासून बोध घेतां येईल ही गोष्ट निराळी. एवढ्या विवेचनावरून मुळांत एक व लोकांच्या समजुतींत एक अशी स्थिती झालेली आहे हें तेव्हांच लक्षांत येईल.

वेदासारख्या जुन्या व अत्यंत महत्वाच्या ग्रंथाचा अर्थ पाहणें हें काम कठीण आहे ही गोष्ट तर खरीच, पण तें भगदीच अशक्य आहे असें नाही. त्याच्या वर भाष्ये आहेत व वेदाचा अर्थ कसा करावा हें

यास्काचार्यांनी निरुक्तामध्ये सांगितले आहे. वेदाचा अर्थ करण्या संबंधाने यास्काचार्यांचा शोध व पद्धत जितकी पूर्वापार आदरणीय होती, व सध्यां आहे तितकी दुसरी कोणतीच पद्धत नाही. सायणाचार्य किंवा विद्यारण्य यांच्या भाष्यामध्येही हीच पद्धत स्वीकारिलेली दिसते. पण पुष्कळ ठिकाणी जास्त विवरण करणे इष्ट आहे. ते त्या त्या भाष्यांत नाही. त्यामुळे बुसती तोंच भाष्ये जर कोणी आधारभूत आहेत असे म्हणेल तर ते योग्य होणार नाही. सध्यां इंग्रजी शिकलेले लोक म्याक्समूलराने केलेले भाषान्तर वाचून वेदाचा अर्थ लावू पाहतात. पण ती चूक आहे, आधी म्याक्समूलर परकी; त्याला इकडचे रिवाज व संस्कृत शब्दांतील अर्थ समजण्यास मार्ग नसल्यामुळे त्याच्या भाषान्तरामध्ये पुष्कळच दोष आहेत. म्याक्समूलराने शब्दांचे रूढार्थ घेऊन भाषान्तर केले आहे, पण वेदा मधील शब्दांचा अर्थ रूढार्थ घेऊन करावयाचा नाही; तर धात्वर्थ घेऊनच केला पाहिजे असे निरुक्तकार यास्काचार्य यांनी निरुक्ताच्या आरंभीच ठरवले आहे. हा भेद असल्यामुळे म्याक्समूलराच्या हातून वेदाचा अर्थ करतेवेळीं बऱ्याच चुका झाल्या यांत आश्चर्य नाही. शिवाय परकीय लोकांच्या मनांत जुन्या ऋषी संबंधाने एक प्रकारचा गैरसमज मुळचा असतो. त्या अनुरोधाने

ते अर्थ करूं इच्छितात. हें म्याक्समूलरानें वेदाचा काळ ठरवितेवेळीं जो लेख लिहिला आहे त्यावरून सर्वांच्या लक्षांत येईल. तेव्हां सांगण्याचा भावार्थ इतकाच कीं, विलायती पंडितांनीं केलेला अर्थ आद्वी आदरणीय आहे असें मानतां नये.

निरुक्त, निघण्ट, उणादि कोष, धातुपाठ, ब्राम्हण-ग्रंथांतील व आरणांतील स्पष्टीकरणें व आचार्यांचीं भाष्ये हीं सामुग्री विश्वसनीय आहे. ही पाहून व पुष्कळ विचार करून वेदांतील वाक्यांचा अर्थ केला पाहिजे.

जों साधनें वेदाचा अर्थ करण्यास उपयोगीं तींच पुरुषसूक्ताचा अर्थ कोणता खरा आहे हें दाखविण्यास पुरे आहेत. कारण पुरुषसूक्त हें वेदांतील ऋचांचेंच बनलें आहे. म्हणून या साधनांचा उपयोग करून पुरुषसूक्ताचा झोंक कोठें आहे व त्याचा सरळ अर्थ कसा होऊं शकेल हें पाहूं याः—

पुरुषसूक्त हें नारायण नांवाच्या ऋषीनें केलें. ऋग्वेदी पुरुषसूक्ताचे फक्त १६ सोळाच मंत्र आहेत. पण आपस्तंबी तैत्तिरीय शाखेच्या १८ अठरा ऋचा आहेत असें मानतात. हाच कायतो ऋग्वेदी व यजुर्वेदी पुरुषसूक्तामध्ये फरक आहे. हे दोन मंत्र वरील नारायण ऋषीनें केलेले नाहींत असें पुष्कळांचें मत आहे. असोः—

या पुरुषसूक्ताची "जगद्धीजपुरुषः" ही देवता आहे, त्यावरून या पुरुषसूक्तांत जगाची उत्पत्ति, त्याची वाढ वगैरे संबधानें गोष्टी आल्या पाहिजेत. हें उघड आहे. व त्या या सूक्तांत आहेत ह्मणूनच या सूक्ताची इतकी मातब्बरी आजकाल मानली गेली आहे.

जरी या सूक्तामध्ये जगदुत्पत्तीच्या संबधानें वर्णन आहे तरी यामध्ये वर्गीकरण मोठ्या खुबीने केलेले आहे. सृष्टीच्या मानानें आधीं सूर्यादिक गोल कसे झाले हें सांगून, मग त्या गोलांवरील हकीगत दिली पाहिजे होती. पण मनुष्यांच्या हिताकडे लक्ष्य देऊन समाजाच्या संबधानें वर्णन आधीं करून नंतर सूर्यादिक गोलांचें वर्णन दिलें आहे. पहिला मंत्रः—

सहस्रं शीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः

सहस्रं-पात् । स भूमिं विश्वतो

बृत्वाऽसतिष्ठद्दशाङ्गुलम् ॥ १ ॥

हा आहे.

याचा अर्थः—एक पुरुष आहे त्याला हजारों डोकीं आहेत. हजारों डोळे आहेत, हजारों पाय आहेत व हा पृथ्वीला चारही बाजूनीं वेष्टून आणखीही शिल्लक राहिला आहे.

हा या मंत्राचा शब्दशः भावार्थ झाला. आतां

यांतील शब्दासंबंधाने विशेष विचार करावयाचा. “ पुरुष ” शब्दावर विद्यारण्यांचे माप्य “ सर्व प्राणि समष्टिरूपः यः पुरुषः सः अयम् सहस्रशीर्षाः ब्रह्माण्ड देहः विराटाख्यश्च ” असे आहे. याचा शब्दशः अर्थ असा आहे की, “ सर्व प्राणी मात्रांचा जमाव हाच हा हजारों लोक्यांचा पुरुष होय. पूर्व दुसरा विश्व हा आहे त्याला विराट् असे ह्मणतात. ” या भाष्यावरून दोन पुरुष दिसतात. एक पृथ्वीला चहूँ कडून व्यापणारा व दुसरा विश्वाला व्यापणारा. आतां पृथ्वीला व्यापणारा तो कोणता पुरुष ? व त्याचे लक्षण काय ? अशी शंका आल्यास “ सर्व प्राणि समष्टिरूप ” ह्मणजे “ सर्व प्राण्यांचा जमाव ” हे पृथ्वीवरच्या पुरुषाचे रूप भाष्यावरून ठरते. सर्व प्राण्यांचा जमाव जसजसा लहान मोठा असेल त्याप्रमाणे त्याला गांव, देश, राष्ट्र, समान, जात वगैरे नावे देण्यांत येतात. आपण या पुरुषाला देश, समाज, किंवा राष्ट्र, असे नांव देऊं. हे भाष्याच्या आधाराने विवेचन झाले. वेदमंत्राने पुरुष-सूक्तांतच या पुरुषाविषयी वर्णन केले आहे ते असे:-

ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीद्ब्राह्म

राजन्यः कृतः ॥ ऊरू तदस्य

यद्वैश्याः पद्भ्यां शूद्रो अजायत ॥१२॥

अर्थः—ब्राह्मण हैं या पुरुषाचे तोंड, क्षत्रिय हे या पुरुषाचे बाहू, वैश्य हे ऊरू असून शूद्र हे या पुरुषाचे पाय आहेत.

या मंत्रावरून चार वर्ण मिळूनच हा पुरुष होतो असें ह्यणण्यास हरकत दिसत नाही. चार वर्ण मिळूनच राष्ट्र, देश किंवा समाज बनतो. तेव्हां पुरुष शब्दाचा “ राष्ट्र किंवा समाज ” असा जो वर अर्थ भाष्याधारें दाखविला त्याला या मंत्रानें बळकटीच येते. “ सभूमिं विश्वतो वृत्वा ” या पहिल्या मंत्रातील वाक्यावरून हा राष्ट्रपुरुष पृथ्वीवर चहूंकडे आहे असें उघड होतें. सध्यां ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य व शूद्र हे चार वर्ण केवळ हिंदुस्थान देशांतच आहेत, इतर देशांत नाहींत असें जे लोक समजतात त्यांचें तें ह्यणणें खोटें आहे; असें “ स भूमिं विश्वतो वृत्वा ” या वाक्यावरून उघड होत आहे. जो पुरुष ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र या चार वर्णांचा बनतो तो पृथ्वीवर चहूंकडे आहे असा पहिल्या मंत्राचा आशय. या आशयावरून हिंदुस्थानांतच चार वर्ण आहेत असें ह्यणणें सर्वथैव खोटें ठरतें. या विधानावरून नारायण ऋषींच्या वेळीं तरी पृथ्वीवरची चारही वाजूंची हकीगत त्यांना माहित असावी असें दिसतें. नाहींतर “ विश्वतः ” असें पद मंत्रांत आलें नसतें. ज्या अर्थी तें पद आहे त्या अर्थी पृथ्वीवरच्या

चारही खंडांत ब्राह्मणादिक चार वर्ण होते असे नारायण ऋषीच्या वेळीं लोक मानीत हैं उग्रड आहे.

आज आमच्या हिंदुस्थानांतील ब्राह्मणांतही आणखी पोटभेद होऊन ते अनादिसिद्ध आहेत असें मानण्यांत येते. व एकावर्णांत ही परस्पर व्यवहार होत नाही. कोंकणस्थ, देशस्थ, व कऱ्हाडे यांमध्ये जरी भोजन-व्यवहार होतो तरी यांचा मद्रासी, द्रवीड, गुजराथी, पंजाबी वगैरे ब्राह्मणांमध्ये भोजनव्यवहारही बंद आहे. ब्राह्मणा ब्राह्मणामध्ये अशी स्थिती असणे कधीही श्रेयस्कर होणार नाही. असो:-

चातुर्वर्ण्याचा मूळचा अर्थ असा आहे कीं, जो ज्ञान मिळवून बुद्धीची कामे करतो तो ब्राह्मण, जो रणांगणांत तरवार गाजवतो व शौर्य दाखवतो तो क्षत्रिय होय. जो शेतकी व व्यापार करतो तो वैश्य समजावा. व यावरील तीनही वर्णांची नोकरी करणारा तो शूद्र जाणावा. असें गीतेंत सांगितलें आहे. यावरून विद्वान्, शूर, व्यापारी व नोकर हीं चार नांवे चातुर्वर्ण्याचे दर्शक आहेत असें समजण्यास कांहीं हरकत नाही. जसे विद्वान हिंदुस्थानांत आहेत तसे विलायतेंत आहेत व अमेरिकेंतही आहेत. त्याचप्रमाणें शूर, व्यापारी व चाकरी पत्करून उदरनिर्वाह करणारे ही आहेत. हे लक्षांत आले ह्मणजे “ स भूमिं विश्वतो

वृत्वा ” या वाक्यांतील अर्थ लक्षांत येईल.

“ दहा अंगुळें शिल्लक राहिला ” असं आलंका वर्णन या मंत्रांत आलें आहे तें ही मनन करणासारखें आहे. भाष्यामध्ये हें “ उपलक्षण ” आहे असें सांगून “ बहिरपि व्याप्य स्थितः ” ह्यणजे “ हा पुरुष इतर ठिकाणीही आहे ” असें ध्वनित केलें आहे. हा प्राणि समुदायरूपी पुरुष जसा पृथ्वीवर आहे तसा तो इतर कांहीं गोलांवरही आहे. सर्व गोलांवर नाहीं हें दाखविण्यासाठीं “ दशांगुलम् ” असें स्वत्प्रार्थबोधक पद घातलें आहे. त्यावरून पृथ्वीप्रमाणेंच इतर कांहीं गोलांवर वस्ती आहे असें ठरतं, व ही माहिती पूर्वीच्या ऋषींस होती असें कबूल करणें भाग पडतें. सध्यांचे शोधक मंगळावर प्राण्यांची वस्ती आहे असें ठरवितात. व हाच शोध “ अत्यतिष्ठदशांगुलम् यांत दिसतो.

या मंत्रांत समाजाला किंवा राष्ट्राला जें पुरुष हें नांव दिलें आहे व त्याचे अमूक प्रकारचे प्राणि हे अमूक अवयव असें वर्णिलें, त्यापासून सध्यां पुष्कळ बोध घेण्यासारखा आहे. हें समजण्यासाठीं मनुष्याच्या अवयवांचा आपणास विचार केला पाहिजे. प्रत्येक मनुष्य डोक्यानें ह्यणजे मेंदूनें काय करावयाचें हें ठरवितो हातानें ती गोष्ट घडविण्याचे प्रयत्न करतो किंवा शत्रूचा प्रतिकार करतो. पायांनें देशान्तरीं जातो.

तसेच ढोळे, नाक, कान वगैरे अवयवां संबंधानें आहे. एकंदरीत पाहतां निरनिराळे अवयव निराळीं कामें करितात. पण सर्व शरिराला सुख मिळवें हाच त्यांच्या त्या उद्योगाचा फलितार्थ असतो. हात पायाचा द्वेष करीत नाहींत. नाक कानाचा द्वेष करीत नाहींत. आपआपलीं कामें यथायोग्य करून मनुष्याला सुख करून देतात. हाच प्रकार पुरुषसूक्तांतील " राष्ट्र पुरुषा " विषयीं आहे. विद्वान लोक या पुरुषाचा मंडू होय; वक्ता किंवा उपदेशक हें याचें तोंड; चित्रकले सारखें चर्मचक्षूंचें काम करणारे व निरनिराळे शोध करून ज्ञानचक्षूंचें काम करणारे हे याचे ढोळे होत; गवई तसेच वाद्ये करणारे व वाजविणारे हे याचे कान होत; वासार्ची अत्तरे वगैरेचा शोध करणारे हे याचें नाक होय; शूर लोक हे याचे बाहू; धाडशी लोक ही याची छाती; धनिक लोक हें याचें पोट; व्यापारी व शेतकरी हे याच्या माड्या; व चाकर लोक हे याचे पाय; व इतर तऱ्हेचे लोक हे याचे अवयव समजावे. या सर्व अवयवांनीं एकासाठीं—अर्थात राष्ट्रासाठीं—आपल्या सर्व खटपटी केल्या पाहिजेत. हा या उपमेचा फलितार्थ होय. एका वर्णातील माणसानें दुसऱ्या वर्णातील माणसाशीं भांडतां नये. मग वर्णामधील पोटभेदांत भांडणें होऊं नयेतच

हे उघड आहे. विद्वानांनीं राष्ट्रासाठीं आपलें डोकें खर्चलें पाहिजे, शूरांनीं आपल्या आंगचें शौर्य राष्ट्रासाठीं अर्पिलें पाहिजे, व्यापारी लोकांनीं राष्ट्राची संपत्ति वाढवली पाहिजे व या तीनही वर्णांला योग्य मदत इतर लोकांनीं केली पाहिजे. तात्पर्य थोडक्यांत सांगावयाचें ह्मणजे इतकेंच कीं, राष्ट्रांतील सर्व माणसांनीं आपआपसांतील दुर्ही मोडून एक जुटीनें राष्ट्रासाठीं झटलें पाहिजे.

सध्यां लोक नुसत्या सूक्तांच्या पठणामध्यें पुण्य आहे असें समजतात. पण मंत्राचा अर्थ व त्यापासून वेप्यासारखे बोध हे जोपर्यंत समजणार नाहींत तो पर्यंत पुण्य मिळेल कीं काय याचा सुज्ञांनींच विचार करावा. असो. वरील विवेचनावरून पुरुषसूक्तामध्ये समाजाची कल्पना किती उदात्त रीतीनें दिलेली आहे हे सर्वांच्या लक्षांत येणार आहे. तसेंच दुसऱ्या मंत्रांत आणखी लक्षांत ठेवण्यासारखा उपदेश केला तो असा:-

पुरुष ए॒वेदं॑ सर्वं॒ यद्भू॒तं यच्च॑
भव्यं॑ ॥ उ॒तामृ॑त्त॒त्वस्ये॑शानो॒ य
दन्नै॑नाति॒ रोह॑ति ॥ २ ॥

अर्थ:—हा राष्ट्रपुरुष मार्गें झालेल्या व पुढें होणाऱ्या गोष्टींचा (उपभोग घेतो.) हा राष्ट्रपुरुष

सुखाचा स्वामी आहे. उपभोगांच्या पदार्थापासून सुख उत्पन्न होतें.

“ मार्ग केलेल्या कृत्यांची बरी वाईट फळे या राष्ट्राला सध्यां भोगावीं लागतात. व सध्यां करीत असलेल्या कृत्यांची पुढें लागणार. ” असा पहिल्या अर्ध्या मंत्राचा भावार्थ. आपण कोणत्याही राष्ट्राकडे जरी नजर फेकली तरी हीच गोष्ट आपणाने कळणार आहे. जर पूर्वजांच्या हातून चुका झाल्या असल्या तर सध्यांच्या लोकांस त्रास भोगावा लागतो व जर सध्यांच्या लोकांनी चुका केल्या तर, पुढच्या पिढीस दुःख होणार. पूर्वजांनी राज्य व्यवहारांत चुका केल्या, व्यवस्था टेवली नाही, प्रसंगी शौर्य गाजविलें नाही, आपआपसांत दुही माजवून भांडणें उपस्थित केलीं, फंद फितुरी झाली ह्मणजे देशाची स्थिती कशा होते हें इतिहासावरून समजेल. या व अशा इतिहासांतील इतर गोष्टींचा विचार केला असतां, पूर्वी घडलेल्या गोष्टींचें फल सध्यां कां व कसें भोगणें भाग पडतें हें समजेल. जर पूर्वजांनी स्वातंत्र्य गमावलें तर त्यांचीं मुलें परतंत्रतेचें दुःख भोगतात व जर पूर्वजांनी स्वातंत्र्य मिळविलें असेल तर पुढची पिढी कांहीं न करितां स्वातंत्र्य सुखानें आनंदित असते. हाच प्रकार इतर सर्व विद्येविषयीं, शास्त्रीय शोधांविषयीं, उद्योग धंद्या

विषयीं, तसेंच राष्ट्राच्या सर्व बाबीं विषयीं आहे हें थोड्याशा विचाराअन्तीं प्रत्येकांस कळणार आहे. तेव्हां मागच्या बऱ्या वाईट वृत्तांचीं फळें आज आम्ही भोगतो, व सध्यां जसें करूं तसें पुढें भोगावें लागणार, हा सिद्धांत ठरल्यावर प्रत्येकानें नीट विचार करून आपआपलें आचरण तपासलें पाहिजे, व नीट वर्तन करून पुढच्या पिढीस सुख होईल असें केलें पाहिजे, व तसें करणें हेंच प्रत्येकाचें कर्तव्य आहे हें विचारी माणसांला निराळें सांगणें नको.

या मंत्रांतील दुसरा मुद्दा “ अमृतत्वस्य ईशानः ” ह्य. “ सुखाचा स्वामी ” हा आहे. राष्ट्रांतील प्रमुख पुरुषांच्या मनांत राष्ट्राला दुःखांतून सुखांत न्यावयाचें आलें व तदनुसार त्यांणीं प्रयत्न केले ह्मणजे त्यास सुख मिळतें हा “ अमृतत्वस्येशानः ” या वाक्याचा भावार्थ होय. इतिहासावरून कर्तृत्ववान्, विचारी व उद्योगी पुरुषांनीं देशाला कशी उर्जितदशा आणली हें समजेल. तात्पर्य उत्कर्षाला जाणें किंवा अपकर्ष करून घेणें हें सर्वथैव समाजाच्याच आधीन आहे, हें मंत्रांतील सांगणें. हें प्रत्येकानें लक्षांत ठेवून, कोठें चूक होत आहे तिचा शोध करून प्रयत्न करावा व राष्ट्राला सुखी करावें.

या मंत्रांतील “ अन्नेन अतिरोहति ” हा तिसरा

उपदेश आहे. अत्र शब्दावर विचारण्यांनीं “ भोग्येन वस्तुजातेन ” असें भाष्य केलें आहे. त्याचा मराठी अर्थ “ उपभोगाचे पदार्थ ” असा होतो. उपभोगाचे पदार्थ बनवणें व त्यांच्या यथायोग्य उपयोगानें आनंद पावणें हें स्वऱ्या सुखाचें साधन आहे. भांडीं कुंडीं, बख्खपात्र, हे जसे अत्यंत जरूरीचे पदार्थ आहेत तसे आणखीही इतर पुष्कळ पदार्थ आहेत. ते सर्व देशांतल्या देशांत तयार होणें व त्यांचा उपयोग करणें याच्यापामूनच खरें सुख होतें असें वरच्या “ अन्नेन अतिरोहति ” यांत सांगितलें आहे.

ज्याप्रमाणें मनुष्याचा कोणताही अवयव स्तब्ध ठेवला, त्याच्या रुद्धन कोणतेंही काम करून घेतलें नाहीं, तर त्या अवयवाची शक्ति क्षीण होत जाऊन तो अवयव नाहींसा होतो; त्याचप्रमाणें राष्ट्रांतील उद्योग धंद्याचें, ज्ञानाचें, शौर्याचें तसेंच इतर कलाकौशल्याच्या गुणोष्ठीचें आहे. मनुष्य तात्कीन करून किंवा त्या त्या अवयवाला काम देऊन ज्याप्रमाणें आपल्या अवयवांत पुष्टि राखतो त्याचप्रमाणें राष्ट्रांतील लोकांनीं आपआपल्या उद्योगधंद्यासंबंधानें केलें पाहिजे. ब्राह्मण, ज्ञानाच्या संबंधानें, शास्त्रीय शोधसंबंधानें, अनेक तऱ्हेच्या विचारांसंबंधानें, जर निष्काळजी राहिले, तर राष्ट्रांतील ज्ञान समूळ नाहींसें होईल. क्षत्रियांच्या बाहूला जर बरीच वर्षे विश्रांति

मिळाली तर त्याचें शौर्य नाहीसें होऊन शस्त्रांचीच भीति त्यांस वाटू लागेल. व ज्या देशांतील शौर्याची ख्याति गाजत असे, त्याच देशाचा नामर्दपणा चहूंकडे पसरेल. त्याचप्रमाणें व्यापारी वळणही नाहीसें होऊन सर्व राष्ट्रांतलि जोम नाहीसा होईल.

इत्यादि अनेक विचार पुरुषसूक्तांतील वरील तीन मंत्रांतून कळण्यासारखे आहेत. हें वर्णन राष्ट्राविरयीं झालें. दुसरा पुरुष “ विराह ” नांवाचा होय. “ विविधानि राजन्ते वस्तूनि अत्र ” असा “ विराह ” शब्दाचा विग्रह होतो त्यावरून “ ज्यामध्ये अनेक वस्तु प्रकाशित होत आहेत तो विराह होय ” असें ह्मणावें लागतें. सूर्य चंद्रासारखे गोल ज्याचे अवयव आहेत असा हा ब्रह्माण्ड देह हाच विराह पुरुष होय. यालाच विश्व असें ह्मणतात. त्याचें वर्णन पुढील मंत्रांत केले आहे.

चन्द्रमा मनसो जातश्चक्षोः सूर्यो
अजायत ॥ मुख्वादिन्द्रश्चाग्निश्च
प्राण द्वायुरजायत ॥ १३ ॥ नाभ्यां
आसीदन्तरिक्षं शीर्ष्णो घ्नौः समं
वर्तत ॥ पद्भ्यां भूमिर्दिशः श्रोत्रात्तथा
लोकाँ अकल्पयन् ॥ १४ ॥

अर्थः—या ब्रह्माण्ड देही विराह पुरुषाचें चंद्र

हैं मन, सूर्य हे डोळे, सूर्य व अग्नि हैं तोंड, वारा हा प्राण, अंतरिक्ष ही बंबी, आकाश हैं डाकें, भूमि हे पाय, दिशा हे कान, व त्याचप्रमाणे इतर गोल हे इतर अवयव आहेत असे समजावे.

या दोन ऋचेंतील वर्णनावरून “ विराह ” पुरुष ह्मणजे “ विश्व ” च असे ह्मणण्यास कांहीं हरकत नाही. या विश्वाची वाढ कशी कशी होत गेली हे मंत्रांत सांगतात:—

त्रिपादूर्ध्वलदेःपुंषः पादोऽस्ये
हा भवत्तुनः ॥ तनो विष्वड् व्यं
कामत्माशनानशने अभि ॥ ४ ॥

अर्थ:—तीन भाग वर आहेत व एक भाग खाली आहे. (त्या एका भागाचेच हे विश्व बनले आहे). त्या एका भागापासून (नंतर) चहूंकडे सर्वाव व निर्जीव सृष्टि उत्पन्न झाली.

या ठिकाणी इतके लक्षांत ठेविले पाहिजे की, विराह शब्दांतील सर्व अर्थ “ विश्व ” शब्दाने दाखविला जात नाही. एकंदर विराह पुरुषाचे आपण जर चार भाग वल्लिले, तर त्यांतील तीन भाग मूळ स्वरूपांतच आहेत. व शिल्लक राहिलेल्या एका भागापासूनच विश्व बनले आहे. तीन भाग हे चालक होत व एक भाग चाल्य होय. ज्यावेळीं विराह तत्वाचे विश्व बनले

नव्हें त्यावेळीं चारही भागांचें स्वरूप एकच हो ।।
 षण एका खालच्या भागामध्यें विद्यति उत्पन्न होऊन
 त्याचें निरनिराळे गोल बनत चाल्ले व त्या गोलांचे
 व्यापार सुरळीत चालावे ह्मणून त्या शिष्टक राहिलेल्या
 तीन भागांतून चालक शक्ति या गोलांना मिळत
 चालली. हा मुद्दा समजण्यासाठी व जगदुत्पत्तीची
 पुरुषसूक्तांतील कल्पना लक्षांत घेण्यासाठी आपण सूर्य
 मालिकेचें उदाहरण घेऊं. अनंत कालापूर्वी सूर्य व
 सूर्यमालिकेतील इतर गोल हे एकच होते. ज्याप्रमाणें
 सध्यां निरनिराळे गोल दिसतात त्याप्रमाणें त्यावेळीं
 कांहीं नव्हतें. सर्व गोलांतील घटकावयवांचा अंतर्भाव
 सूर्यामध्येच होत होता. सूर्यामध्ये वर्तुल गति आहेच.
 त्या गतीच्या योगानें त्या सूर्याचे लहान मोठे तुकडे
 झाले, अर्थात् सूर्याची वाटाळी गति त्यांच्या आंगांत
 आली. व ते सूर्याभोंवतीं फिरूं लागले. आतां यावेळीं
 सूर्य व गोल असे दोन भेद झाले. सूर्य ही गोलांची
 चालक शक्ति आहे असें इंग्रजी ज्योतिषी सिद्ध करीत
 आहेत. सूर्य हा आकाराच्या वजनाच्या मानानें इतर
 गोलांच्या पुष्कळपट जास्त आहे, हें निर्विवाद आहे.
 ही गोष्ट लक्षांत आणली ह्मणजे वरील मंत्रांतील भावार्थ
 लक्षांत येईल. मूळ तत्वाचे चार भाग होऊन त्यांतील
 एका भागाचें विश्व बनलें व तीन भाग चालक या

नात्याने तेनेच मूठ्या स्थित आहेत, हे मंत्रांतलि सांगणे आपण सूर्यमालिकेचा विचार करून पाहिले तेव्हा आपण हसिच गोष्ट आढळली. सूर्य हा सूर्य-मालिकेचा चालक आहे ह्याणून त्याचा आकार वजन व तेज इतर गोळ्यांपेक्षा किती तरी पट जास्त आहे. ज्याप्रमाणे ही व्यवस्था एका मालिकेची त्याचप्रमाणे सर्व विश्वाची आहे. प्रत्येक ग्रह मालिकेला चालवण्यास जसा एक एक सूर्य लागतो, त्याप्रमाणे सर्व विश्व ही एक ग्रह मालिका असून तिचा एक मोठा सूर्य आहे. तोच जगच्चालक सूर्य “त्रिपादूर्ध्व उदैत्” या वाक्यांत सांगितला आहे.

“ ज्याच्या आज्ञेने सूर्य प्रकाशतो ते ब्रह्म. ” असे उपनिषदांमध्ये ब्रह्माचे वर्णन केले आहे, त्याचा या पुरुषसूक्तातील “ त्रिपादूर्ध्व उदैत् ” या वाक्याशी संबंध जोडला असता ब्रह्माचीही आपल्याला कल्पना होणार आहे. “ आदित्यो ब्रह्म ” असेही उपनिषदांत म्हटले आहे. आपल्या मालिकेचे ब्रह्म आपला सूर्य होय. व सर्व विश्वाचे ब्रह्म ते जगच्चालक तेज होय. जशी सूर्याच्याच अंशाची ही ग्रहमालिका बनली, तसेच त्या तेजापासून हे विश्व बनले. गोल कसे झाले हे समजण्यास इतके पुरे आहे.

याच मंत्रांत पुढे “ ततो विष्वङ् व्यक्रामत

साशनानुत्तरे अग्नि ॥ ” असे वाक्य आहे. त्याचा अर्थ:—“ नंतर त्या त्या गोळांवर सजीव व निर्जीव सृष्टि झाली ” असा होतो. आधुनिक विज्ञायती खगोल ज्योतिषांही हीच गोष्ट कबूल करतात की, “ गोळांतील उष्णता अशजशी कमी कमी होत जाते तसतशी त्यावर वनस्पतिसृष्टि होते. वनस्पति झाल्यावर प्राणी होतात ” हे आधुनिक तत्व नारायण ऋषींच्या वेळीं किती स्पष्टपणे ऋषींना कळले होते, हे वरील मंत्रावरून समजणार आहे. व अशा प्रकारचा शोध लिहिण्यास त्यावेळीं ज्योतिष शास्त्राचे ज्ञान किती असले पाहिजे, याची कल्पना विवागअन्ती सर्वांस होण्यासारखी आहे. गोळांची स्थिति कशी आहे, त्यांची वाढ कशी होते, त्यांवरील सृष्टि कशी होते, वगैरे माहिती असल्यावांचून मंत्रांतील वरील विधान करतां येणार नाही, हे कोणाही कबूल करील.

“ आधीं गोल झाले व नंतर कालांतरानें वर सृष्टि झाली ” हाच मुद्दा साष्ट करण्यासाठीं पांचव्या मंत्रांत “ स जातो अस्मिन् पृथ्वीमि मयो पुरः ” असे विधान आहे. याचा अर्थ “ त्या शक्तीच्या योगानें आधीं पृथ्वी झाली व नंतर शरीरें झाली ” असा होतो. शब्दशः अर्थ करावयाचा असल्यास “ ती शक्ति घट्टकडे भरली, आधीं पृथ्वींत होती नंतर शरीरांत

आली ” असा करावा. पण भावार्थ तोच. आधी पृथ्वीसारखे मोल झाले व नंतर सजवि निर्जवि सृष्टि झाली ” या मंत्रांत केलेल्या स्पष्ट विधाना वरून “उत्क्रमगा” ची कल्पना त्यावेळी होती असे दिसते. पाण्वापासून वनस्पति, वनस्पति नंतर जलचर प्राणी, नंतर वेडूक, नंतर माकड, व नंतर मनुष्ये ही जी हार्विन साहेबांची उत्क्रमणाकियी कल्पना तीच वरील ऋचांमध्ये स्पष्ट दिसते. व हीच कल्पना ऋग्वेदीय ऐतरेय उपनिषदाच्या आरंभीं दिली आहे. त्यावरून उत्क्रमण कल्पनाच ऋषींच्या काळीं सर्वास मान्य होती असे ठरते. याच मताच्या पुष्टीकरणार्थ पुढील मंत्र आहे:—

यत्पुरुषेण हविषा देवा यज्ञ

मत्तन्वत ॥ वसन्तो अस्यासीदा

ज्यं श्रिष्य इधमः शरद्धविः ॥ ६ ॥

अर्थ:—ज्यावेळीं पुरुषरूपी हविर्द्रव्यानें माणसें यज्ञ करीत त्यावेळीं वसन्त ऋतु हें तूष, श्रिष्य ऋतु हीं जळावू लांकडे व शरद्धतु हें हविर्द्रव्य असे.

हा मंत्र फार विचार करण्यासारखा आहे. वर “पुरुषरूपी हविर्द्रव्यानें यज्ञ करीत ” असे सांगितले, हें हविर्द्रव्य कोणते, व यज्ञ कोणता, यांचा या ठिकाणी खुलासा करणें इष्ट आहे. “पुरुष”

शब्दाचे दोन अर्थ पूर्वी सांगितले आहेत. एक राष्ट्र व दुसरा विश्व. या ठिकाणी विश्वाच्या संघाने वर्णन असल्यामुळे “ विश्व किंवा विश्वांतील पदार्थ ” हाच अर्थ या ठिकाणी घेतला पाहिजे. “ यज्ञ ” शब्दाचा सध्याचा अर्थ निराळा आहे. यज्ञ किंवा होम या दोन शब्दांचा मुळचा अर्थ “ उद्योग करणे, यत्न करणे, गरजा भागवणे ” वगैरे प्रमाणे होतो. तेव्हा वरील ऋचेच्या पहिल्या अध्याचा अर्थ “ पूर्वी नैसर्गिक मृष्ट पदार्थांनीच आपल्या गरजा लोक भागवीत. ” या विधानावरून लोकांची अर्थात मनुष्यांची स्थिति फार पूर्वी कशी होती व नंतर कशी कशी सुधारू लागली हे कळेल. या मंत्रांत “ आरंभांचे लोक नैसर्गिक पदार्थांवरच आपल्या गरजा भागवत ” असे सांगितले आहे त्यावरून फार प्राचीन काळाच्या माणसांजवळ सध्यांप्रमाणे किंवा ऋचीच्या वेळेप्रमाणे कृत्रिम उपयोगाचे पदार्थ नसत. चांमडीं पांवरणे, झडाखाली निजणे, फळफळावळावर उदरनिर्वाह करणे हेच त्यांचे उद्योग असत. त्यांचेच स्पष्टीकरण वरील मंत्राच्या उत्तरार्धात केले आहे. ते असे:—वंसन्त ऋतूंत पुष्कळ फळाफळावळ असते, चहूंकडे वनश्री सुरख दिसते, पुष्कळ पौष्टिक फळे स्वभाविक निळतात. ह्यणून हा ऋतू त्याला तूपप्रमाणे उपयोगी पडे. जसे तूप

आह्नी पुष्पीसाठीं खातों त्याचप्रमाणें ते लोक वसन्तातील फळें खात. श्रीष्म ऋतूतील उन्हाचा अग्नीप्रमाणें उपयोग करीत. पावलाळ्या करितां कांहीं फळें वाळवून ठेवणें किंवा दुमरां सोय करणें हें काम ते श्रीष्मामध्यें करीत. शरदऋतू हें त्यांचें हविर्द्रव्य असे. याच ऋतूमध्यें पुष्कळ प्रकारच्या उगवणाऱ्या धान्यांची कापणी करून धान्य सांठवीत.

या ऋतेवरून ऋषीकाळाच्याही फार पूर्वीचे लोक कोणत्या स्थितीत होते याची कल्पना होईल. व मनुष्यांमध्ये कशी सुधारणा होत गेली हें कळण्यास ठीक पडेल. वरील मंत्रांत यज्ञ शब्द आला आहे व त्या शब्दानें आनुनिक मनुष्यांमध्ये गैरसमज होऊं नये व यज्ञ शब्दाचा पुरुषसूक्तातील अर्थ कोणता हे समजावें ह्मणून पुढील मंत्रातील यज्ञ शब्दाचें स्पष्टीकरण पाहिलें पाहिजे तें असें—

तं यज्ञं ब्रह्मिषि प्रैक्षन्पुरुषं
जातमग्रतः ॥

या मंत्रांतील “ ब्रह्मिषि ” याचा भाष्यांतील पर्याय “ मानस यज्ञे ” असा आहे. त्यावेळचे लोक मानसिक यज्ञ करीत असं ठरतें पण मानसिक यज्ञ ह्मणजे काय ? याचा खुासा कठोपनिषदांत आहे. “ स्वर्ग्यमात्रे विद्धि निहितं गुहायाम् ” या कठोपनिषदांतील विधानाचा

अथे, " स्वर्ग मिळवण्याचा अग्नि बुद्धि हा आहे " असा आहे. बुद्धीमध्ये हवन करणे हाच मानसिक यज्ञ होय. ' बुद्धीमध्ये हवन करणे ' याचाच अर्थ ' विचार करणे ' असा होतो विचार करणे-ज्ञान मिळवणे-शोध करणे " हे मानसिक यज्ञाचे प्रकार. यांचा विचार करून " तं यज्ञ " या वरील मंत्राचा अर्थ " पूर्वी झालेल्या सृष्टीतील पदार्थांचा बुद्धिमध्य यज्ञ करीत " असा होतो. " बुद्धीमध्ये यज्ञ करणे " म्हणजे " विचार करणे " हे मार्ग ठरविले आहे. तेव्हां वरील मंत्राचा भावार्थ " पूर्वीचे लोक प्रत्येक पदार्थांसंबंधाने विचार करीत किंवा शोध लावीत " असा सरळ दिसतो.

आतांपर्यंतच्या वर्णनावरून लोकांच्या सुधारणेच्या दोन स्थिती आपल्या लक्षांत आल्या असतील. पहिल्या स्थितीतील लोक नैसर्गिक पदार्थांवरच आपल्या गरजा भागवीत. यांच्या पुढच्या स्थितीतील लोक प्रत्येक पदार्थांच्या गुणदोषांचा शोध करीत व उपभोगाचे पदार्थ कृत्रिम करीत. याकाळीं सुधारणेला आरंभ झाला असे म्हणण्यास हरकत नाही. याकाळीं पदार्थांच्या गुणदोषांचा शोध होऊं लागला असे वर सांगितले त्यांच्या पुष्टिकरणार्थ खालील मंत्र आहे तो पहाः—

तस्माद्यज्ञांत्सर्वं हुत ऋचः सामां
जज्ञिरे ॥ छदांसि जज्ञिरे तस्माद्य

सुस्तस्मादजायत ॥ ९ ॥

अर्थः—त्या सर्व हृतः क्ष० सर्वांचें हवन करण्याच्या त्या यज्ञापासून ऋग्वेद, सामदेव व यजुर्वेद झाले त्याच प्रमाणें निरनिराळें छंद ही झाले.

या मंत्रांतील “ सर्वहृत ” हा शब्द फार महत्वाचा आहे. व “ तं यज्ञं बर्हिषि०. ” या मागच्या मंत्रांतील अर्थ “ सर्व हृतः ” या शब्दांत मंत्रकारांनीं आणला आहे. बुद्धिरूप अग्नीमध्ये सर्व पदार्थांचें हवन करणें ह्यणजे पदार्थांच्या गुणदोषांचें संशोधन करणें हें वर पुराव्यानिशीं ठरविल्लें आहे. तोच यज्ञ “ सर्वहृतः ” या शब्दांत दाखविला जातो. हा विचार मनांत आणला ह्यणजे वरील मंत्राचा भावार्थ सहज लक्षांत येईल. या मंत्रांत “ यज्ञ ” शब्दाचा अर्थ “ शोध करणें ” असा आहे हें वरील विधानांवरून लक्षांत येईल. त्या शोध करण्याच्या उद्योगापासून ऋग्वेद झाला, यजुर्वेद झाला व सामवेदही झाला. मनुष्याला जसजसे शोध लागतात तसतसे ते ते लिहून ठेवतात. व त्या शोधांच्या एके-ठिकाणीं गाथा बांधल्या ह्यणजे तेच ग्रंथ झाले. आज आपला नुसता ऋग्वेद जरी आपण पाहिला तरी त्यामध्ये तीनशें सव्वातीनशें ऋषींचे मंत्र आले आहेत. यावरून आपल्या लक्षांत येईल कीं, तीनशें ऋषींनीं जे निर-निराळ्या विषयांसंबंधानें शोध लाविले ते एकेठिकाणीं

लिहून ठेविले तोच ऋग्वेद होय. या प्रमाणें ऋग्वेद, यजुर्वेद, व सामवेद ही वेदत्रयी करण्यास सहारेंच्य़ाही पक्षां जास्त ऋषी लागले आहेत. हें आपण लक्षांत आणितें ह्यणजे वरील मंत्रांतील “ सर्वहुतः ” या पदाचा अर्थ व त्यापासून वेद कसे झाले हें लक्षांत येईल सध्यांही जे विलायतेंत ग्रंथ होतात तेही दिवसेंदिवस जसजसे शोध लागत आहेत तसतसे वाढत आहेत. विचारा भक्ति हा क्रम व पुरुषसूक्तांत वर्णिलेली पद्धत एकच आहे असें आपणास वाटेल.

या मंत्रांत ऋग्, यजुः व साम या तीन वेदांचीं नांवां आली आहेत. अथर्ववेदाचें नांव वरील मंत्रांत नाहीं. तसेंच जैमिनीने केलेल्या पूर्वमिम. सेमध्ये जैमिनीने ऋग्वेदाचें लक्षण सांगूनः—

शेषे यजुः ॥

असें सूत्र घातलें आहे. व त्याचा अर्थ “ जो ऋग्वेद व सामवेद नव्हे तो यजुर्वेद ” असा केला आहे. यावरून जैमिनीच्या वेळीं तीनच वेद मानीत होते असें ठरते. नाहींतर “ शेषे यजुः ” असें सूत्र लिहिलें गेलें नसतें. यावरून मूळ वेद तीन असून अथर्ववेद हा नंतरचा असावा असें दिसते.

वेदांमध्ये कोणकोणते विभाग आले आहेत हें पाहिलें ह्यणजे लोकांच्या शोधांचेच वेद झाले आहेत असें

ह्यणावें लागते. गणित, भूगोल, खगोल, भूगर्भ, वनस्पति, भूमिती, रेखागणित, रसायन, यंत्र, शस्त्रास्त्र, नौकाबंधन, विमानबंधन, विद्युशास्त्र, वैद्यशास्त्र वगैरे संबंधानें वेदांमध्ये स्पष्ट व संगतवार विधानें आहेत हें पाहिलें ह्यणजे वरील मंत्रांतिल “ सर्वहुत ” या शब्दाचा गर्भितार्थ लक्षांत येईल. “ तस्मादश्वा अजावन्त ” या मंत्रांत पश्वादिकांचा लोक उपयोग करूं लागले असें वर्णन आहे. पूर्वीची नैसर्गिक पदार्थांवरच गरजा भागविण्याची लोकांची स्थिति जाऊन मनुष्यांच्या सुखासाठीं जसे इतर पदार्थ उपयोगांत येऊं लागले तसे पशूही उपयोगांत येऊं लागले. घोडे, गाई, शेळ्या, बोकड वगैरे प्राण्यांचा लोक आपल्या व्यवहारांत उपयोग करूं लागले. तसेच “ येकेच उभयादतः ” यांत ज्यांना वर खालीं दांत आहेत तेही पशू लोक वापरूं लागले असें सांगितलें आहे. कांहीं पशूंना एकाच बाजूला दांत असतात व कित्येकांना वर खालीं दांत असतात. उंट, गाढव वगैरे प्राणी हे दोनही बाजूला दांत असणाऱ्यां पैकीं आहेत व घोडे, गाई, वगैरे प्राणी एका बाजूला दांत असणाऱ्यां पैकीं आहेत. असो.

येथपर्यंत दिलेल्या मंत्रांच्या अर्थावरून प्राण्यांची उत्क्रांती कशी झाली, समाज रचना कशी होत गेली, समाजाचे दृष्टावयव काणते आहेत वगैरे मुद्यांविषयी

आपल्या पूर्वांच्या ऋषींच्या कल्पना काय आहेत व त्या किती बरोबर आहेत व त्यांचा व आधुनिक विलायती शोधार्थी किती मेळ बसतो हे सहज कळणार आहे.

आतां गोलांतील घटकायवां संबंधानें माहिती पुढील मंत्रांत सांगतात.

सप्तस्य सन्परिधयस्त्रिः सप्त

समिधः कृतः ॥ देवा यज्ञं

तन्वना अवधन् पुरुषं पशुम् ॥ १५ ॥

याचा अर्थ:—हे गोल सात वेष्टनांचे बनले आहेत. व त्या प्रत्येक वेष्टनांमध्ये तीन तीन प्रकार होऊन एकवीस मूलतत्वे झालीं. देवांना जो जो उद्योग करावयाचा असतो तो उद्योग पार पाडण्यास या एकवीस तत्वांचा उपयोग ते करितात.

पूर्वींचे ऋषी सप्तधातू हीं सात घटकतत्वे असैं मानीत. व तींच तत्वे सूर्यचंद्रादिक ग्रहांमध्ये आहेत असैं समजत. मनुष्याच्या शरिरांतही रस, रक्त, मांस, अस्थि, मज्जा, शत्रु भेद हे सप्तधातू वैद्यशास्त्रांत मानले आहेत. कफ, पित्त व वात या तीन विकृति मिळून एकवीस फरक झाले. त्याचप्रमाणें पृथ्वीतील माती ही सप्ततत्वांची बनली आहे व उष्णता, थंडी व आर्द्रता यांतील विकृती तैथे आहेत त्यामुळे त्याचे एकवीस

होतात प्रत्येक पदार्थामध्ये कमी अधिक प्रमाणाने या एकवीस तत्वांचे मिश्रण असते. सध्यांचे इंजनी शोधक अडसष्ट तत्वे आहेत असे समजतात व आणखीही कांहीं तत्व आतांही असे ते मानतात. पण इतकी माहिती पुरुषसूक्ताच्या वेळी नव्हती असे दिसते. इतर ठिकाणी असल्यास नको.

या मंत्रांतिल “ देवाः ” या पदाचा अर्थ विद्यारण्यांनी “ विद्वांस ” असा केला आहे. विद्येने प्रकाशणारे ते देव होत. त्यावरून “ देव ” ह्मणजे “ विद्वान लोक ” च होत. सध्यां देव हा शब्द अगदी निराळ्या अर्थी वापरण्यांत येतो. रामकृष्णादिक विभूतींला देव असे मानतात ते तरी ते विद्वान व शूर होते ह्मणूनच. शिवाजी व रामदास यांची ही तीच योग्यता होय. असो.

या मंत्रांत गोलान्ते घटकावयव कोणते व पृथकरण केले असतां कोणती मुख्य तत्वे निघतात त्यांचे दिग्दर्शन करून विद्वान लोक याच तत्वांचा उपयोग करून अनेक कामे करितात असे सांगितले आहे.

शेवटच्या “ यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः ” या मंत्रांत “ विद्वान लोक विचाराने—मानसिक यज्ञाने किंवा युक्तीने—उद्योग करीत ” असे वर्णन आहे. व “ तेह नाकं महिमानः सचन्त ” ह्मणजे “ त्या विद्वानांची फार महती होत असे ” असे सांगून “ यत्रपूर्वे साध्याः

सन्ति देवाः” ह्य० “ज्या ठिकाणीं. पूर्वांचे साधन संपन्न लोक वास्तव्य करतात त्यांच्या इतकी त्यांची योग्यता होते” असे स्पष्ट सांगितले आहे.

या प्रमाणे पुरुषसूक्ताचा थोडक्यांत गोपवारा सांगितला. यावरून मूळ सूर्याच्या बाष्पमय स्थिती पासून स्थित्यंतरं होत. होत आजची ही आपली स्थिति झाली आहे. ही एक गोष्ट पृथ्वीच्या पृथःकरणापासून सप्त तत्वे निघतात ही दुसरी गोष्ट व समाज रचनेची तिसरी गोष्ट आपल्या लक्षांत येईल. या शिवाय पुष्कळ विचार पुरुषसूक्तांत ग्रथित झाले आहेत पण विस्तार भयास्तव त्या सर्वांची नोंद या ठिकाणीं करता येत नाही.

ज्या पुरुषसूक्तांमध्ये राष्ट्रांतिल घटकावयवांचे यथायोग्य परिक्षण केले आहे व त्या अवयवांचे यथायोग्य महत्व वर्णिले आहे. त्या पुरुषसूक्ताच्या काळची लोकांची परिस्थिति कशी असली पाहिजे याची कल्पना सभ्य गृहस्थहो ! आपणच करा.

चातुर्वर्णात्मक राष्ट्र पुरुषांचे वर्णन करितेवेळीं एकीचे महत्व कसे उपमेत स्पष्ट दाखविले आहे ! “सर्वहुतः” व “तं यज्ञं बर्हिषि” या वाक्यांत शोधांचे व विचारांचे महत्व किती वर्णिले आहे !! “त्रिपादूर्ध्व” या मंत्रांत ज्योतिःशास्त्राचा किती स्पष्ट

शोध सांगितला आहे!! “यज्ञेन यज्ञं अयजन्त०”
या मंत्रांत युक्तीने केलेल्या उद्योगाचें महत्व किती
स्पष्ट रितीने वर्णिलें आहे!! “ब्राह्मणोस्य मुखं०”
या मंत्रांत चारही वर्णांवर राष्ट्राची इमारत कशी
उभारली आहे हें वर्णून प्रत्येकानें आपलें आपलें काम
नेटानें केलें पाहिजे हें उपदेश कसें ध्वनित केलें आहे!!!
“पुरुष एवेद सर्व यद्भूतं०” या मंत्रांत चुकांचें
प्रायश्चित्त भोगावेंच लागतें ह्मणून प्रत्येकानें सावध
रहावें हा उपदेश किती उबड रितीने केला आहे हें
पाहिलें ह्मणजे ऋषीकाळची लोकस्थिति, त्यांची सुधारणा,
त्यांची उद्योगप्रियता, त्यांची ज्ञानाभिरुचि, त्यांची
शोधकबुद्धि, त्यांची सरळ उपदेश करण्याची तन्हा,
वगैरे गोष्टी खुलासेवार कळणार आहेत.

सम्यग्गृहस्थहो! आपण जे आज याठिकाणीं जमलों
आहोंत ते सर्व पूर्वीच्या ऋषींचे वंशज आहों. अमूक
ऋषींचा अमूक वंशज हें गोत्रावळी वरून सर्वांस
कळण्यासारखें आहे. इतकें आमचें व ऋषींचें जवळचें
नातें आहे. करितां त्यांच्या मागचा जर शोध आह्मी
केला नाहींतर करणार कोण? इंग्रजांनीं चार गप्पांवरून
हवींती अनुमानें काढावीं व तीं वाचून ऋषीं विषयां आह्मी
आमच्या समजुती बनवाव्या हें आह्मी मिळविलेल्या
पाश्चात्य ज्ञानास लाजविणारें आहे. पूर्वजांविषयी शोध

करण्याचा व त्यांची खरी मते दुसऱ्यास सांगण्याचा खरा अधिकार आत्मांसच आहे. व तो जोंपर्यंत आत्मी वजावणार नाही तोंपर्यंत आत्मी कितीही पूर्वजांविषयी कोरडा अभिमान बाळगला, कितीही त्यांची थोरवी गाईली, कितीही त्यांचें तर्पण केलें तरी व्यर्थ होय.

याचा विचार करून यथावकाश उपलब्ध साधनांचा उपयोग करून आमच्यांतील विद्वान मूळचे विचार शोधण्यास लागोत व खऱ्या मतांचा प्रसार करून लोकांतील चुकीच्या समजूती नाहीशा करण्याच्या प्रयत्नास लागोत असें ईश्वरापार्शीं प्रार्थून आपली रजा घेतां.

पुरुषसूक्तम्

हरिः ॐ सहस्रशीर्षापुरुषः सहस्राक्षः
सहस्रवात् ॥ सभूमिबिभ्रत्वतोवृत्वात्यतिष्ठ-
दशांगुलं ॥ १ ॥ पुरुषएवेदंसर्वं यद्भूतंयच्च
अव्यं ॥ उत्तमृतत्वस्येशान्नोयदन्ने नाति
रोहति ॥ २ ॥ एनावानस्यमाहिमातोऽया-
यांश्च पूरुषः ॥ पादोऽस्य विश्वाभूतानि त्रिपा-
दस्यःमृतं द्विवि ॥ ३ ॥ त्रिपादूर्ध्वउदैत्पुरुषः
पादोऽस्य हाभत्रत्पुनः ॥ तत्ताविष्वङ् व्यक्राम-

तस्मात्तानानशने अभि ॥ ४ ॥ तस्माद्विराज-
 जायतविराजो अधिपुरुषः ॥ सजानो अत्य-
 रिच्यतपश्चाद्भूमिमथोपुरः ॥ ५ ॥ १ ॥ यत्पुरु-
 षेण हविषा देवा यज्ञमतन्वत ॥ यस्तंतां अस्या-
 सीदाज्यं प्रीणम इधमः शरद्विः ॥ ६ ॥
 तं यज्ञं बर्हिषि प्रोक्ष्य पुरुषं ज्ञातं प्रतः ॥ तेन
 देवा अयजंत साव्या ऋषश्चय ॥ ७ ॥
 तस्माद्य ज्ञात्सर्वहुतः संभृतं पृथदाज्य ॥
 पशून्तांश्च क्रेवायव्यामारुग्यान् ब्राह्म्याश्च-
 ये ॥ ८ ॥ तस्माद्य ज्ञात्सर्व हुत ॥ ३ ॥ नाभ्या-
 निजज्ञिरे ॥ छंदांसि जज्ञिरे तस्माद्य जुह-
 स्माद जायत ॥ ९ ॥ तस्माद श्वा अ-
 जायंत येकेचो भयादतः ॥ गावो हज-
 ज्ञिरे तस्मात्तस्माज्जाना अजं वयः ॥ १० ॥ २ ॥
 यत्पुरुषं व्यदधुः कतिधान्यं कल्पयन् ॥ सुखं-
 किमस्य कौवाहू काञ्च रूपादा उच्येते ॥ ११ ॥
 ब्राह्मणोस्य सुखं सार्षा द्वाहूरा जन्मः कृतः ॥
 ऊरुतदस्य यद्वैश्वः पश्यांशूरो अजायत ॥ १२ ॥
 चंद्रमा मनसो जातश्चक्षुः सूर्यो अजायत ॥
 सुखं दिशश्च निश्च प्राणा द्वायुरजायत ॥ १३ ॥
 नाभ्या आसीद रिक्षं शाष्णोद्यौः समवर्त-

त ॥ पञ्चाङ्गसिद्धिः श्रोत्रासया लोकाञ्ज-
 कल्पयन् ॥ १४ ॥ सुत्रास्यासन्परि धयस्त्रिः
 सुप्रसामिधः कृताः ॥ देवायस्यज्ञान्वाना
 अयच्छन्पुरुषं पठुं ॥ १५ ॥ यज्ञेययज्ञमयजंत
 देवा स्तानिधमौणि प्रथमान्यासन् ॥ तं-
 नां महिमानः सुचंल्यत्रपूर्वे साध्याः
 रुनिडेवाः ॥ १६ ॥ ३ ॥

बेळगांव " सारस्वतभूषण " छा० छा०

सन १९०१ एप्रिल १०००

श्रीः ।

समयोचितपद्यमालिका

नाम

प्रासंगिकश्लोकचरणान्तःपातिश्लोकानां
संग्रहः ।

गंगाधर कृष्ण द्रविड इत्येतैः
संगृहीतः ।

मुम्बय्यां

जावजी दादाजीनां इत्येतेषां निर्णयसागराख्यमुद्रणालयाधिपेन
तुकाराम जावजी इत्यनेन मुद्रयित्वा प्रकाशितः ।

शकाब्दाः १८१४.

मूल्यं षडाणकाः

अयं १८६७ मितस्य २५ नियमतो मुद्रितः । अस्य पुनर्मुद्रणायधिकारो
निर्णयसागराख्यमुद्रणयन्त्रालयाधिपतिना स्वाधीनः स्थापितः ।

प्रस्तावना.

या पुस्तकांत ज्या पद्यांचा संग्रह केला आहे त्यांचा उद्देश असा आहे की, प्रचाराचे बोलण्यांत ज्या प्रसंगी ज्या विषयावर जें भाषण बोललें जातें त्यास अनुसरून परंपरा चालत आलेली एखादी ह्यण संस्कृत किंवा प्राकृत म्हणण्याची रीत आहे; त्यांत प्राकृताच्या म्हणी बहुधा गद्यात्मक फार आहेत आणि संस्कृतांतील म्हणी बहुधा पद्यात्मक असून प्रसंगी ज्या चरणाचा उपयोग असतो, तितकाच पाठ असतो. उदाहरणः—वाजवीपेक्षां फार्जील काम कोणी कळू लागल्यास “अति सर्वत्र वर्जयेत्” असें म्हणतात. परंतु अशा प्रकारच्या चरणाचे सर्व म्हणींचे पुरे श्लोक बहुतेकांना येत नसतात. यास्तव ज्यांच्या जे श्लोक पुरे पाठांत होते ते, किंवा ज्या ग्रन्थांत जितके सांपडले त्यांचा संग्रह यांत केला आहे.

म्हणीच्या अनुक्रमानें श्लोक लौकर सांपडण्यास्तव जो चरण म्हणींत आहे त्याचे आद्याक्षराच्या वर्णानुक्रमानें या पुस्तकांत लिहिला आहे. या अनुक्रमाच्या योगानें क्वचित्स्थलीं “क्वचित्काणा भवेत्साधुः” आणि “खल्वाटो निर्धनः क्वचित्” हे दोन्ही चरण एकाच श्लोकांतील जरी आहेत तरी निरनिराळ्या प्रसंगी प्रत्येक चरणाचा उपयोग प्रचाराचे बोलण्यांत करितात यास्तव दोन्ही वर्णानुक्रमांत लिहिला गेला आहे.

गंगाधर कृष्ण.

श्री
समयोचितपद्यमालिका.

९५१
अ

अवसरपठिता वाणी गुणगणरहितापि शोभते पुंसाम् ।
रतिसमये रमणीनां भूषाहानिस्तु भ्रूणं भवति ॥ १ ॥
असंतुष्टा द्विजा नष्टाः संतुष्टश्च महीपतिः ।
सलजा गणिका नष्टा निर्लजा च कुलाङ्गना ॥ २ ॥
अनभ्यासे विषं शास्त्रं अजीर्णे भोजनं विषम् ।
मूर्खस्य च विषं गोष्ठी वृद्धस्य तरुणी विषम् ॥ ३ ॥
न च पश्यति जन्मान्धः कामान्धो नैव पश्यति ।
न पश्यति मदोन्मत्तो ह्यर्थी दोषान्न पश्यति ॥ ४ ॥
अतिरूपाद्भृता सीताऽतिगर्वाद्भावणो हतः ।
अतिदानाद्बलिर्बद्धश्चाति सर्वत्र वर्जयेत् ॥ ५ ॥
अतिपरिचयादवज्ञा संततगमनादनादरो भवति ।
मलये भिल्लपुरंध्री चन्दनतरुकाष्ठमिन्धनं कुरुते ॥ ६ ॥
लुलाये गोमायौ मृगपरिषदि श्वापदकुले
करिष्यन् कार्पण्यं किमिह महिमानं गमयसि ।
निमग्नः पङ्केऽस्मिन्ननुभवकरीन्द्राधिपदशां
अभद्रं भद्रं वा विधिलिखितमुन्मूलयति कः ॥ ७ ॥
क्षमाधनुः करे यस्य दुर्जनः किं करिष्यति ।
अतृणे पतितो वह्निः स्वयमेवोपशाम्यति ॥ ८ ॥
अमृतं शिशिरे वह्निरमृतं प्रियदर्शनम् ।
अमृतं राजसन्मानममृतं क्षीरभोजनम् ॥ ९ ॥

१ 'संतुष्टा इव पार्थिवाः'. २ 'निर्लजेव कुलाङ्गना'. ३ 'विषं सभा
दरिद्रस्य'.

अमृतं शिशिरे वह्निरमृतं बालभाषणम् ।

अमृतं स्वप्रियाभार्या ह्यमृतं स्वामिगौरवम् ॥ १० ॥

अर्थस्य पुरुषो दासः दासस्त्वर्थो न कस्यचित् ।

इति सत्यं महाराज बद्धोऽस्म्यर्थेन कौस्वैः ॥ ११ ॥

अयुक्तं स्वामिनो युक्तं युक्तं नीचस्य दूषणम् ।

अमृतं राहवे मृत्युर्विषं शंकरभूषणम् ॥ १२ ॥

अश्वं नैव गजं नैव व्याघ्रं नैव च नैव च ।

अजापुत्रं बलिं दद्याद्देवो दुर्बलघातकः ॥ १३ ॥

अज्ञानेनावृतो लोकस्तमसा न प्रकाशते ।

लोभात्त्यजति मित्राणि सङ्घात्स्वर्गं न गच्छति ॥ १४ ॥

असंशयं महाबाहो मनो दुर्निग्रहं चलम् ।

अभ्यासेन तु कौन्तेय वैराग्येण च गृह्यते ॥ १५ ॥

अपुत्रस्य गृहं शून्यं दिशः शून्यास्त्ववान्धवाः ।

मूर्खस्य हृदयं शून्यं सर्वशून्या दरिद्रता ॥ १६ ॥

अपुत्रस्य गतिर्नास्ति स्वर्गो नैव च नैव च ।

तस्मात्पुत्रमुखं दृष्ट्वा पश्चाद्भवति तापसः ॥ १७ ॥

क्षणे तुष्टाः क्षणे रुष्टास्तुष्टा रुष्टाः क्षणेक्षणे ।

अव्यवस्थितचित्तानां प्रसादोऽपि भयंकरः ॥ १८ ॥

व्यवस्थितः प्रशान्तात्मा कुपितोऽप्यभयंकरः ।

अव्यवस्थितचित्तस्य प्रसादोऽपि भयंकरः ॥ १९ ॥

अभिमानधनं येषां चिरं जीवन्ति ते नराः ।

अभिमानविहीनानां किं धनेन किमायुषा ॥ २० ॥

उष्ट्राणां च विवाहेषु गीतं गायन्ति गर्दभाः ।

परस्परं प्रशंसन्ति अहो रूपमहो ध्वनिः ॥ २१ ॥

अमितगुणोपि पदार्थो दोषेणैकेन निन्दितो भवति ।

निखिलरसायनमहितो गन्धेनोग्रेण लशुन इव ॥ २२ ॥

अध्वा जरा मनुष्याणां अनध्वा वाजिनां जरा ।

असंभोगो जरा स्त्रीणां वस्त्राणामातपो जरा ॥ २३ ॥

असिजीवी मषीजीवी देवलो ग्रामयाजकः ।
 धावकः पाचकश्चैव षडेते ब्राह्मणाधमाः ॥ २४ ॥
 अनन्याश्चिन्तयन्तो मां ये जनाः पर्युपासते ।
 तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् ॥ २५ ॥
 अत्यन्तमतिमेधावी त्रयाणामेकमश्नुते ।
 अल्पायुषो दरिद्रो वा ह्यनपत्यो न संशयः ॥ २६ ॥
 प्रयत्नाद्यतमानस्तु योगी संशुद्धकिल्बिषः ।
 अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परीं गतिम् ॥ २७ ॥
 दीपनष्टं हरिर्भ्रष्टं स्थानभ्रष्टं च माधवम् ।
 अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभम् ॥ २८ ॥
 अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत् ।
 स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥ २९ ॥
 जन्मप्रभृति दारिद्र्यं दशवर्षाणि बन्धनम् ।
 समुद्रतीरे मरणमन्यत्किञ्चिद्भविष्यति ॥ ३० ॥
 अनारम्भो मनुष्याणां प्रथमं बुद्धिलक्षणम् ।
 आरब्धस्यान्तगमनं द्वितीयं बुद्धिलक्षणम् ॥ ३१ ॥
 प्रजा न रञ्जयेद्यस्तु राजा रक्षादिभिर्गुणैः ।
 अजागलस्तनस्येव तस्य जन्म निरर्थकम् ॥ ३२ ॥
 धर्मार्थकाममोक्षाणां यस्मै कोपि न विद्यते ।
 अजागलस्तनस्येव तस्य जन्म निरर्थकम् ॥ ३३ ॥
 अन्तकाले च मामेव स्मरन्मुक्त्वा कलेवरम् ।
 यः प्रयाति स मद्भावं याति नास्त्यत्र संशयः ॥ ३४ ॥
 एकं दृष्ट्वा शतं दृष्ट्वा दृष्ट्वा पञ्चशतान्यपि ।
 अतिलोभो न कर्तव्यश्चक्रं भ्रमति मस्तके ॥ ३५ ॥
 अक्षौरेऽपि च नक्षत्रे कुर्वीत बुधसोमयोः ।
 युक्तेपि तिथिनक्षत्रे न कुर्याच्छनिभौमयोः ॥ ३६ ॥

१ ग्रामजोशी. २ जासूद. ३ आचारी. ४ 'पुत्रजीवनकामस्तु नेन्दौ
 क्षौरं समाचरेत्', 'निषिद्धेऽपि दिने क्षौरं कुर्याद्वै बुधशुक्रयोः'. ५ 'तिथिनक्षत्र.'

अजरामरवत्प्राज्ञो विद्यामर्थं च साधयेत् ।

गृहीत इव केशेषु मृत्युना धर्ममाचरेत् ॥ ३७ ॥

यस्य किञ्चिन्न दातव्यं तस्य देयं किमुत्तरम् ।

अद्य सायं पुनः प्रातः सायं प्रातः पुनःपुनः ॥ ३८ ॥

इतरपापफलानि यथेच्छया

विलिखितानि सहे चतुरानन ।

अरसिकेषु कवित्वनिवेदनं

शिरसि मा लिख मा लिख मा लिख ॥ ३९ ॥

अधना धनमिच्छन्ति वाचं चैव चतुष्पदः ।

मानवाः स्वर्गमिच्छन्ति मोक्षमिच्छन्ति देवताः ॥ ४० ॥

अद्यापि नोज्झति हरः किल कालकूटं

कूर्मो विभर्ति धरणौ खलु पृष्ठभागे ।

अम्भोनिधिर्वहति दुस्तरवाडवाग्निं

अङ्गीकृतं सुकृतिनः परिपालयन्ति ॥ ४१ ॥

शास्त्रं सुचिन्तितमथोपरिचिन्तनीय-

माराधितोऽपि नृपतिः परिसेवनीयः ।

अङ्गे धृतापि तरुणी परिरक्षणीया

शास्त्रे नृपे च युवतौ च कुतो वशित्वम् ॥ ४२ ॥

अर्थानर्थान्तरे बुद्धिर्निश्चितापि न शोभते ।

घातयन्ति हि कार्याणि दूताः पण्डितमानिनः ॥ ४३ ॥

यूयमेवास्य जानीत यो यं यद्वा करिष्यति ।

अहिरेव अहेः पादान्विजानाति न संशयः ॥ ४४ ॥

असहायः पुमानेकः कार्यान्तं नाधिगच्छति ।

तुषेणापि विनिर्मुक्तस्तण्डुलो न प्ररोहति ॥ ४५ ॥

विश्वासप्रतिपन्नानां वञ्चने का विचित्रता ।

अङ्गमारुह्य सुप्तं हि हत्वा किं नाम पौरुषम् ॥ ४६ ॥

अङ्गं गलितं पलितं मुण्डं दशनविहीनं जातं तुण्डम् ।

वृद्धो याति गृहीत्वा दण्डं तदपि न मुञ्चत्याशापिण्डम् ॥ ४७ ॥

अङ्केषु शून्यविन्यासाद्दृष्टिः स्यात्तु दशाधिका ।
 तस्माज्ज्ञेया विशेषेण अङ्कानां वामतो गतिः ॥ ४८ ॥
 त्रिभिर्वर्षैस्त्रिभिर्मासैस्त्रिभिः पक्षैस्त्रिभिर्दिनैः ।
 अत्युत्कटैः पुण्यपापैरिहैव फलमश्रुते ॥ ४९ ॥
 लेखनी सर्ववर्णेषु विधिना निर्मिता पुरा ।
 नवाङ्गुलप्रमाणेन अधिकस्याधिकं फलम् ॥ ५० ॥
 असारे खलु संसारे सुखभ्रान्तिः शरीरिणाम् ।
 लालापानमिवाङ्गुष्ठो बालानां स्तन्यविभ्रमः ॥ ५१ ॥
 अच्युतानन्तगोविन्दनामोच्चारणभेषजात् ।
 नश्यन्ति सकला रोगाः सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥ ५२ ॥
 असङ्गसङ्गदोषेण सत्याश्च मतिविभ्रमः ।
 एकरात्रप्रसङ्गेन काष्ठघण्टाविटम्बना ॥ ५३ ॥
 अत्यम्बुपानान्न विपच्यतेऽन्नमनम्बुपानाच्च स एव दोषः ।
 तस्मान्नरो वह्निविवर्धनार्थं मुहुर्मुहुर्वारि पिबेद्भूरि ॥ ५४ ॥
 अनेन तव पुत्रस्य प्रसुप्तस्य वनान्तरे ।
 शिखामाक्रम्य हस्तेन खड्गेनोपहतं शिरः ॥ ५५ ॥
 दिवा निरीक्ष्य वक्तव्यं रात्रौ नैवच नैवच ।
 संचरन्ति हि भूतानि वटे वररुचिर्यथा ॥ ५६ ॥
 अन्नं नास्त्युदकं नास्ति नास्ति ताम्बूलचर्वणम् ।
 मन्दिरेषु महोत्साहः शुष्कचर्मस्य ताडनम् ॥ ५७ ॥
 विद्यारम्भे गुरुः श्रेष्ठः मध्यमौ भृगुभास्करौ ।
 कनिष्ठौ भौमसौरी च अविद्या बुधसोमयोः ॥ ५८ ॥
 अजीर्णे भेषजं वारि जीर्णे वारि बलप्रदम् ।
 अमृतं भोजनार्थं तु भुक्तस्योपरि तद्विषम् ॥ ५९ ॥
 सस्यानि स्वयमत्ति चेद्दसुमती माता सुतं हन्ति चे-
 द्वेलामम्बुनिधिर्विलङ्घयति चेद्भूमिं दहेत्पावकः ।
 आकाशं जनमस्तके पतति चेदन्नं विषं चेद्भवेत्
 अन्यायं कुरुते यदा क्षितिपतिः कस्तं निरोद्धुं क्षमः ६०

तुष्टो हि राजा यदि सेवकेभ्यो

भाग्यात्परं नैव ददाति किञ्चित् ।

अहर्निशं वर्षति वारिवाह-

स्तथापि पत्रत्रितयः पलाशः ॥ ६१ ॥

अबला यत्र प्रबला बालो राजा निरक्षरो मन्त्री ।

नहि नहि तत्र धनाशा जीवितआशापि दुर्लभा भवति ॥ ६२ ॥

अधोधः पश्यतः कस्य महिमा नोपचीयते ।

उपर्युपरि पश्यन्तः सर्व एव दरिद्रति ॥ ६३ ॥

सुलभाः पुरुषा राजन्सततंः प्रियवादिनः ।

अप्रियस्य च पथ्यस्य श्रोता वक्ता च दुर्लभः ॥ ६४ ॥

अप्रियस्यापि पथ्यस्य परिणामः सुखावहः ।

वक्ता श्रोता च यत्रास्ति रमन्ते तत्र संपदः ॥ ६५ ॥

अजागलस्थस्तन उष्ट्रपुच्छं नाशान्तरे कोशमथाण्डयुग्मम् ।

त्वं संसृजन्सायणमायणादौ ब्रह्माग्रगण्यो न बभूव पूज्यः ॥ ६६ ॥

अल्पतोयं चलत्कुम्भा अल्पदुग्धं च धेनवः ।

अल्पविद्या महागर्वी कुरूपी बहुचेष्टितः ॥ ६७ ॥

मृत्युर्जन्मवतां वीर देहेन सह जायते ।

अद्य वाऽब्दशतान्ते वा मृत्युर्वै प्राणिनां ध्रुवः ॥ ६८ ॥

दर्शनं स्पर्शनं क्रीडा शृङ्गारो गुह्यभाषणम् ।

मृष्टान्नं प्रियमेकत्र शयनं भार्यया सह ।

निर्विकारं मनः कुर्यात् असिधाराव्रतं त्विदम् ॥ ६९ ॥

अन्यः करोति व्यापारं लिप्तो भवति लेखकः ।

भगलिङ्गप्रसङ्गेन छिन्ना भवति नासिका ॥ ७० ॥

नृपतेः प्रतिषिद्धमेव तत्कृतवान्पङ्क्तिरथो विलङ्घ्य यत् ।

अपथे पद्मर्पयन्ति हि श्रुतवन्तोऽपि रजोनिमीलिताः ७१

न स्वल्पमप्यध्यवसायभीरोः

करोति विज्ञाननिधिर्गुणं हि ।

अन्धस्य किं हस्ततलस्थितोऽपि

प्रकाशयत्यर्थमिह प्रदीपः ॥ ७२ ॥

यावन्न तपति भानुस्तादृक् संतपति वालुकानिकरः ।

अन्यस्माल्लब्धपदः प्रायो नीचोऽपि दुःसहस्तत्तः ॥ ७३ ॥

लोकप्रवादः सत्योयं पण्डितैः समुदाहृतः ।

अकाले दुर्लभो मृत्युस्त्रियो वा पुरुषस्य वा ॥ ७४ ॥

शुकवद्भाषणं कुर्याद्भुजवत्स्नानमाचरेत् ।

अजवच्चर्वणं कुर्याद्भुजवत्स्नानमाचरेत् ॥ ७५ ॥

अजवच्चर्वणं कुर्याद्भुजवत्स्नानमाचरेत् ।

राजवत्प्रविशेद्रामं चोरवद्भ्रमनं चरेत् ॥ ७६ ॥

अक्षराणि समानानि वर्तुलानि घनानि च ।

परस्परविलग्नानि तरुणीकुचकुम्भवत् ॥ ७७ ॥

अर्चकस्य प्रभावेन शिला भवति शंकरः ।

आभिरूप्याच्च मूर्तीनां देवः सान्निध्यमृच्छति ॥ ७८ ॥

उत्तमेनोत्तमं सर्वं मनुष्याणां प्रयत्नतः ।

अदृष्टमीक्ष्य सर्वेषां वक्तव्यं सुविचक्षणैः ॥ ७९ ॥

अयं पटो मे पितुराद्यभूषणः पितामहाद्यैरपि भुक्तयौवनः ।

मत्पुत्रपौत्रान्समलंकारिष्यत्यतो मया कक्षपुटेन धार्यते ॥ ८० ॥

अक्षराणि परीक्ष्यन्तामम्बराडम्बरेण किम् ।

शम्भुरम्बरहीनोऽपि सर्वज्ञः किं न जायते ॥ ८१ ॥

आ

आरोग्यं भास्करादिच्छेत् श्रियमिच्छेद्भुताशनात् ।

ज्ञानं महेश्वरादिच्छेन्मोक्षमिच्छेज्जनार्दनात् ॥ १ ॥

आत्मा रक्ष्यः प्रयत्नेन युद्धसिद्धिर्हि चञ्चला ।

ते स्वामिवचनं सर्वे प्रतिगृह्य महौजसः ॥ २ ॥

त्यजेदेकं कुलस्यार्थं ग्रामस्यार्थं कुलं त्यजेत् ।

ग्रामं जनपदस्यार्थं आत्मार्थं पृथिवीं त्यजेत् ॥ ३ ॥

१ 'त्वरं भोजी चिरं स्नायी तेन मे रावणः प्रियः'. २ 'अर्चनस्याप्यति-
शयात्'; 'अर्चकस्य तपोबलात्.'

आत्मानं सततं रक्षेद्दरैरपि धनैरपि ।
 पुनर्दाराः पुनर्वित्तं न शरीरं पुनःपुनः ॥ ४ ॥
 आपदर्थे धनं रक्षेत् दारात्रक्षेद्धनैरपि ।
 आत्मानं सततं रक्षेद्दरैरपि धनैरपि ॥ ५ ॥
 आपदर्थे धनं रक्षेत् श्रीमतामापदः कुतः ।
 सा चेदपगता लक्ष्मीः संचितार्थोऽपि नश्यति ॥ ६ ॥
 उद्योगः कलहः कण्डूर्द्युतं मद्यं परस्त्रियः ।
 आहारो मैथुनं निद्रा सेवनात्तु विवर्धते ॥ ७ ॥
 धनधान्यप्रयोगेषु विद्यासंग्रहणेषु च ।
 आहारे व्यवहारे च त्यक्तलज्जः सुखी भवेत् ॥ ८ ॥
 आचारः प्रथमो धर्मो नृणां श्रेयस्करो महान् ।
 इहलोके परा कीर्तिः परत्र परमं सुखम् ॥ ९ ॥
 सर्वागमानामाचारः प्रथमं परिकल्पते ।
 आचारः प्रथमो धर्मो धर्मस्य प्रभुरच्युतः ॥ १० ॥
 मातृवत्परदारांश्च परद्रव्याणि लोष्टवत् ।
 आत्मवत्सर्वभूतानि यः पश्यति स पश्यति ॥ ११ ॥
 अर्जुनस्य प्रतिज्ञे द्वे न दैन्यं न पलायनम् ।
 आयू रक्षति मर्माणि आयुरन्नं प्रयच्छति ॥ १२ ॥
 निमग्नस्य पयोराशौ पर्वतान्पतितस्य च ।
 तक्षकेणापि दष्टस्य आयुर्मर्माणि रक्षति ॥ १३ ॥
 विषये नवगर्भे च ऋणे कुक्कुरसंगमे ।
 आगमे सुखमाप्नोति निर्गमे प्राणसंकटम् ॥ १४ ॥
 नमस्कारसहस्रेषु शाकपत्रं न लभ्यते ।
 आशीर्वादसहस्रेषु रोमवृद्धिर्न जायते ॥ १५ ॥
 उद्धरेदात्मनात्मानं नात्मानमवसादयेत् ।
 आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥ १६ ॥
 सन्नामिव महाकीर्तिं श्रद्धामिव विमानिताम् ।
 प्रज्ञामिव परिक्षीणां आशां प्रतिहतामिव ॥ १७ ॥

तां स्मृतीमिव संदिग्धां ऋद्धिं निपतितामिव ।
 विहतामिव च श्रद्धां आशां प्रतिहतामिव ॥ १८ ॥
 आयतीमिव विध्वस्तां आज्ञां प्रतिहतामिव ।
 दीप्तामिव दिशं काले पूजामपहतामिव ॥ १९ ॥
 आहारनिद्राभयमैथुनानि समानमेतत्पशुभिर्नराणां ।
 एको विवेकोऽप्यधिको मनुष्ये तेनैव हीनः पशुभिः समानः ॥ २० ॥
 आकारैरिङ्गितैर्गत्या चेष्टया भाषितेन च ।
 नेत्रवक्रविकारैश्च गृह्यतेन्तर्गतं मनः ॥ २१ ॥
 आकारेणैव चतुरास्तर्कयन्ति परोङ्कितम् ।
 गर्भस्थं केतकीपुष्पमामोदेनैव षट्पदाः ॥ २२ ॥
 वृद्धार्को प्रेतधूम्रश्च वृद्धस्त्री थिलरोदकम् ।
 आयुष्यवर्धकं नित्यं रात्रौ क्षीरान्नभोजनम् ॥ २३ ॥
 बालार्को यज्ञधूम्रश्च बालस्त्री निर्झरोदकम् ।
 आयुष्यनाशकं नित्यं रात्रौ दध्यन्नभोजनम् ॥ २४ ॥
 आचारः परमो धर्म आचारः परमं तपः ।
 आचारः परमं ज्ञानं आचारात्किं न साध्यते ॥ २५ ॥
 आदावायुः परीक्षेत पश्चालक्षणमुत्तमम् ।
 आयुर्हीननराणां च लक्षणैः किं प्रयोजनम् ॥ २६ ॥
 आशाया ये दासास्ते दासाः सर्वलोकस्य ।
 आशा येषां दासी तेषां दासायते लोकः ॥ २७ ॥
 उद्यमः कलहः कण्डू द्यूतमद्यवरद्वियः ।
 आहारो मैथुनं निद्रा सेव्यमानेन वर्धते ॥ २८ ॥
 इदमेव हि पाण्डित्यं चातुर्यमिदमेव हि ।
 इदमेव सुबुद्धित्वं आयादल्पतरो व्ययः ॥ २९ ॥
 न कूपखननं युक्तं प्रदीप्ते वह्निना गृहे ।
 चिन्तनीया हि विपदां आदावेव प्रतिक्रियाः ॥ ३० ॥

१ आहारनिद्राभयमैथुनानि चत्वारि चिह्नानि वसन्ति देहे । ज्ञानं नरा-
 णामधिको हि लोके ज्ञानेन हीनः पशुभिः समानः.

अन्तःकरणतत्त्वस्य दंपत्योः स्नेहसंश्रयात् ।

आनन्दग्रन्थिरेकोऽयमपत्यमिति कथ्यते ॥ ३१ ॥

इदमेव हि पाण्डित्यं चातुर्यमिदमेव हि ।

इदमेव सुबुद्धित्वं आयादल्पतरो व्ययः ॥ ३२ ॥

इ

इतो भ्रष्टस्ततो भ्रष्टः परमेकान्तिवेषभाक् ।

न संसारसुखं तस्य नैव मुक्तिसुखं भवेत् ॥ १ ॥

सत्कुले योजयेत्कन्यां पुत्रं विद्यासु योजयेत् ।

व्यसने योजयेच्छत्रुं इष्टं धर्मेण योजयेत् ॥ २ ॥

उत्तमं प्रणिपातेन शूरं भेदेन योजयेत् ।

नीचमल्पप्रदानेन इष्टं धर्मेण योजयेत् ॥ ३ ॥

ई

ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ।

भ्रामयन्सर्वभूतानि यन्त्रारूढानि मायया ॥ १ ॥

उ

उद्योगः खलु कर्तव्यः फलं मार्जारवद्भवेत् ।

जन्मप्रभृति गौर्नास्ति पयः पिबति नित्यशः ॥ १ ॥

अश्वस्य लक्षणं वेगो मत्तं मातङ्गलक्षणम् ।

चातुर्यं लक्षणं नार्या उद्योगः पुरुषलक्षणम् ॥ २ ॥

तिथ्यन्ते वाथ भान्ते वा उत्सवान्ते च पारणम् ।

कुर्यात्कृष्णार्चनान्ते वा न कुर्यान्निशि पारणम् ॥ ३ ॥

अयं निजः परो वेति गणना लघुचेतसाम् ।

उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् ॥ ४ ॥

उत्तमा आत्मना ख्याताः पित्रा ख्याताश्च मध्यमाः ।

मातुलेनाधमाः ख्याताः श्वशुरेणाधमाधमाः ॥ ५ ॥

उत्पद्यन्ते विलीयन्ते दरिद्राणां मनोरथाः ।

बाल्ये वैधव्यदग्धानां कुलस्त्रीणां कुचाविव ॥ ६ ॥

उत्तमे तु क्षणं कोपो मध्यमे घटिकाद्वयम् ।

अधमे स्याद्दहोरात्रं चाण्डाले मरणान्तिकः ॥ ७ ॥

जटिलो मुण्डी लुञ्चितकेशः काषायाम्बरबहुकृतवेषः ।

पश्यन्नपि च न पश्यति मूढ उदरनिमित्तं बहुकृतवेषः ॥८॥

सर्वाः संपत्तयस्तस्य संतुष्टं यस्य मानसम् ।

उपानद्रूढपादस्य ननु चर्मावृतैव भूः ॥ ९ ॥

कार्यार्थी भजते लोके यावत्कार्यं न सिध्यति ।

उत्तीर्णे च परे पारे नौकायाः किं प्रयोजनम् ॥ १० ॥

नाटके भवभूतिर्वा वयं वा वयमेव वा ।

उत्तरे रामचरिते भवभूतिर्विशेषतः ॥ ११ ॥

दुर्जनस्य विशिष्टत्वं परोपद्रवकारणम् ।

उपोषितस्य व्याघ्रस्य पारणं पशुमारणम् ॥ १२ ॥

उभौ शुक्लौ पक्षौ भुवि वियति चावारितगतिः

सदा मीनं भुङ्क्ते वसति सकलस्थाणुशिरसि ।

बके सर्वश्चान्द्रो विलसति गुणः किञ्चिदधिको

गुणाः स्थाने पूज्या नरवर नतु स्थानविकलाः ॥१३॥

नौकां वै भजते तावद्यावत्पारं न गच्छति ।

उत्तीर्णे तु परे पारे नौकायाः किं प्रयोजनम् ॥ १४ ॥

उद्योगे नास्ति दारिद्र्यं जपतो नास्ति पातकम् ।

मौनिनः कलहो नास्ति न भयं चास्ति जाग्रतः ॥ १५ ॥

उच्छिष्टं शिवनिर्माल्यं वमनं शवकर्पटः ।

काकविष्टासमुत्पन्नाः पञ्चैतेऽतिपवित्रकाः ॥ १६ ॥

उत्फुल्लगल्लैरालापाः क्रियन्ते दुर्मुखैः सुखम् ।

जानाति हि पुनः सम्यक् कविरेव कवेः श्रमम् ॥ १७ ॥

ऊ

कार्पासं कटिनिर्मुक्तं कौशेयं भोजनावधि ।

तृणवस्त्रं सैदा शुद्धं ऊर्णा वातेन शुध्यति ॥ १ ॥

१ 'पूर्णे मनसि संपूर्णे जगत्सर्वे सुधाद्रवैः'. २ भोजने धृतम्. ३ प्रक्षालनेन शुध्येत. ४ 'रतेस्पर्शाच्छशवस्पर्शात्स्पर्शान्मूत्रपुरीषयोः । रजस्वलादिसंस्पर्शाद्गूर्णावातात् शुध्यति ॥ त्वक्फलोदररोमाणि भवन्ति वस्त्रजातयः । प्रोक्षणात् क्षालनात् वातात् झटितेन विशुध्यति.

ऋ

अपात्रे पात्रताबुद्धिः पात्रे बुद्धिरपात्रता ।

ऋणानुबन्धरूपेण दातुरुत्पद्यते मतिः ॥ १ ॥

ए

एकाक्षरप्रदातारं यो गुरुं नाभिवन्दति ।

श्चानयोनिशतं भुक्त्वा चाण्डालेष्वभिजायते ॥ १ ॥

एकमेवाक्षरं यस्तु गुरुः शिष्यं प्रबोधयेत् ।

पृथिव्यां नास्ति तद्व्यं यद्दत्त्वा चानृणी भवेत् ॥ २ ॥

एकस्तपो द्विरध्यायी त्रिधागानं चतुष्पथः ।

पञ्चसप्तकृषिश्चैव संग्रामं बहुभिर्जनैः ॥ ३ ॥

एकः पन्था न गन्तव्यं न सुप्तं ब्राह्ममन्दिरे ।

जनवाक्यं तु कर्तव्यं स्त्रीणामालोचनं विना ॥ ४ ॥

सत्यं ब्रूयात्प्रियं ब्रूयान्न ब्रूयात्सत्यमप्रियम् ।

नासत्यं च प्रियं ब्रूयादेप धर्मः सनातनः ॥ ५ ॥

स त्वां राम हिते युक्तं प्रत्यर्चयति सागरः ।

ऋते च प्रतिकर्तव्यं एष धर्मः सनातनः ॥ ६ ॥

एको देवः केशवो वा शिवो वा

एका नारी सुन्दरी वा दरी वा ।

एकं मित्रं भूपतिर्वा यतिर्वा

एको वासः पत्तने वा वने वा ॥ ७ ॥

एको बटुर्दुर्भकुशाग्रपाणि-

र्वने वनैः सिंचति बालचूतान् ।

आम्राश्च सिक्ताः पितरश्च तृप्ता

एका क्रिया द्व्यर्थकरी प्रसिद्धा ॥ ८ ॥

व्यालाश्रितापि विफलापि सकंठकापि

वक्रापि पङ्किलभवापि दुरासदापि ।

गन्धेन बन्धुरसिकेतकिसर्वजन्तोः

एको गुणः खलु निहन्ति समस्तदोषान् ॥ ९ ॥

यत्र विद्वज्जनो नास्ति श्लाघ्यस्तत्राल्पधीरपि ।

निरस्तपादपे देशे एरण्डोऽपि दुमायते ॥ १० ॥

कल्याणी वत गाथेयं लौकिकी प्रतिभाति माम् ।

एति जीवन्तमानन्दो नरं वर्षशतादपि ॥ ११ ॥

यत्सांख्यैः प्राप्यते स्थानं तद्योगैरपि गम्यते ।

एकं सांख्यं च योगं च यः पश्यति स पश्यति ॥ १२ ॥

एकोऽपि गुणवान् पुत्रो निर्गुणैः किं शतेन तैः ।

एकश्चन्द्रो जगच्चक्षुर्नक्षत्रैः किं प्रयोजनम् ॥ १३ ॥

एक एव न भुञ्जीयात् यदीच्छेच्छुभमात्मनः ।

द्वित्रिभिर्बहुभिः सार्धं भोजनं कारयेन्नरः ॥ १४ ॥

एकः स्वादु न भुञ्जीत नैकः सुप्तेषु जागृयात् ।

एको न गच्छेद्दधानं नैकश्चार्थान् प्रचिन्तयेत् ॥ १५ ॥

एकः पापानि कुरुते फलं भुङ्क्ते महाजनः ।

भोक्तारो विप्रमुच्यन्ते कर्ता दोषेण लिप्यते ॥ १६ ॥

एकादशस्थे गोविन्दे सर्वेऽप्येकादशे स्थिताः ।

किं कुर्वन्ति ग्रहाः सर्वे शनिरङ्गारको गुरुः ॥ १७ ॥

औ

शरीरे जर्जरीभूते व्याधिग्रस्ते कलेवरे ।

औषधं जाह्नवीतोयं वैद्यो नारायणो हरिः ॥ १ ॥

क

तर्कभाषा मुखे यस्य करस्था यस्य मञ्जरी ।

कण्ठे मुक्तावली यस्य तस्य वश्या मनोरमा ॥ १ ॥

हीनसेवा न कर्तव्या कर्तव्यो महदाश्रयः ।

पयोपि शौण्डिनीहस्ते वारुणीत्यभिधीयते ॥ २ ॥

शिरसा धार्यमाणोऽपि सोमः सोमेन शंभुना ।

तथाऽपि कृततां धत्ते कष्टः सलु पराश्रयः ॥ ३ ॥

१ ('एकादशस्थे गोविन्दे मुकुन्दे श्रीनिकेतने'). २ 'किं कुर्वन्ति ग्रहाः सर्वे शन्यर्काङ्गारकादयः'.

कष्टं खलु मूर्खत्वं कष्टं खलु यौवनेषु दारिद्र्यम् ।
 कष्टात्कष्टतरं किं परगृहवासः परान्नं च ॥ ४ ॥
 कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं बोद्धव्यं च विकर्मणः ।
 अकर्मणश्च बोद्धव्यं गहना कर्मणो गतिः ॥ ५ ॥
 विपत्तौ किं विषादेन संपत्तौ हर्षणेन किम् ।
 भवितव्यं भवत्येव कर्मणो गहना गतिः ॥ ६ ॥
 कलहान्तानि हर्म्याणि कुवाक्यान्तं च सौदशं(सौहृदं) ।
 कुराजान्तानि राष्ट्राणि कुकर्मान्तं यशो नृणाम् ॥ ७ ॥
 कस्य दोषः कुले नास्ति व्याधिना को न पीडितः ।
 व्यसनं केन न प्राप्तं कस्य सौख्यं निरन्तरम् ॥ ८ ॥
 को हि भारः समर्थानां किं दूरं व्यवसायिनाम् ।
 को विदेशः सुविद्यानां कः परः प्रियवादिनाम् ॥ ९ ॥
 कर्मणैव हि संसिद्धिमास्थिता जनकादयः ।
 लोकसंग्रहमेवापि संपश्यन्कर्तुमर्हसि ॥ १० ॥
 कस्त्वं कोहं कुत आयातः का मे जननी को मे तातः ।
 इति परिभावय सर्वमसारं सर्वं त्यक्त्वा स्वप्नविचारम् ॥ ११ ॥
 अनित्यानि शरीराणि विभवो नैव शाश्वतः ।
 नित्यं संनिहितो मृत्युः कर्तव्यो धर्मसंग्रहः ॥ १२ ॥
 लावकश्च वराहश्च महिषी कुञ्जरस्तथा ।
 कर्ता कारयिता चैव षडेते समभागिनः ॥ १३ ॥
 कर्ता कारयिता चैव प्रेषको ह्यनुमोदकः ।
 सुकृतं दुष्कृतं चैव चत्वारः समभागिनः ॥ १४ ॥
 कृते च रेणुका कृत्या त्रेतायां जानकी तथा ।
 द्वापरे द्रौपदी कृत्या कलौ कृत्या गृहे गृहे ॥ १५ ॥
 कर्तुमकर्तुं शक्तः सकलं जगदेतदन्यथाकर्तुम् ।
 यस्तं विहाय रामं कामं मा धेहि मानसान्यस्मिन् ॥ १६ ॥
 कृते तु मानवा धर्मास्त्रेतायां गौतमाः स्मृताः ।
 द्वापरे शङ्खलिखितौ कलौ पाराशरस्मृतिः ॥ १७ ॥

कविः करोति काव्यानि रसं जानन्ति पण्डिताः ।

कन्यासुरतचातुर्यं जामाता वेत्ति नो पिता ॥ १८ ॥

वाङ्मोक्षारोत्सवं मात्रं तत्क्रियां कर्तुमक्षमाः ।

कलौ वेदान्तिनो भान्ति फाल्गुने बालका इव ॥ १९ ॥

सुरतं तदेव सुरतं यत्नाल्लब्धं यदन्यनारीषु ।

सन्तत्यै दाररतिः कण्डूशमनार्यं चेदिकागमनम् ॥ २० ॥

श्रीमद्भागवतस्कन्ध १

अध्याय ३

अवतारा ह्यसंख्येया हरेः सत्वनिधेर्द्विजाः ।

यथा विदासिनः कुल्याः शतशः स्युः सहस्रशः ॥ २१ ॥

ऋषयो मनवो देवा मनुपुत्रा महौजसः ।

कलाः सर्वे हरेरेव सप्रजापतयस्तथा ॥ २२ ॥

एते चांशकलाः पुंसः कृष्णस्तु भगवान् स्वयम् ।

इन्द्रारिव्याकुलं लोकं मृडयन्ति युगेयुगे ॥ २३ ॥

वनजौ वनजौ खर्वः रामौ कृष्णः कृपोऽकृपः ।

अवतारा दशैते स्युः कृष्णस्तु भगवान् स्वयम् ॥ २४ ॥

अभुक्त्वामलकं पथ्यं भुक्त्वा तु बदरीफलम् ।

कपित्थं सर्वदा पथ्यं कदली च कदाचन ॥ २५ ॥

क्वचिद्दन्तालको मूर्खः क्वचिद्भानवती सती ।

क्वचित्काणो भवेत्साधुः खल्वाटो निर्धनः क्वचित् ॥ २६ ॥

तमालं त्रिविधं प्रोक्तं कलौ भागीरथी यथा ।

क्वचिद्भुक्त्वा क्वचित्थुक्त्वा क्वचिन्नासाग्रगामिनी ॥ २७ ॥

द्रव्याणि भूमौ पशवश्च गोष्ठे भार्या गृहद्वारि जनः श्मशाने ।

देहश्चितायां परलोकमार्गे कर्मानुगो गच्छति जीव एकः ॥ २८ ॥

१ 'कवितारसचातुर्यं रसज्ञो वेत्ति नो कविः'. २ 'कुशलाः शब्दवार्तायां वृत्तिहीनाः सुरागिणः'. ३ 'दाराः पुत्रेषु रताः पुत्राः पितृधनपरिग्रहव्यग्राः । जननी रोदनशरणा परलोकगतस्य को बन्धुः ॥'.

क्षशाणः कणशश्चैव विद्यामर्थं च साधयेत् ।

क्षणत्यागे कुतो विद्या कणत्यागे कुतो धनम् ॥ २९ ॥

स त्वां राम हिते युक्तं प्रत्यर्चयति सागरः ।

कृते च प्रतिकर्तव्यमेष धर्मः सनातनः ॥ ३० ॥

पथि च्युतं तिष्ठति दिष्टरक्षितं गृहे स्थितं दैवहतं विनश्यति ।

जीवत्यनाथोऽपि वने विसर्जितः कृतप्रयत्नोऽपि गृहे न जीवति ॥

इति गुह्यतमं शास्त्रमिदमुक्तं मयानघ ।

एतद्ब्रुवा बुद्धिमान्स्याद् कृतकृत्यश्च भारत ॥ ३२ ॥

त्यजेद्देशं कृतयुगे त्रेतायां ध्राममुत्सृजेत् ।

द्रापरे कुलमेकं तु कर्तारं च कलौ युगे ॥ ३३ ॥

कं संजघान कृष्णः का शीतलवाहिनी गङ्गा ।

के दारपोषणरताः कं बलवन्तं न बाधते शीतम् ॥ ३४ ॥

कवयः किं न पश्यन्ति किं न कुर्वन्ति योषितः ।

मद्यपाः किं न जल्पन्ति किं न भक्षन्ति वायसाः ॥ ३५ ॥

चक्षुरोगी कर्णरोगी रोगी चैव कफादिषु ।

कण्ठस्नानं प्रकुर्वीत शिरस्नानसमं हि यत् ॥ ३६ ॥

अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभम् ।

कृतकर्मक्षयो नास्ति कल्पकोटिशतैरपि ॥ ३७ ॥

आश्विने कृष्णपक्षे च षष्ठ्यां भौमोथ रोहिणी ।

व्यतीपातस्तदा षष्ठी कपिलानन्तपुण्यदा ॥ ३८ ॥

मणिं वहति पादाग्र काचः शिरसि धार्यते ।

ऋयविक्रयवेलायां काचः काचो मणिर्मणिः ॥ ३९ ॥

काकः कृष्णः पिकः कृष्णः को भेदः पिककाकयोः ।

वसन्तसमये प्राप्ते काकः काकः पिकः पिकः ॥ ४० ॥

काम्यानां कर्मणां न्यासं संन्यासं कवयो विदुः ।

सर्वकर्मफलत्यागं प्राहुस्त्यागं विचक्षणाः ॥ ४१ ॥

१ 'सुरक्षितं'. २ 'कंसं जघान कृष्णः काशीतले वाहिनी गङ्गा । के-
दारपोषणरताः कंबलवन्तं न बाधते सीतम् ॥'.

काकतालीयवत्प्राप्तं दृष्ट्वापि निधिमग्रतः ।

न स्वयं दैवमादत्ते पुरुषार्थमपेक्षते ॥ ४२ ॥

मान्या गुरुविनीतस्य लक्ष्मणस्य गुरुप्रिया ।

यदि सीता हि दुःखार्ता कालो हि दुरतिक्रमः ॥ ४३ ॥

कालः पचति भूतानि कालः संहरते प्रजाः ।

कालः सुप्तेषु जागर्ति कालो हि दुरतिक्रमः ॥ ४४ ॥

अपस्तरन्ति पाषाणा ह्यनुघ्नन्ति हि राक्षसान् ।

कपयः कर्म कुर्वन्ति कालस्य कुटिला गतिः ॥ ४५ ॥

मातुलो यस्य कृष्णश्च पिता यस्य धनंजयः ।

अभिमन्योर्गतः प्राणः कालस्य कुटिला गतिः ॥ ४६ ॥

प्रातर्द्युतप्रसङ्गेन (भारत) मध्याह्ने स्त्रीप्रसंगतः (रामायण) ।

रात्रौ चोरप्रसङ्गेन (भागवत) कालो गच्छति धीमताम् ॥ ४७ ॥

आयुर्नश्यति पश्यतां प्रतिदिनं याति क्षयं यौवनं

प्रत्यायान्ति गताः पुनर्न दिवसाः कालो जगद्भक्षकः ।

लक्ष्मीस्तोयतरङ्गभङ्गचपला विद्युच्चलं जीवितं

तस्मान्मां शरणागतं शरणद त्वं रक्ष रक्षाधुना ॥ ४८ ॥

देवताराधनैः शस्त्रैः कालो गच्छति धीमताम् ।

मूर्खाणां तु दिवारात्रं द्यूतेन कलहेन वा ॥ ४९ ॥

काव्यशास्त्रविनोदेन कालो गच्छति धीमताम् ।

इतरेषां तु मूर्खाणां निद्रया कलहेन वा ॥ ५० ॥

कान्यकुब्जा द्विजाः सर्वे मागधं माधुरं विना ।

गौडद्राविडविल्याता कान्यकुब्जाः स चोद्भवाः ॥ ५१ ॥

असङ्गसङ्गदोषेण सत्याश्च मतिविभ्रमः ।

एकरात्रप्रसङ्गेन काष्ठघण्टाविटम्बना ॥ ५२ ॥

काश्यां तु मरणान्मुक्तिर्जननात्कमलालये ।

दर्शनादभ्रसरसि स्मरणादरुणाचले ॥ ५३ ॥

कालः समविषमकरः परिभवसंमानकारकः कालः ।

कालः करोति पुरुषं दातारं याचितारं च ॥ ५४ ॥

पुष्पेषु चम्पा नगरीषु लङ्का नदीषु गङ्गा नृपतीषु रामः ।
 योषित्सु रम्भा पुरुषेषु विष्णुः काव्येषु माघः कविकालिदासः ५५
 काव्येषु नाटकं रम्यं तत्रापि च शकुन्तला ।
 तत्रापि च चतुर्थोऽङ्कस्तत्र श्लोकचतुष्टयम् ॥ ५६ ॥
 यास्यत्यद्य शकुन्तलेति हृदयं संस्पृष्टमुत्कण्ठया
 पातुं न प्रथमं व्यवस्यति जलं युष्मास्वपीतेषु या ।
 अस्मान् साधु विचिन्त्य संयमधनानुचैः कुलं चात्मनः
 शुश्रूषस्व गुरुन् कुरु प्रियसखीवृत्ति सपत्नीजने ॥ ५७ ॥
 काले वाप्यथवा काले संध्यावन्दनतत्परः ।
 अविद्यो वा सविद्यो वा ब्राह्मणो मामकी तनुः ॥ ५८ ॥
 आदौ नम्राः पुनर्वक्राः स्वीयकार्येषु तत्पराः ।
 कार्यान्ते च पुनर्वक्राः काण्वास्तु प्राणघातकाः ॥ ५९ ॥

सप्तशती

अध्याय १.

कालं रात्रिर्महारात्रिर्मोहरात्रिश्च दारुणा ।
 त्वं श्रीस्त्वमीश्वरी त्वं न्हीस्त्वं बुद्धिर्बोधलक्षणा ॥ ६० ॥
 काव्यशास्त्रविनोदेन कालो गच्छति धीमताम् ।
 व्यसनेन च मूर्खाणां निद्रया कलहेन वा ॥ ६१ ॥
 विजेतव्या लङ्का चरणतरणीयो जलनिधिः
 विपक्षः पौलस्त्यो रणभुवि सहायाश्च कपयः ।
 तथाप्येको रामः सकलमजयद्राक्षसकुलं
 क्रियासिद्धिः सत्वे वसति महतां नोपकरणे ॥ ६२ ॥
 रथस्यैकं चक्रं भुजगयमिताः सप्त तुरगा
 निरालम्बो मार्गश्चरणविकलः सारथिरपि ।

१ 'पुष्पेषु जातिर्नगरीषु काशी (नगरीषु कांची)'. २ दिपावली.
 ३ शिवरात्रि. ४ गोकुलाष्टमी. ५ होळीपौर्णिमा.

रविर्यात्येवान्तं प्रतिदिनमपारस्य नभसः

क्रियासिद्धिः सत्वे वसति महतां नोपकरणे ॥ ६३ ॥

घटो जन्मस्थानं मृगपरिजनो भूर्जवसनं
वने वासः कन्दैरशनमपि दुस्थं वपुरिदम् ।

अगस्त्यः पाथोधिं यदकृत कराम्भोजकुहरे

क्रियासिद्धिः सत्वे वसति महतां नोपकरणे ॥ ६४ ॥

धनुः पुष्पं मौर्वीं मधुकरमयी चञ्चलदृशां
दृशां कोणो बाणः सुहृदपि जडात्मा हिमकरः ।

स्वयं चैकोऽनङ्गः सकलभुवनं व्याकुलयति

क्रियासिद्धिः सत्वे वसति महतां नोपकरणे ॥ ६५ ॥

विपक्षः श्रीकण्ठो जडतनुरमात्यः शशधरो

वसन्तः सामन्तः कुसुममिषवः सैन्यमबलाः ।

तथापि त्रैलोक्यं जयति मदनो देहरहितः

क्रियासिद्धिः सत्वे वसति महतां नोपकरणे ॥ ६६ ॥

किं तथा सुमहत्यापि श्रिया देशान्तरस्थया ।

रिपवो यां न पश्यन्ति सुहृद्भिर्यां न मुच्यते ॥ ६७ ॥

क्रियायास्तु गुणालाभे क्रियामन्यां प्रयोजयेत् ।

पूर्वस्यां शान्तवेगायां न क्रियासंकरो हितः ॥ ६८ ॥

को निर्दग्धस्त्रिपुरजयिना कश्च कर्णस्य हन्ता

नद्याः कूलं विघटयति कः कः परस्त्रीरतश्च ।

कः संनद्धो भवति समरे भूषणं किं कुचानां

किं दुःसङ्गाद्भवति महतां मानपूजापहारः ॥ ६९ ॥

एकादशस्थे गोविन्दे मुकुन्दे श्रीनिकेतने ।

किं कुर्वन्ति ग्रहाः सर्वे शन्यर्काङ्गारकादयः ॥ ७० ॥

तं ते भुक्त्वा स्वर्गलोकं विशालं क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोके विशन्ति

एवं त्रयीधर्ममनुप्रपन्ना गतागतं कामकामा लभन्ते ॥ ७१ ॥

क्षीणपुण्यां चिताभूमौ तारां निपतितामिव ।

चारित्र्यव्यपदेशाढ्यां भर्तृदर्शनदुर्गताम् ॥ ७२ ॥

क्षीरेण दग्धजिह्वस्तक्रं फूत्कृत्य पांमरः पिबति ।
 दम्भिनमवलोक्य जनस्तद्वन्मां शङ्कते त्वया त्यक्तम् ॥ ७३ ॥
 लक्ष्मीर्लक्षणहीनेषु कुलहीने सरस्वती ।
 कुपात्रे रमते नारी गिरौ वर्षति माधवः ॥ ७४ ॥
 अनन्तविजयं राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 नकुलः सहदेवश्च सुघोषमणिपुष्पकौ ॥ ७५ ॥
 यत्रात्मीयो जनो नास्ति भेदस्तत्र न विद्यते ।
 कुठारैर्दण्डनिर्मुक्तैर्भिद्यन्ते तरवः कथम् ॥ ७६ ॥
 जगन्मातर्मातस्तत्र चरणसेवा न रचिता
 न वा दत्तं देवि द्रविणमपि भूयस्तव मया ।
 तथापि त्वं स्नेहं मयि निरुपमं यत्प्रकुरुषे
 कुपुत्रो जायेत क्वचिदपि कुमाता न भवति ॥ ७७ ॥
 कुग्रामवासः कुलहीनसेवा कुभोजनं क्रोधमुखी च भार्या ।
 मूर्खश्च पुत्रो विधवा च कन्या विनाग्निना संदहते शरीरम् ॥ ७८ ॥
 अप्यग्रणीर्मन्त्रकृतामृषीणां कुशाग्रबुद्धे कुशली गुरुस्ते ।
 यतस्त्वया ज्ञानमशेषमाप्तं लोकेन चैतन्यमिवोष्णरश्मेः ॥ ७९ ॥
 ब्रह्मघ्ने च सुरापे च चोरभग्नव्रते शवे ।
 निष्कृतिर्विहिता सद्भिः कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिः ॥ ८० ॥
 कलः सर्वे हरेरेव सप्रजापतयस्तथा ।
 एतेत्वंशकलाः पुंसः कृष्णस्तु भगवान्स्वयम् ॥ ८१ ॥
 नहि ज्येष्ठस्य ज्येष्ठत्वं गुणैर्ज्येष्ठत्वमुच्यते ।
 केतकीगुरुपत्रेभ्यो लघुपत्रस्य गौरवम् ॥ ८२ ॥
 नहि जन्मनि श्रेष्ठत्वं गुणैः श्रेष्ठत्वमुच्यते ।
 केतकी वरपत्राणां लघुपत्राणि गौरवम् ॥ ८३ ॥
 रेरे वानर को भवानहमरे त्वत्सूनुहन्ताहवे
 दूतोहं खरखण्डनस्य जगतां कोदण्डदीक्षागुरोः ।

महोर्दण्डकठोरताडनविधौ को वा त्रिकूटाचलः
 को मेरुः क्वच रावणस्य गणना कोटिस्तु कीटायते ॥ ८४ ॥
 को नरकः परवशता किं सौख्यं सर्वसङ्गविरतिर्या ।
 किं सत्यं भूतहितं किं प्रेयः प्राणिनामसवः ॥ ८५ ॥
 को धर्मो भूतदया किं सौख्यमरोगिता जगति जन्तोः ।
 कः स्नेहः सद्भावः किं पाण्डित्यं परिच्छेदः ॥ ८६ ॥
 वेदान्तवाक्येषु सदा रमन्तो भिक्षान्नमात्रेण च तुष्टिमन्तः ।
 विशोकमन्तःकरणे रमन्तः कौपीनवन्तः खलु भाग्यवन्तः ८७

ख

निर्विषेणापि सर्पेण कर्तव्या महती फणा ।
 विषं भवतु मा वापि खटाटोपो भयंकरः ॥ १ ॥
 क्वचिद्दन्तालको मूखः क्वचिद्भानवती सती ।
 क्वचित्काणो भवेत्साधुः खल्व्वाटो निधनः क्वचित् ॥ २ ॥
 खलसख्यं प्राङ्मधुरं वयोऽन्तराले निदाघदिनमन्ते ।
 एकादिमध्यपरिणतिरमणीया साधुजनमैत्री ॥ ३ ॥

ग

अधः पश्यसि किं बाले तव किं पतितं भुवि ।
 रेरे मूढ न जानासि गतं तारुण्यमौक्तिकम् ॥ १ ॥
 भवितव्यं भवत्येव नारिकेलफलाम्बुवत् ।
 गन्तव्यं गतमित्याहुर्गजभुक्तकपित्थवत् ॥ २ ॥
 समायाति यदा लक्ष्मीर्नारिकेलफलाम्बुवत् ।
 विनिर्याति यदा लक्ष्मीर्गजभुक्तकपित्थवत् ॥ ३ ॥
 तासां मध्ये महाबाहुः शुशुभे राक्षसेश्वरः ।
 गोष्ठे महति मुख्यानां गवां मध्ये यथा वृषः ॥ ४ ॥
 गतानुगतिको लोकः कुट्टिनीमुपदेशिनीम् ।
 प्रमाणयति नो धर्मे यथा गोघ्नमिति द्विजम् ॥ ५ ॥

१ 'कपित्थान्तर्गतः कीटो गज इत्यभिधीयते'. २ वाल्मिकीरामायण
 सुंदरकांडे.

एकस्य कर्म संवीक्ष्य करोत्यन्योपि गार्हितम् ।

गतानुगतिको लोको न लोकः पारमार्थिकः ॥ ६ ॥

गतानुगतिको लोको न लोकः पारमार्थिकः ।

वालुकालिङ्गमात्रेण गतं मे ताम्रभाजनम् ॥ ७ ॥

गतश्रीर्गणिकां द्वेष्टि गतायुश्च चिकित्सकान् ।

गतश्रीश्च गतायुश्च ब्राह्मणान् द्वेष्टि भारत ॥ ८ ॥

अशनं वसनं वासो यस्य काश्याममार्गतः ।

कीकटेन समा काशी गङ्गाप्यङ्गारवाहिनी ॥ ९ ॥

आयुः कर्म च वित्तं च विद्या निधनमेव च ।

पञ्चैतानि हि सृज्यन्ते गर्भस्थस्यैव देहिनः ॥ १० ॥

गलञ्चक्षुर्मिलजानुः प्रखलंश्च पदेपदे ।

मक्षिकालक्षसंयुक्तो भट्टतट्टिविराजते ॥ ११ ॥

संत एव सतां नित्यमापदुद्धरणक्षमाः ।

गजानां पङ्कमग्नानां गजा एव धुरंधराः ॥ १२ ॥

न गृहं गृहमित्याहुर्गृहिणी गृहमुच्यते ।

गृहं तु गृहिणीहीनं कन्तारमिति मन्यते ॥ १३ ॥

खादन्न गच्छामि हसन्नजल्पन् गतं न शोचामि कृतं न मन्ये ।

द्वाभ्यां तृतीयो न भवामि राजन् किं कारणं भोज भवामि मूर्खः ॥ १४ ॥

गतशोको न कर्तव्यो भविष्यं नैव चिन्तयेत् ।

वर्तमानेषु कार्येषु वर्तयन्ति विचक्षणाः ॥ १५ ॥

गृहासक्तस्य नो विद्या नो दया मांसहारिणः ।

द्रव्यलुब्धस्य नो सत्यं त्रैणस्य न पवित्रता ॥ १६ ॥

गतास्ते दिवसा राजन् देवाः सेवानुवर्तिनः ।

दर्शननदशां पश्य तरन्ति दृषदोऽभसि ॥ १७ ॥

लक्ष्मीर्लक्षणहीनेषु कुलहीने सरस्वती ।

कुपात्रे रमते नारी गिरौ वर्षति माधवः ॥ १८ ॥

१ 'संध्याङ्गमन्त्रैरपि ताड्यमानो भट्टस्य तट्टुर्न पदं प्रयाति'. २ 'तारण-
हेतवः'. ३ 'कपिभिर्वेष्टिता लङ्का तरन्ति प्रस्तरा जले'.

गुणाः सर्वत्र पूज्यन्ते पितृवंशो निरर्थकः ।

वसुदेवं परित्यज्य वासुदेवमुपासते ॥ १९ ॥

गुणाः सर्वत्र पूज्यन्ते दूरेपि वसतां सताम् ।

केतकीगन्धमाघ्रातुं स्वयं गच्छन्ति षट्पदाः ॥ २० ॥

गुणाः सर्वत्र पूज्यन्ते न महत्योऽपि संपदः ।

पूर्णेन्दुः किं तथा वन्द्यो निष्कलङ्को यथा कृशः ॥ २१ ॥

गुणिनि गुणज्ञो रमते नागुणशीलस्य गुणिनि परितोषः ।

अलिरेति वनात्कमलं न दर्दुरस्त्वेकवासोऽपि ॥ २२ ॥

गुरवो बहवः संति शिष्यचित्तापहारकाः ।

दुर्लभः स गुरुलोकैः शिष्यचित्तापहारकः ॥ २३ ॥

गुणवानपि नोपयाति पूजां पुरुषः सत्पुरुषैरकथ्यमानः ।

नहि सौरमणिः स्वभावकान्तिं रविपादैरनिधिष्ठितः करोति ॥ २४ ॥

गुणिनोऽपि संति बहवो गुणवेत्तारः सुदुर्लभा भवति ।

हिमकरकरसरसने रसनाचतुरा चकोरकस्यैकः ॥ २५ ॥

गुणैरुत्तुङ्गतां याति नोच्चैरासनसंस्थितः ।

प्रासादशिखरस्थोपि काकः किं गरुडायते ॥ २६ ॥

गुणवानपि चिरजीवी सधनो विनतः सती विदग्धा स्त्री ।

हरिभक्तोपि धनाढ्यो क्षमातले न श्रुतं न वा दृष्टम् ॥ २७ ॥

शिशुर्वा शिष्या वा यदसि मम तत्तिष्ठतु तथा

विशुद्धेरुत्कर्षस्त्वयि तु मम भक्तिं द्रव्यति ।

शिशुत्वं स्त्रैणं वा भवतु न नु वन्द्यासि जगति

गुणाः पूजास्थानं गुणिषु न च लिङ्गं न च वयः ॥ २८ ॥

गोत्रस्य त्वपरिज्ञाने काश्यपं गोत्रमुच्यते ।

घ

संचारिणी काञ्चनवल्लरीव विद्युलता वा पतिता नभस्तः ।

वृतस्य धारा पतिता न जाने दिवं गता वाथ भुवं गता वा १

१ 'निर्णयसिन्धौ तृतीयपरिच्छेदे गोत्राभावे तु काश्यपम् । यस्मादाह श्रुतिः पूर्वं प्रजाः काश्यपसंभवाः ॥'.

वृतं न श्रूयते कर्णे दधि स्वप्ने न दृश्यते ।
मुग्धे दुग्धस्य का वार्ता तक्रं शक्रस्य दुर्लभम् ॥ २ ॥

च

चक्रः सेव्यो नृपः सेव्यो न सेव्यः केवलं नृपः ।

चक्रवक्रप्रभावेन भैरवो भूतनायकः ॥ १ ॥

शंभुः श्वेतार्कपुष्पेण चन्द्रमा वस्त्रतन्तुना ।

अच्युतः स्मृतिमात्रेण साधवः करसंपुटैः ॥ २ ॥

चञ्चलं हि मनः कृष्णं प्रमाथि बलवद्दृढम् ।

तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोरिव सुदुष्करम् ॥ ३ ॥

जानन्ति पशवो गन्धाद्वेदाजानन्ति पण्डिताः ।

चाराज्जानन्ति राजानश्चक्षुर्भ्यामितरे जनाः ॥ ४ ॥

मात्रा समं नास्ति शरीरपोषणं विद्यासमं नास्ति शरीरभूषणम् ।

भार्यासमं नास्ति शरीरतोषणं चिन्तासमं नास्ति शरीरशोषणम् ५

अर्थातुराणां न गुरुर्न बन्धुः कामातुराणां न भयं न लज्जा ।

क्षुधातुराणां न रुचिर्न पक्वं चिन्तातुराणां न सुखं न निद्रा ६

न कूपखननं युक्तं प्रदीप्ते वह्निना गृहे ।

चिन्तनीया हि विपदामादावेव प्रतिक्रियाः ॥ ७ ॥

चोरोऽसि नवनीतानां जारोऽसि व्रजयोषिताम् ।

ध्येयोऽसि योगिनां कृष्ण चोरजारशिखामणे ॥ ८ ॥

तुब्धानां याचकः शत्रुर्मूर्खाणां बोधको रिपुः ।

जारिणीनां पतिः शत्रुश्चोराणां चन्द्रमा रिपुः ॥ ९ ॥

भार्यास्तिस्रः कफलस्य दाहिनी मोहिनी सती ।

तासां स्मरणमात्रेण चोरो गच्छति निष्फलः ॥ १० ॥

ज

पठतो नास्ति मूर्खत्वं जपतो नास्ति पातकम् ।

मौनिनः कलहो नास्ति न भयं चास्ति जाग्रतः ॥ १ ॥

जनावनायोद्यमिनं जनार्दनं लयं सदोद्युक्ततरं सदाशिवम् ।
 वदन्ति लोकाः स्वमनोनुरागात् जनानने कः करमर्पयिष्यति २
 ज्वरादौ लङ्घनं प्रोक्तं ज्वरमध्ये च पाचनम् ।
 ज्वरान्ते रेचनं दद्यात्सर्वज्वरविनाशनम् ॥ ३ ॥
 ज्वरादौ लङ्घनं प्रोक्तं ज्वरमध्ये तु पाचनम् ।
 ज्वरान्ते भेषजं दद्याज्ज्वरमोक्षे विरेचनम् ॥ ४ ॥
 जामाता कृष्णसर्पश्च पावको दुर्जनस्तथा ।
 विश्वासो नैव कर्तव्यः पञ्चमो भगिनीसुतः ॥ ५ ॥
 सदा वक्रः सदा रुष्टः सदा पूजामपेक्षते ।
 कन्या राशिस्थितो नित्यं जामाता दशमो ग्रहः ॥ ६ ॥
 आदित्याद्या ग्रहाः सर्वे यथा तुष्यन्ति दानतः ।
 सर्वस्वेपि न तुष्येत जामाता दशमो ग्रहः ॥ ७ ॥
 भार्या ज्येष्ठा शिशुः श्यालः श्वश्रूः स्वातन्त्र्यमर्हति ।
 श्वशुरस्तु प्रवासी च जामातुर्भाग्यधोरणी ॥ ८ ॥
 प्रातर्निद्राति यथा यथात्मजालुलितनिःसहैरङ्गैः ।
 जामातरि मुदितमनास्तथा तथा सादरं श्वश्रूः ॥ ९ ॥
 भारतः पञ्चमो वेदः सुपुत्रः सप्तमो रसः ।
 दाता पञ्चदशं रत्नं जामाता दशमो ग्रहः ॥ १० ॥
 जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च ।
 तस्मादपरिहार्येऽर्थे न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ ११ ॥
 जाते पुत्रे पितुः स्नानं सचैलं तु विधीयते ।
 माता शुध्येद्दशाहेन स्नानात्तु स्पर्शनं पितुः ॥ १२ ॥
 जिह्वे प्रमाणं जानीहि भोजने भाषणेऽपि च ।
 अतिभुक्तिरतीवोक्तिः सद्यः प्राणापहारिणी ॥ १३ ॥
 जिता धनवता दारा जिता वस्त्रवता सभा ।
 जितो ह्यभ्यागतो गोभिर्दारिद्र्यं कृषिभिर्जितम् ॥ १४ ॥
 बोद्धारो मत्सरग्रस्ताः प्रभवस्मयदूषिताः ।
 अबोधोपहताश्चान्ये जीर्णमङ्गे सुभाषितम् ॥ १५ ॥

विनाशे बहवो दोषा जीवन्प्राप्नोति भद्रकम् ।

तस्मात्प्राणान्धरिष्यामि ध्रुवो जीवति संगमः ॥ १६ ॥

जीर्णमन्नं प्रशंसन्ति भार्या च गतयौवनाम् ।

शूरं विजितसंग्रामं पारंगततपस्त्रिनम् ॥ १७ ॥

अहस्तानि सहस्तानामपदानि चतुष्पदाम् ।

फलानि तत्र महतां जीवो जीवस्य जीवनम् ॥ १८ ॥

न मृतो जयते शत्रून् जीवन्भद्राणि पश्यति ।

मृतस्य भद्राणि कुतः कौरवाय कुतो जयः ॥ १९ ॥

धिक्रोषि तथापि त्वं ज्येष्ठो भ्राता पितुः समः ।

कालो राघवरूपेण जातो दशरथालये ॥ २० ॥

श्वश्रूश्च मातृतुल्या स्यात्तथा ज्येष्ठा स्वसापि च ।

तथा मातुः सपत्नी च ज्येष्ठो भ्राता पितुः समः ॥ २१ ॥

फलन्ति वेदाः कालेषु पुराणं त्वेकमासके ।

सद्यः फलति गान्धर्वा ज्योतिर्वैद्यं निरन्तरम् ॥ २२ ॥

ज्योतिषं जलदे मिथ्या मिथ्या श्वासिनि वैद्यकम् ।

योगो बह्वशने मिथ्या मिथ्या ज्ञानं च मद्यपे ॥ २३ ॥

त

भोजनान्ते च किं पेयं जयन्तः कस्य वै सुतः ।

कथं विष्णुपदं प्रोक्तं तक्रं शक्रस्य दुर्लभम् ॥ १ ॥

अमृतं दुर्लभं नृणां देवानामुदकं तथा ।

पितृणां दुर्लभः पुत्रः तक्रं शक्रस्य दुर्लभम् ॥ २ ॥

अक्रत्वर्थमिति ज्ञात्वा शक्रो न हुतवान्पुरा ।

अदत्तमिति शास्त्रार्थात् तक्रं शक्रस्य दुर्लभम् ॥ ३ ॥

घृतं न श्रूयते कर्णे दधि स्वप्नेपि दुर्लभम् ।

मुग्धे दुग्धस्य का वार्ता तक्रं शक्रस्य दुर्लभम् ॥ ४ ॥

क्षीरेण दग्धजिह्वस्तक्रं फूत्कृत्य पामरः पिवति ।

दम्भिनमत्रलोक्य जनस्तद्वन्मां शङ्कते त्वया त्यक्तम् ॥ ५ ॥

स्त्री विनश्यति गर्वेण तपः क्रोधे विनश्यति ।

गावो दूरप्रसारेण हरिणी लोभलिप्सया ॥ ६ ॥

लालनाद्वहवो दोषास्ताडनाद्वहवो गुणाः ।

तस्मात्पुत्रं च शिष्यं च ताडयेन्न तु लालयेत् ॥ ७ ॥

तस्माच्छास्त्रं प्रमाणं ते कार्याकार्यव्यवस्थितौ ।

ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं कर्म कर्तुमिहार्हसि ॥ ८ ॥

मूर्खोऽपि शोभते तावत्सभायां वस्त्रवेष्टितः ।

तावच्च शोभते मूर्खो यावत्किञ्चिन्न भाषते ॥ ९ ॥

तावन्महतां महती यावत्किमपि हि न याच्यते लोकम् ।

बलिमनुयाचनसमये श्रीपतिरपि वामनो जातः ॥ १० ॥

मुखं पद्मदलाकारं वाणी चन्दनशीतला ।

हृदयं कर्तरीतुल्यं त्रिविधं धूर्तलक्षणम् ॥ ११ ॥

गुरुषु मिलितेषु शिरसा प्रणमसि लघुपूजता समेषु समा ।

उचितज्ञासि तुले किं तुलयसि गुञ्जाफलैः कनकम् ॥ १२ ॥

मनसैव कृतं पापं न शरीरकृतं कृतम् ।

येनैवालिङ्गिता कान्ता तेनैवालिङ्गिता सुता ॥ १३ ॥

तेजीयसां न दोषाय आग्निः सर्वभुजो यथा ।

ईश्वराणां वचः सत्यं तथैवाचरितं क्वचित् ॥ १४ ॥

किमद्य मम संपन्नं प्रातर्वा भविता पुनः ।

इति चिन्ताज्वरो नास्ति तेन जीवाम्यनामयः ॥ १५ ॥

जरामरणदुःखेषु राज्यलाभसुखेषु च ।

न विभेमि न हृष्यामि तेन जीवाम्यनामयः ॥ १६ ॥

यथाकालमुपायातावर्थानर्थौ समौ मम ।

हस्ताविव शरीरस्थौ तेन जीवाम्यनामयः ॥ १७ ॥

यदायदा मुने किञ्चिद्विजानामि तदातदा ।

मतिरायाति नौद्धत्यं तेन जीवाम्यनामयः ॥ १८ ॥

करोमीशोऽपि नाक्रान्तिं परितापेन खेदवान् ।

दरिद्रोऽपि न वाञ्छामि तेन जीवाम्यनामयः ॥ १९ ॥

सुखितोऽस्मि सुखापन्ने दुःखितो दुःखिते जने ।
 सर्वस्य प्रियमित्रं च तेन जीवाम्यनामयः ॥ २० ॥
 अयं बन्धुः परश्चायं ममायमयमन्यतः ।
 इति ब्रह्मन्न जानामि तेन जीवाम्यनामयः ॥ २१ ॥
 अपरिचलया शक्त्या सुदृशा स्निग्धमुग्धया ।
 ऋजु पश्यामि सर्वत्र तेन जीवाम्यनामयः ॥ २२ ॥
 यस्तु संचरते देशान्यस्तु सेवेत पण्डितान् ।
 तस्य विस्तारिता बुद्धिस्तैलविन्दुरिवाम्भसि ॥ २३ ॥

द

ददाति प्रतिगृह्णाति गुह्यमाख्याति पृच्छति ।
 भुङ्क्ते भोजयते नित्यं षड्विधं प्रीतिलक्षणम् ॥ १ ॥
 ददाति प्रतिगृह्णाति नान्यथैषा प्रसिद्ध्यति ।
 इत्थंरूपेण कीलेन महादेवेन कीलितम् ॥ २ ॥
 दुर्जनदूषितमनसां पुंसां सुजनेऽप्यविश्वासः ।
 बालः पायसदग्धो दध्यपि फूत्कृत्य भक्षयति ॥ ३ ॥
 जडबुद्धिजडो मूर्खः कथं जानामि निर्गुणम् ।
 दण्ड एव हि मूर्खाणां सन्मार्गप्रापकः प्रभो ॥ ४ ॥
 निर्द्रव्यं पुरुषं सदैव विकलं सर्वत्र मन्दादरं
 तातभ्रातृसुहृज्जनादिकुपितं दृष्ट्वा न संभाषितम् ।
 भार्या रूपवती कुरङ्गनयना स्नेहेन नालिङ्गते
 तस्माद्द्रव्यमुपार्जयाशु सुमते द्रव्येण सर्वे वशाः ॥ ५ ॥
 माता निन्दति नाभिनन्दति पिता भ्राता न संभाषते
 भृत्यः कुप्यति नानुगच्छति सुतः कान्ता च नालिङ्गते ।
 अर्थप्रार्थनशङ्कया न कुरुतेऽप्यालापमात्रं सुहृत्
 तस्माद्द्रव्यमुपार्जययाशु सुमते द्रव्येण सर्वे वशाः ॥ ६ ॥
 इन्द्रं व्यक्षधरं त्वमन्थमुदधिं पञ्चाननं पञ्चजं
 चाब्धिं स्वादुजलं शिवं सितगलं कामं च सद्विग्रहम् ।
 शैलान्पक्षधरांस्तथैव च हयांलक्ष्मीपतिं पिङ्गटं
 द्रष्टुं सर्वमिदं न द्रष्टुरशुराट्(?)दत्तं स्वयं हारिणम् ॥ ७ ॥

यस्य नास्ति विवेकस्तु केवलं यो बहुश्रुतः ।
 स न जानाति शास्त्रार्थान् दर्वी पाकरसानिव ॥ ८ ॥
 लग्ने शुक्रो बुधो यस्य यस्य केन्द्रे बृहस्पतिः ।
 दशमोऽङ्गारको यस्य स जातः कुलदीपकः ॥ ९ ॥
 धष्टपुष्टो भवेद्दादा सुन्दरी वहिनी तथा ।
 दन्तभग्नो भवेद्दावा आवा च गतभर्तृका ॥ १० ॥
 अधीत्य चतुरो वेदान्धर्मशास्त्राण्यनेकशः ।
 परं तत्त्वं न जानाति दर्वी पाकरसानिव ॥ ११ ॥
 दानं प्रियवाक्सहितं ज्ञानमगर्वं क्षमान्वितं शौर्यम् ।
 वित्तं त्यागसमेतं दुर्लभमेतच्चतुर्विधं भद्रम् ॥ १२ ॥
 शक्तिं करोति संचारे शीतोष्णे मर्षयत्यपि ।
 दीपयत्यदरे वह्निं दारिद्र्यं परमौषधम् ॥ १३ ॥
 ऐश्वर्यमिमिरं चक्षुः पश्यन्नपि न पश्यति ।
 तस्य निर्मलतायां तु दारिद्र्यं परमौषधम् ॥ १४ ॥
 वयोवृद्धास्तपोवृद्धा ज्ञानवृद्धा बहुश्रुताः ।
 इत्येते धनवृद्धस्य द्वारे तिष्ठन्ति किंकराः ॥ १५ ॥
 खादन्न गच्छामि हसन्न जल्पे गतं न शोचामि कृतं न मन्ये ।
 द्वाभ्यां तृतीयो न भवामि राजन् किं कारणं भोज भवामि मूर्खः ॥
 यथैधांसि समिद्धोऽग्निर्भस्मसात्कुरुतेऽर्जुन ।
 ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुते तथा ॥ १७ ॥
 एकेन तिष्ठताधस्तादन्येनोपरि तिष्ठता ।
 दातृयाचकयोर्भेदः कराभ्यामेव सूचितः ॥ १८ ॥
 दिवा निरीक्ष्य वक्तव्यं रात्रौ नैव च नैव च ।
 संचरन्ति महाधूर्ता वटे वररुचिर्यथा ॥ १९ ॥
 ग्रीष्मवर्जेषु कालेषु दिवा स्वापो निषिध्यते ।
 उचितो हि दिवा स्वापो यतो नित्यः शरीरिणाम् ॥ २० ॥

बालोपि चोरः स्थविरोपि चोरः समाहुतः प्राघुणिकोपि चोरः ।
 दिल्लीप्रदेशे मथुराप्रदेशे चोरं विना न प्रसवन्ति नार्यः २१
 दीनो वा राज्यहीनो वा यो मे भर्ता स मे गुरुः ।
 तं नित्यमनुरक्तास्मि यथा सूर्यं सुवर्चला ॥ २२ ॥
 दुर्जनं प्रथमं वन्दे सजनं तदनन्तरम् ।
 मुखप्रक्षालनात्पूर्वं गुदप्रक्षालनं यथा ॥ २३ ॥
 कृते प्रतिकृतिं कुर्याद्धिसने प्रतिहिंसनम् ।
 तत्र दोषो न पतति दुष्टे दुष्टं समाचरेत् ॥ २४ ॥
 दूरस्थाः पर्वता रम्या वेश्या च मुखमण्डने ।
 युद्धस्य वार्ता रम्या च त्रीणि रम्याणि दूरतः ॥ २५ ॥
 यस्य भार्या विरूपाक्षी परमन्दिरकाङ्क्षिणी ।
 कुलक्षणा कुशीला च दूरतः परिवर्जयेत् ॥ २६ ॥
 विद्यते कलहो यत्र गृहे नित्यमकारणः ।
 तद्गृहं जीवितं वाञ्छन् दूरतः परिवर्जयेत् ॥ २७ ॥
 गजं मत्तं द्विजं भ्रष्टं वृषभं काममोहितम् ।
 नृपमन्तःपुरगतं दूरतः परिवर्जयेत् ॥ २८ ॥
 खरं श्वानं गजं मत्तं रण्डां च बहुभाषिणीम् ।
 राजपुत्रं कुमित्रं च दूरतः परिवर्जयेत् ॥ २९ ॥
 कृष्णसर्पं द्विजं नष्टं शूद्रं चाक्षरसंयुतम् ।
 गर्दभं जारजातं च दूरतः परिवर्जयेत् ॥ ३० ॥
 महानदीप्रतरणं महापुरुषविग्रहम् ।
 महाजनविरोधश्च दूरतः परिवर्जयेत् ॥ ३१ ॥
 अप्रियं परुषं चापि परद्रोहं परस्त्रियम् ।
 अधर्ममनृतं चैव दूरात्प्राज्ञो विसर्जयेत् ॥ ३२ ॥
 अश्वं नैव गजं नैव व्याघ्रं नैव च नैव च ।
 अजापुत्रं बलिं दद्यात् देवो दुर्बलघातकः ॥ ३३ ॥
 सर्वोद्वेगकरं मृगादनममुं संत्यज्य हा धिक् त्वया
 लोकस्यानपकारिणं गिरिनदीतीराटवीनिर्वृतम् ।

अश्रन्तं तृणमेणशावमदयं व्याध घ्नतामुं वृथा
 देवो दुर्बलघातकोऽग्रमिति सा गाथा यथार्थीकृता ॥ ३४ ॥
 अश्वप्लुतं माधवगर्जितं च स्त्रीणां च चित्तं पुरुषस्य भाग्यम् ।
 अवर्षणं चाप्यतिवर्षणं च देवो न जानाति कुतो मनुष्यः ॥ ३५ ॥
 अहोऽतिनिर्मोहि जनस्य चित्रं परं चरित्रं गदितुं न योग्यम् ।
 मुखे हि चान्यद्भृदि भाव्यमन्यत् देवो न जानाति कुतो मनुष्यः ३६
 देहे पित्तं गृहे वित्तमेकचित्तं कुटुम्बिनाम् ।
 जेष्ठपुत्रमतिश्रेष्ठं न भवन्ति गृहेगृहे ॥ ३७ ॥
 शकटं पञ्चहस्तेन दशहस्तेन वाजिनम् ।
 गजं हस्तसहस्रेण देशत्यागेन दुर्जनम् ॥ ३८ ॥
 अर्चनस्याप्यतिशयादर्चकस्य तपोबलात् ।
 आभिरूप्याच्च मूर्तीनां देवः सांनिध्यमृच्छति ॥ ३९ ॥
 दैवं फलति सर्वत्र न विद्या न च पौरुषम् ।
 समुद्रमथनाल्लेभे हरिर्लक्ष्मीं हरो विषम् ॥ ४० ॥
 मनोरथान्करोत्युच्चैर्जनो दैवहतानपि ।
 सिद्ध्यसिद्ध्योः समं कुर्यात् दैवं हि फलसाधनम् ॥ ४१ ॥
 आसाद्यापि महोदधिं न वितृषो जातो जलैर्वाडवो
 मेघं प्राप्य न चातकोऽपि चरणौ भानुं न लेभेऽरुणः ।
 चन्द्रः शंकरशेखरेऽपि निवसन्पक्षक्षये क्षीयते
 प्रायः सज्जनसंगतौ हि लभते दैवानुरूपं फलम् ॥ ४२ ॥
 कान्तं वक्ति कपोतिकाकुलतया नाथान्तकालो धुना
 व्याधोऽधो धृतचापसज्जितशरः श्येनः परिभ्रामति ।
 इत्थं सत्यहिना स दष्ट इषुणा श्येनोपि तेनाहतः
 तूर्णं तौ तु यमालयं प्रति गतौ दैवी विचित्रा गतिः ॥ ४३ ॥
 सर्वोपनिषदो गावो दोग्धा गोपालनन्दनः ।
 पार्थो वत्सः सुधीर्भोक्ता दुग्धं गीतामृतं महत् ॥ ४४ ॥

ध

गुणाः खलु गुणा एव न गुणा भूतिहेतवः ।

धनसंचयकर्तृणां भाग्यानि पृथगेव हि ॥ १ ॥

गुधिष्ठिरः कस्य पुत्रो गङ्गा वहति कीदृशी ।

हंसस्य शोभा का वास्ते धर्मस्य त्वरिता गतिः ॥ २ ॥

क्षणं चित्तं क्षणं वित्तं क्षणं जीवति मानवः ।

यमस्य करुणा नास्ति धर्मस्य त्वरिता गतिः ॥ ३ ॥

कानीनस्य मुनेः स्वबान्धववधूवैधव्यविध्वंसिनो

नप्तारः खलु गोलकस्य तनयाः कुण्डाः स्वयं पाण्डवाः ।

तेऽमी पञ्च समानयोनिरतयस्तेषां गुणोत्कीर्तना-

दक्षय्यं सुकृतं भवेदविकलं धर्मस्य सूक्ष्मा गतिः ॥ ४ ॥

परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् ।

धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगेयुगे ॥ ५ ॥

धर्मेण हन्यते व्याधिर्हन्यन्ते वै तथा ग्रहाः ।

धर्मेण हन्यते शत्रुः यतो धर्मस्ततो जयः ॥ ६ ॥

सन्मित्रं सधनं स्वयोषिति रतिश्चाज्ञापराः सेवकाः

सानन्दं सदनं सुताश्च सुधियः कान्ता न दुर्भाषिणी ।

आतिथ्यं शिवपूजनं प्रतिदिनं मिष्टान्नपानं गृहे

साधोः सङ्गमुपासते हि सततं धन्यो गृहस्थाश्रमः ॥ ७ ॥

नित्यं ब्रह्म यथा स्मरन्ति मुनयो हंसा यथा मानसं

सारङ्गा जलादागमं वनगजा ध्यायन्ति रेवां यथा ।

युष्मद्दर्शनलालसाः प्रतिदिनं युष्मान् स्मरामो वयं

धन्यः कोपि स वास रो यदि भवेद्यत्रावयोः संगमः ८

धर्मेण हन्यते व्याधिर्ग्रहो धर्मेण हन्यते ।

धर्मेण हन्यते शत्रुर्यतो धर्मस्ततो जयः ॥ ९ ॥

धिक् गृहं गृहिणीशून्यं धिक्कलत्रमपुत्रकम् ।

धिक् पुत्रमविनीतं च धिक् ज्योतिषमजातकम् ॥ १० ॥

धिगस्तु खलु मानुष्यं धिगस्तु परवश्यताम् ।

न शक्यं यत्परित्यक्तुमात्मच्छन्देन जीवितम् ॥ ११ ॥

न

अलंकारप्रियो विष्णुर्जलधाराप्रियः शिवः ।

नमस्कारप्रियो भानुर्ब्राह्मणो भोजनप्रियः ॥ १ ॥

क्षान्तितुल्यं तपो नास्ति संतोषान्न सुखं परम् ।
 नास्ति तृष्णासमो व्याधिर्न च धर्मो दयापरः ॥ २ ॥
 न च विद्यासमो बन्धुर्न च व्याधिसमो रिपुः ।
 न चापत्यसमः स्नेही न च धर्मो दयापरः ॥ ३ ॥
 नान्नोदकसमं दानं न तिथिर्द्वादशीसमा ।
 न गायत्र्याः परो मन्त्रो न मातुः परदैवतम् ॥ ४ ॥
 न गच्छेतां पितापुत्रौ न गच्छेत्सोदरद्वयम् ।
 नव नार्यो न गच्छेद्युर्न गच्छेद्ब्राह्मणत्रयम् ॥ ५ ॥
 न गच्छेच्छूद्रचातुष्कं न गच्छेद्द्वैश्यपञ्चकम् ।
 न गच्छेद्युग्मराजानौ न गच्छेद्ब्राह्मणत्रयम् ॥ ६ ॥
 हस्तिना ताड्यमानोपि न गच्छेज्जैनमन्दिरम् ।
 न वदेद्यावनीं भाषां प्राणैः कण्ठगतैरपि ॥ ७ ॥
 शुनः पुच्छमिव व्यर्थं विद्यया जीवितं विना ।
 न गुह्यगोपने दक्षं न च दंशनिवारणे ॥ ८ ॥
 चाण्डालानां सहस्रैश्च सूरिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ।
 समो हि यवनः प्रोक्तो न नीचो यवनात्परः ॥ ९ ॥
 पुनर्वित्तं पुनर्मित्रं पुनर्भार्या पुनर्मही ।
 एतत्सर्वं पुनर्लभ्यं न शरीरं पुनः पुनः ॥ १० ॥
 आयुर्वित्तं गृहच्छिद्रं रहस्यं मन्त्रमौषधम् ।
 तपो दानावमानौ च नव गौप्यानि कारयेत् ॥ ११ ॥
 धनिकः श्रोत्रियो राजा नदी वैद्यस्तु पञ्चमः ।
 पञ्च यत्र न विद्यन्ते न तत्र दिवसं वसेत् ॥ १२ ॥
 लोकयात्रा भयं लज्जा दाक्षिण्यं त्यागशीलता ।
 पञ्च यत्र न विद्यन्ते न तत्र दिवसं वसेत् ॥ १३ ॥
 ऋणदाता च वैद्यश्च श्रोत्रियः सुजला नदी ।
 यत्र ह्येते न विद्यन्ते न तत्र दिवसं वसेत् ॥ १४ ॥
 यस्मिन्देशे न संमानो न प्रीतिर्न च बान्धवाः ।
 न च विद्यागमः कश्चिन्न तत्र दिवसं वसेत् ॥ १५ ॥

यत्र विद्यागमो नास्ति यत्र नास्ति धनागमः ।

यत्र चात्मसुखं नास्ति न तत्र दिवसं वसेत् ॥ १६ ॥

कृपणेन समो दाता न भूतो न भविष्यति ।

अस्पृशन्नेव वित्तानि यः परेभ्यः प्रयच्छति ॥ १७ ॥

जीवन्ति च म्रियन्ते च मद्विधाः क्षुद्रजन्तवः ।

अनेन सदृशो लोके न भूतो न भविष्यति ॥ १८ ॥

भृत्यकार्यं हनुमता कृतं सर्वमशेषतः ।

सुग्रीवसदृशो लोके न भूतो न भविष्यति ॥ १९ ॥

व्यङ्कटाद्रिसमं स्थानं ब्रह्माण्डे नास्ति किञ्चन ।

व्यङ्कटेशसमो देवो न भूतो न भविष्यति ॥ २० ॥

द्राविमौ पुरुषौ लोके न भूतौ न भविष्यतः ।

प्रार्थितं यश्च कुरुते यश्च नार्थयते परम् ॥ २१ ॥

न देवाय न धर्माय न बन्धुभ्यो न चार्थिने ।

दुर्जनेनार्जितं द्रव्यं भुज्यते राजतस्करैः ॥ २२ ॥

न देवाय न धर्माय विधवायै नमो नमः ।

प्रज्वालितानि शष्पाणि नाङ्गाराय न भस्मने ॥ २३ ॥

नराणां नापितो धूर्तः पक्षिणां चैव वायसः ।

चतुष्पदां शृगालस्तु स्त्रीणां धूर्ता च मालिनी ॥ २४ ॥

न बुद्धिभेदं जनयेदज्ञानां कर्मसङ्गिनाम् ।

जोषयेत्सर्वकर्माणि विद्वान्युक्तः समाचरन् ॥ २५ ॥

न जातु जातः कामानामुपभोगेन शाम्यति ।

हविषा कृष्णवर्त्मैव भूय एवाभिवर्धते ॥ २६ ॥

अन्धं पतिं प्राप्य विलासिनीनां कटाक्षवाणा विफला भवन्ति ।

तद्वत्कुजादित्यशनैश्चराणां न वारदोषाः प्रभवन्ति रात्रौ ॥२७॥

तिथेर्न दोषोऽभ्युदये च काले नक्षत्रदोषस्त्वभिजित्प्रकाशे ।

योगादिदोषोऽस्तमये च काले न वारदोषाः प्रभवन्ति रात्रौ ॥२८॥

न विषं विषमित्याहुर्ब्रह्मस्वं विषमुच्यते ।

विषमेकाकिनं हन्ति ब्रह्मस्वं पुत्रपौत्रकम् ॥ २९ ॥

नलिकागतमपि कुटिलं न भवति सरलं शुनः पुच्छम् ।

तद्वत्खलजनहृदयं बोधितमपि नैव याति माधुर्यम् ॥ ३० ॥

गन्तव्यं सलिलपथे द्रष्टव्या मदनपूरिता रामाः ।

यद्यपि न भवति लाभो नयनसुखं को निवारयति ॥ ३१ ॥

पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने ।

पुत्रो रक्षति वार्धक्ये न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥ ३२ ॥

अमुष्मिन्नुद्याने विहगखग एष प्रतिकलं

विलोलः काकोलः कणति खलु यावत्कटुतरम् ।

सख तावत्कीर द्रव्य हृदि वाचं च सकलां

न मौनेन न्यूनो भवति गुणभाजां गुणगणः ॥ ३३ ॥

अबुद्धिमाश्रितानां च क्षन्तव्यमपराधिनाम् ।

नहि सर्वत्र पाण्डित्यं सुलभं पुरुषं क्वचित् ॥ ३४ ॥

भार्गवेण हता माता एकजायाश्च पाण्डवाः ।

परदाररतः कृष्णो न देवचरितं चरेत् ॥ ३५ ॥

दिवसस्याष्टमे भागे मन्दीभूते दिवाकरे ।

नक्तं तत्र विजानीयान्न नक्तं निशि भोजनम् ॥ ३६ ॥

न विषं भक्षयेत्प्राज्ञो न ऋडित्पन्नगैः सह ।

न निन्देद्योगिवृन्दानि ब्रह्मद्वेषं न कारयेत् ॥ ३७ ॥

यस्य ये च गुणाः सन्ति विकसन्ति न ते स्वयम् ।

नहि कस्तूरिकामोदः शपथेन निवार्यते ॥ ३८ ॥

पदापि युवतीं भिक्षुर्न स्पृशद्द्वारवीमपि ।

स्पृशन्करीव बध्येत करिण्या अङ्गसङ्गतः ॥ ३९ ॥

यदि सन्तु गुणाः पुंसां विकसन्त्येव ते स्वयम् ।

नहि कस्तूरिकामोदः शपथेन निवार्यते ॥ ४० ॥

न तथास्य भवेत्क्लेशो बन्धश्चान्यप्रसङ्गतः ।

योपित्सङ्गाद्यथा पुंसो यथा तत्सङ्गिसङ्गतः ॥ ४१ ॥

चारणैर्बन्दिभिर्नाचैर्नापितैर्मालिकैरपि ।

न मन्त्रं मतिमान्कुर्यात्सार्धं भिक्षुभिरेव च ॥ ४२ ॥

व्याधेस्तत्त्वपरिज्ञानं वेदनायाश्च निग्रहः ।

एतद्वैद्यस्य वैद्यत्वं न वैद्यः प्रभुरायुषः ॥ ४३ ॥

न संध्यां संधत्ते नियमितनिमाजं न कुरुते

नवा मौञ्जीबन्धं कलयति नवा सुनतविधिम् ।

न रोजां जानीते व्रतमपि हरेर्नैव कुरुते

न काशी मक्का वा शिवशिव न हिन्दुर्न यवनः ॥४४॥

आपातालगभीरे मज्जति नीरे निदाघसंतप्तः ।

न स्पृशति पल्वलाम्भः पञ्जरशेषोपि कुञ्जरः कापि ॥४५॥

न विश्वसेत्कुमित्रं च मित्रं चापि न विश्वसेत् ।

कदाचित्कुपितं मित्रं सर्वं गुप्तं प्रकाशयेत् ॥ ४६ ॥

अन्तस्तिमिरनाशाय शाब्दबोधो निरर्थकः ।

न नश्यति तमो नाम कृतया दीपवार्तया ॥ ४७ ॥

घृष्टंघृष्टं पुनरपि पुनश्चन्दनं चारुगन्धं

छिन्नं छिन्नं पुनरपि पुनः स्वादु चैवेशुदण्डम् ।

दग्धं दग्धं पुनरपि पुनः काञ्चनं कान्तवर्णं

न प्राणान्ते प्रकृतिविकृतिर्जायते चोत्तमानाम् ॥४८॥

पुस्तकप्रत्ययाधीतं नाधीतं गुरुसंनिधौ ।

न शोभते सभामध्ये जारगर्भ इव स्त्रियः ॥ ४९ ॥

नाजारजः पितृद्वेषी नाजारा भर्तृघातिनी ।

नामुनिर्ग्रन्थकर्ता च नाविष्णुः पृथिवीपतिः ॥ ५० ॥

नाऋषिः कुरुते काव्यं नारुद्रः क्रमपाठकः ।

नादेवांशो ददत्यन्नं नाविष्णुः पृथिवीपतिः ॥ ५१ ॥

भोज्यं भोजनशक्तिश्च रतिशक्तिर्वरस्त्रियः ।

विभवो दानशक्तिश्च नाल्पस्य तपसः फलम् ॥ ५२ ॥

आन्ध्रत्वमान्ध्रभाषा च प्राभाकरपरिश्रमः

तत्रापि याजुषी शाखा नाल्पस्य तपसः फलम् ॥ ५३ ॥

सत्यं सत्यं मनोर्वाक्यं नादत्तमुपतिष्ठते ।

अम्बुभिः पूरिता पृथ्वी चातकस्य मरुस्थली ॥ ५४ ॥

खनन्तु सप्तपातालं भ्रमन्त्वाकाशमण्डले ।
 धावन्तु सकलां पृथ्वीं नादत्तमुपतिष्ठते ॥ ५५ ॥
 पिता रत्नाकरो यस्य लक्ष्मीर्यस्य सहोदरी ।
 शङ्खो भिक्षाटनं कुर्यान्नादत्तमुपतिष्ठते ॥ ५६ ॥
 न पुत्रात्परमो लाभो न भार्यायाः परं सुखम् ।
 न धर्मात्परमं मित्रं नानृतात्पातकं परम् ॥ ५७ ॥
 क्षत्रधर्मे परा हिंसा याच्ञायां लाघवं महत् ।
 असत्यमेव वाणिज्यं नानृतात्पातकं परम् ॥ ५८ ॥
 नानृतात्पातकं किञ्चित् न सत्यात्सुकृतं परम् ।
 विवेकान्न परो बन्धुरिति वेदविदो विदुः ॥ ५९ ॥
 दाने तपसि शौर्ये वा विज्ञाने विनये नये ।
 विस्मयो नहि कर्तव्यो नानारत्ना वसुन्धरा ॥ ६० ॥
 पिण्डेपिण्डे मतिभिन्ना तुण्डेतुण्डे सरस्वती ।
 देशदेशे विभाषा स्यान्नानारत्ना वसुन्धरा ॥ ६१ ॥
 दर्शनाद्धरते चित्तं स्पर्शनाद्धरते बलम् ।
 संभोगाद्धरते वीर्यं नारी प्रत्यक्षराक्षसी ॥ ६२ ॥
 गर्भस्थो हरते दुग्धं जन्मतः स्नेहमाहरेत् ।
 पश्चाद्धनविभागेन नास्ति बन्धुसमो रिपुः ॥ ६३ ॥
 नास्ति क्षुधासमं दुःखं नास्ति रोगः क्षुधासमः ।
 नास्त्याहारसमं सौख्यं नास्ति क्रोधसमो रिपुः ॥ ६४ ॥
 भिक्षो कन्था श्लथा ते नहि शफरिवधे जालमश्नासि मत्स्यां-
 स्ते वै मद्योपदंशाः पिबसि मधु समं वेश्याया यासि वेश्याम् ।
 दत्वाङ्घ्रिं मूर्ध्नीणां तव किमु रिपवो भित्तिभेत्तास्मि येषां
 चोरोसि द्यूतहेतोस्त्वयि सकलमिदं नास्ति नष्टे विचारः ॥ ६५ ॥
 नाकाले म्रियते जन्तुर्विद्धः शतशरैरपि ।
 कुशाग्रेणैव संस्पृष्टः प्राप्तकाले न जीवति ॥ ६६ ॥
 सत्यं बतेदं प्रवदन्ति लोके नाकालमृत्युर्भवतीति सन्तः ।
 यत्राहमेवं परिभर्त्स्यमाना जीवामि यस्मात्क्षणमप्यपुण्या ॥ ६७ ॥
 कोकिलानां स्वरं रूपं नारीरूपं पतिव्रता ।

विद्या रूपं कुरूपाणां क्षमा रूपं तपस्विनाम् ॥ ६८ ॥

नाथेति परुषवचनं शठेति दासेऽस्त्यनुग्रहो यत्र ।

न भवति यदि दाम्पत्ये नारी रज्जुः पशुः पुरुषः ॥ ६९ ॥

अनुष्ठितं तु यद्देवैर्ऋषिभिर्यदनुष्ठितम् ।

नानुष्ठेयं मनुष्यैस्तु तदुक्तं कर्म आचरेत् ॥ ७० ॥

पुण्यैर्मूलफलैः प्रियप्रणयिनां वृत्तिं कुरुष्वधुना

भूशय्यां नवपल्लवैः कुरु तृणैरुत्तिष्ठ यामो वने ।

क्षुद्राणामविवेकमूढमनसां यत्रेश्वराणां सदा

वित्तव्याध्यविवेकसंकुलगिरां नामापि न श्रूयते ॥ ७१ ॥

संतप्तायसि संस्थितस्य पयसो नामापि न ज्ञायते

मुक्ताकारतया तदेव नलिनीपत्रस्थितं राजते ।

स्वात्यां सागरशुक्तिमध्यपतितं तज्जायते मौक्तिकं

प्रायेणाधममध्यमोत्तमगुणः संसर्गतो जायते ॥ ७२ ॥

नाटके भवभूतिर्वा वयं वा वयमेव वा ।

उत्तरे रामचरिते भवभूतिर्विशेषतः ॥ ७३ ॥

येषां हृदिस्थो भगवान्मङ्गलायतनं हरिः ।

नित्योत्सवस्त तदा तेषां नित्यश्रीर्नित्यमङ्गलम् ॥ ७४ ॥

तृणं ब्रह्मविदः स्वर्गस्तृणं शूरस्य जीवनम् ।

जिताक्षस्य तृणं नारी निस्पृहस्य तृणं जगत् ॥ ७५ ॥

उदारस्य तृणं वित्तं शूरस्य मरणं तृणम् ।

विरक्तस्य तृणं भार्या निस्पृहस्य तृणं जगत् ॥ ७६ ॥

आद्वीपात्परतोऽप्यमी नृपतयः सर्वे समभ्यागताः

कन्येयं कलधौतकोमलरुचिः कीर्तिश्च लाभः परः ।

नाकृष्टं न च टङ्कितं न नमितं नोत्थापितं स्थानतः

केनापीदमहो महद्भनुरिदं निर्वीरमुर्वीतलम् ॥ ७७ ॥

तस्मात्त्वमुत्तिष्ठ यशो लभस्व जित्वा शत्रून्भुङ्क्ष्व राज्यं समृद्धम् ।

मयैव ते निहताः पूर्वमेव निमित्तमात्रं भव सव्यसाचिन् ॥ ७८ ॥

विपुलहृदयाभियोग्ये खिद्यति काव्ये जडो न मौर्ख्ये स्वे ।

निन्दति कञ्चुकिकारं प्रायः शुष्कस्तनी नारी ॥ ७९ ॥

वृश्चिके दर्शनं याति निराशाः पितरो गताः ।

तत्र स्वभुवनं यान्ति शापं दत्त्वा सुदारुणम् ॥ ८० ॥

मुक्तकच्छा तु या नारी मुक्तकेशा तथैवच ।

हसते चैव रुदति निराशाः पितरो गताः ॥ ८१ ॥

स्वगोत्रैः क्रियते पाकं न पाकं चान्यगोत्रिभिः ।

विवेकी क्रियते पाकं ? निराशाः पितरो गताः ॥ ८२ ॥

अज्ञानात्कुरुते श्राद्धं योऽभिश्रवणवर्जितम् ।

श्राद्धहन्ता भवेत्कर्ता निराशाः पितरो गताः ॥ ८३ ॥

अग्ने माहिषिकं दृष्ट्वा मध्ये तु वृषुलीपतिम् ।

अन्ते वार्धुषिकं दृष्ट्वा निराशाः पितरो गताः ॥ ८४ ॥

न संपत्तिक्रियासक्तिं भेषजं च न विद्यते ।

सर्वरोगविनाशाय निशान्ते च पयः पिबेत् ॥ ८५ ॥

दिनान्ते च पिबेद्दुग्धं निशान्ते च पिबेत्पयः ।

भोजनान्ते पिबेत्तक्रं किं वैद्यस्य प्रयोजनम् ॥ ८६ ॥

भगिनी भगिनीभर्ता दुहिता दुहितुः पतिः ।

श्राद्धकाले पूजिताश्चेन्निराशाः पितरो गताः ॥ ८७ ॥

कूष्माण्डं महिषीक्षीरं बिल्वपत्रमथ द्विजाः ।

श्राद्धकाले पूजितं चेन्निराशाः पितरो गताः ॥ ८८ ॥

वनेषु दोषाः प्रभवन्ति रागिणां गृहेषु पञ्चेन्द्रियनिग्रहस्तपः ।

अकुत्सिते कर्मणि यः प्रवर्तते निवृत्तरागस्य गृहं तपोवनम् ॥ ८९ ॥

भेदाभेदौ सपदि गलितौ पुण्यपापे विशीर्णे

मायामोहौ क्षयमुपगतौ नष्टसंदेहवृत्तेः ।

शब्दातीतं त्रिगुणरहितं प्राप्य तत्त्वावबोधं

निस्त्रैगुण्ये पथि विचरतः को विधिः को निषेधः ॥ ९० ॥

गोविन्दो मातुलो यस्य पिता यस्य धनंजयः ।

अभिमन्यू रणे शेते नियतिः केन वार्यते ॥ ९१ ॥

भगवन्तौ जगन्नेत्रे सूर्याचन्द्रमसावपि ।

पश्य गच्छत एवास्तं नियतिः केन लङ्घ्यते ॥ ९२ ॥

बुद्धिर्यस्य बलं तस्य निर्बुद्धेस्तु कुतो बलम् ।

पश्य सिंहो मदनमत्तः शशकेन निपातितः ॥ ९३ ॥

नीचाश्रयो न कर्तव्यः कर्तव्यो महदाश्रयः ।

अजः सिंहप्रसादेन आरूढो गजमस्तके ॥ ९४ ॥

दोषाकरोपि कुटिलोपि कलङ्कितोपि मित्रावसानसमये विहितोदयोपि ।

चन्द्रस्तथापि हरवल्लभतामुपैति नैवाश्रितेषु गुणदोषविचारणा स्यात्

यत्रास्ति लक्ष्मीर्विनयो न तत्र अभ्यागतो यत्र न तत्र लक्ष्मीः ।

उभौ च तौ यत्र दरिद्रता च नैकत्र सर्वो गुणसंनिपातः ॥ ९६ ॥

आशैव राक्षसी पुंसामाशैव विषमञ्जरी ।

आशैव जीर्णमदिरा नैराश्यं परमं सुखम् ॥ ९७ ॥

प

पिनाकफणिबालेन्दुभस्ममन्दाकिनीयुता ।

पवर्गरचिता भूर्तिरपवर्गप्रदायिनी ॥ १ ॥

विरला जानन्ति गुणान्विरलाः कुर्वन्ति निर्धनस्नेहम् ।

धीरा रणेषु विरलाः परदुःखेन दुःखिता विरलाः ॥ २ ॥

परोपदेशपाण्डित्यं सर्वेषां सुकरं नृणाम् ।

धर्मे स्वीयमनुष्ठानं कस्यचित्सुमहात्मनः ॥ ३ ॥

परोपदेशपाण्डित्ये शिष्टाः सर्वे भवन्ति वै ।

विस्मरन्तीह शिष्टत्वं स्वकार्ये समुपस्थिते ॥ ४ ॥

परोपदेशसमये जनाः सर्वेपि पण्डिताः ।

तदनुष्ठानसमये मुनयोऽपि न पण्डिताः ॥ ५ ॥

मूले भुजङ्गैः शिखरे विहङ्गैः शाखा प्लवङ्गैः कुसुमानि भृङ्गैः ।

आश्चर्यमेतत्खलु चन्दनस्य परोपकाराय सतां विभूतयः ॥ ६ ॥

खलः सर्षपमात्राणि परच्छिद्राणि पश्यति ।

आत्मनो बिल्वमात्राणि पश्यन्नपि न पश्यति ॥ ७ ॥

परान्नं प्राप्य दुर्बुद्धे मा प्राणेषु दयां कुरु ।

परान्नं दुर्लभं लोके प्राणा जन्मनि जन्मनि ॥ ८ ॥

परसेवा सुखं हन्ति प्राणं हन्युः परस्त्रियः ।

परान्नं सुकृतं हन्ति ब्रह्मद्वेषे कुलक्षयः ॥ ९ ॥

पञ्चमेऽहनि षष्ठे वा पाकं पचति यो गृहे ।

अनृणी चाप्रवासी च स चिरं तत्र मोदते ॥ १० ॥

विद्याविनयसंपन्ने ब्राह्मणे गवि हस्तिनि ।

शुनि चैव श्वपाके च पण्डिताः समदर्शिनः ॥ ११ ॥

अयममृतनिधानं नायकोप्यौषधीना-

ममृतमयशरीरः कान्तियुक्तोऽपि चन्द्रः ।

भवति विगतरश्मिर्मण्डलं प्राप्य भानोः

परसदननिविष्टः को लघुत्वं न याति ॥ १२ ॥

परस्पराणि मर्माणि ये वदन्ति नराधमाः ।

परस्परं क्षयं यान्ति वल्मीकोदरसर्पवत् ॥ १३ ॥

पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति ।

तदहं भक्त्युपहतमश्रामि प्रयतात्मनः ॥ १४ ॥

उपकारोपि नीचानामपकारो हि जायते ।

पयःपानं भुजङ्गानां केवलं विषवर्धनम् ॥ १५ ॥

राजपत्नी गुरोः पत्नी मित्रपत्नी तथैव च ।

पत्नीमाता स्वस्य माता पञ्चैता मातरः स्मृताः ॥ १६ ॥

जनिता चोपनीता च यस्माद्विद्यां प्रयच्छति ।

अन्नदाता भयत्राता पञ्चैते पितरः स्मृताः ॥ १७ ॥

पञ्चभिः सह गन्तव्यं स्थातव्यं पञ्चभिः सह ।

पञ्चभिः सह वक्तव्यं न दुःखं पञ्चभिः सह ॥ १८ ॥

परस्परं भावयन्तः श्रेयः परमवाप्स्यथ ।

देवान्भावयतानेन ते देवा भावयन्तु वः ॥ १९ ॥

गच्छ सूकर भद्रं ते ब्रूहि सिंहो मया जितः ।

पण्डिता एव जानन्ति सिंहसूकरयोर्वलम् ॥ २० ॥

स्वगृहे पूर्ण आचारः परगृहे तदर्धकः ।

तदर्धकः परग्रामे पथि सूत्रवदाचरेत् ॥ २१ ॥

रत्नाकरः किं कुरुते स्वरत्नैर्विन्ध्याचलः किं करिभिः करोति ।

श्रीखण्डखण्डैर्मलयाचलः किं परोपकाराय सतां विभूयतः ॥ २२ ॥

पिबन्ति नद्यः स्वयमेवनाम्भः स्वयं न खादन्ति फलानि वृक्षाः ।

पयोमुचाम्भः क्वचिदस्ति पास्यं परोपकाराय सतां विभूयतः ॥ २३ ॥

पथ्ये सति गदार्तस्य किमौषधिनिषेवणम् ।

पथ्येऽसति गदार्तस्य किमौषधिनिषेवणम् ॥ २४ ॥

अग्निर्देवो द्विजातीनां मुनीनां हृदि दैवतम् ।

प्रतिमास्वलपबुद्धीनां सर्वत्र समदर्शिनाम् ॥ २५ ॥

प्रवाहपतितं कार्यं कुर्वन्नपि न लिप्यसे ।

बाह्ये सर्वत्र कर्तृत्वमावहन्नपि राघव ॥ २६ ॥

धर्मार्थे यस्य वित्तेहा वरं तस्य निरीहता ।

प्रक्षालनाद्धि पङ्कस्य दूरादस्पर्शनं वरम् ॥ २७ ॥

पौलस्त्यः कथमन्यदारहरणे दोषं न विज्ञातवा-

नक्षैश्चापि युधिष्ठिरेण रमता ज्ञातो न दोषो नु किम् ।

रामेणापि वने न हेमहरिणस्यासंभवो लक्षितः

प्रत्यासन्नविपत्तिमूढमनसां प्रायो मतिः क्षीयते ॥२८॥

अमापूर्णां गुरुं हन्ति शिष्यं हन्ति चतुर्दशी ।

उभयोरष्टमी हन्ति प्रतिपत्पाठनाशिनी ॥ २९ ॥

सा प्रकृत्यैव तन्वङ्गी तद्वियोगाच्च कर्षिता ।

प्रतिपत्पाठशीलस्य विद्येव तनुतां गता ॥ ३० ॥

अजायुद्धमृषिश्राद्धं प्रभाते मेघडम्बरम् ।

दम्पत्योः कलहश्चैव परिणामे न किञ्चन ॥ ३१ ॥

प्रत्यक्षे गुरवः स्तुत्याः परोक्षे मित्रबान्धवाः ।

कार्यान्ते दासिभृत्याश्च पुत्रो नैव मृताः स्त्रियः ॥ ३२ ॥

तुष्टे सति न लाभाय रुष्टे नाशाय नैव च ।

प्रज्वालितानि शष्पाणि नाङ्गाराय न भस्मने ॥ ३३ ॥

निर्वाणदीपे किमु तैलदानं चोरे गते वा किमु सावधानम् ।

वयोगते किं वनिताविलासः पयोगते किं खलु सेतुबन्धः ॥३४॥

प्रथमे नार्जिता विद्या द्वितीये नार्जितं धनम् ।

तृतीये न तपस्तप्तं चतुर्थे किं करिष्यसि ॥ ३५ ॥

१ विनापि भेषजैर्व्याधिः पथ्यादेव निवर्तते । नतु पथ्यविहीनस्य भेष-
जानां शतैरपि । २ प्रथमवयसि.

प्रयोजनमनुद्दिश्य न मन्दोपि प्रवर्तते ।

करिष्यति विना कार्यं कथं यत्नं कृती नरः ॥ ३६ ॥

अश्वारूढः पयःपानं गजारूढश्च मैथुनम् ।

शिविकीमर्दनं चैव पादचारी च भोजनम् ॥ ३७ ॥

पादाभ्यां न स्पृशेदग्निं न गुरुं ब्राह्मणं तथा ।

न गां च न कुमारीं च न शिशुं न च देवताम् ॥ ३८ ॥

पानीयं पानीयं शरदि वसन्ते च पानीयम् ।

नादेयं नादेयं शरदि वसन्ते च नादेयम् ॥ ३९ ॥

न विद्या कारणं पुंसां दैवमेवात्र कारणम् ।

पापाणस्य कुतो विद्या केन देवत्वमाप्नुयात् ॥ ४० ॥

लालयेत्पञ्चवर्षाणि दशवर्षाणि ताडयेत् ।

प्राप्ते तु षोडशे वर्षे पुत्रं मित्रवदाचरेत् ॥ ४१ ॥

प्राप्तव्यमर्थं लभते मनुष्यो देवोपि तं लङ्घयितुं न शक्यः ।

तस्मान्न शोचामि न विस्मयो मे यदस्मदीयं नहि तत्परेषाम् ॥ ४२ ॥

कृष्ण त्वदीयपदपङ्कजपञ्जरान्ते

अत्रैव मे विशतु मानसराजहंसः ।

प्राणप्रयाणसमये कफवातपित्तैः ।

कण्ठावरोधनविधौ स्मरणं कुतस्ते ॥ ४३ ॥

घृष्टं घृष्टं पुनरपि पुनश्चन्दनं चारुगन्धं

छिन्नश्छिन्नः पुनरपि पुनः स्वादुमानिक्षुदण्डः ।

दग्धं दग्धं पुनरपि पुनः काञ्चनं कान्तिवर्णं

प्राणान्तेपि प्रकृतिविकृतिर्जायते नोत्तमानाम् ॥ ४४ ॥

प्रायो नाम तपः प्रोक्तं चित्तं निश्चय उच्यते ।

तपो निश्चयसंयोगात्प्रायश्चित्तं प्रकीर्तितम् ॥ ४५ ॥

खल्वाटो दिवसेश्वरस्य किरणैः संतापितो मस्तके

वाञ्छन्देशमनातपं विधिवशाद्विल्वस्य मूलं गतः ।

तत्राप्येकफलेन मूर्ध्नि पतता भग्नं सशब्दं शिरः

प्रायो गच्छति यत्र भाग्यरहितस्तत्रापि यान्त्यापदः ४६

कुटिला लक्ष्मीर्यत्र प्रभवति न सरस्वती वसति तत्र ।

प्रायःश्वश्रूषयोर्न दृश्यते सौहृदं लोके ॥ ४७ ॥

चिकीर्षिते कर्मणि चक्रपाणेर्नापेक्ष्यते तत्र सहायसंपत् ।

पाञ्चालजायाः पटसंविधाने मध्येसभं यन्न तुरी न वेमा ४८

पात्रापात्रविवेकोस्ति धेनुपन्नगयोरिव ।

तृणात्संजायते क्षीरं क्षीरात्संजायते विषम् ॥ ४९ ॥

पिण्डेपिण्डे मतिभिन्ना कुण्डेकुण्डे नवं पयः ।

जाताजाता नवाचाराः नवा वाणी मुखेमुखे ॥ ५० ॥

पितृपूर्वार्जिता भूमिर्दरिद्रापि सुखावहा ।

अपि स्वर्णमयी लङ्का न मे-लक्ष्मण रोचते ॥ ५१ ॥

ग्रासोद्गलितसिक्थस्य का हानिः करिणो भवेत् ।

पिपीलिका तु तेनैव सकुटुम्बोपजीवति ॥ ५२ ॥

पुस्तकं वनिता वित्तं परहस्तगतं गतम् ।

यदि चेत्पुनरायाति नष्टं भ्रष्टं च खण्डितम् ॥ ५३ ॥

पुस्तकेषु च या विद्या परहस्तेषु यद्धनम् ।

संग्रामे च गृहे सैन्यं त्रयं पुंसां विडम्बनम् ॥ ५४ ॥

पुनरपि जननं पुनरपि मरणं पुनरपि जननीजठरे शयनम् ।

इह संसारे खलु दुस्तारे कृपयापारे पाहि मुरारे ॥ ५५ ॥

उर्व्या कोपि महीधरो लघुतरो दोर्भ्या धृतो लीलया

तेन त्वं दिवि भूतले च सततं गोवर्धनोद्धारकः ।

त्वां त्रैलोक्यधरं वहामि कुचयोरग्रे न तद्गण्यते

किं वा केशव भाषणेन बहुना पुण्यैर्यशो लभ्यते ॥ ५६ ॥

पात्रे त्यागी गुणे रागी संविभागी च बन्धुषु ।

शास्त्रे बोद्धा रणे योद्धा पुरुषः पञ्चलक्षणः ॥ ५७ ॥

पूर्वदत्तेषु या विद्या पूर्वदत्तेषु यद्धनम् ।

पूर्वदत्तेषु या भार्या अग्रे धावति धावति ॥ ५८ ॥

फ

कर्तव्योऽप्याश्रयः श्रेयान् फलं भाग्यानुसारतः ।

नीलकण्ठस्य कण्ठेपि वासुकिर्वायुभक्षकः ॥ १ ॥

पिता रत्नाकरो यस्य लक्ष्मीर्यस्य सहोदरी ।

शङ्खो भिक्षाटनं कुर्यात् फलं भाग्यानुसारतः ॥ २ ॥

ब

स्वयं ग्रहेशः श्वशुरो नगेशः सखा धनेशस्तनयो गणेशः ।

तथापि भिक्षाटनमेव शंभोर्बलीयसी केवलमीश्वरेच्छा ॥ १ ॥

भ्रमन्वनान्ते नवमञ्जरीषु न षट्पदो गन्धफलीमजिघ्रत् ।

सा किं न रम्या स च किं न रन्ता बलीयसी केवलमीश्वरेच्छा ॥ २ ॥

वहौ विशुद्धामपि जानकीं तां जहौ वनान्ते किल रामचन्द्रः ।

सा किं न शुद्धा स च किं न वेत्ता बलीयसी केवलमीश्वरेच्छा ॥ ३ ॥

आप्तद्वेषाद्भवेन्मृत्युः परद्वेषाद्भनक्षयः ।

राजद्वेषाद्भवेन्नाशो ब्रह्मद्वेषात्कुलक्षयः ॥ ४ ॥

बहूनां जन्मनामन्ते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते ।

वासुदेवः सर्वमिति स महात्मा सुदुर्लभः ॥ ५ ॥

ब्रह्म सत्यं जगन्मिथ्या जीवो ब्रह्मैव नापरः ।

अनेन वेद्यं सच्छास्त्रमिति वेदान्तडिण्डिमः ॥ ६ ॥

न विषं विषमित्याहुर्ब्रह्मस्वं विषमुच्यते ।

विषमेकाकिनं हन्ति ब्रह्मस्वं पुत्रपौत्रकम् ॥ ७ ॥

नमस्ते तव शीलस्य नमः केदारखण्डनम् ।

सहस्राणां शतं नास्ति वण्डपुच्छो? न दृश्यते ॥ ८ ॥

दाने तपसि शौर्ये वा विज्ञाने विनये नये ।

विस्मयो नहि कर्तव्यो बहुरत्ना वसुन्धरा ॥ ९ ॥

मात्रा स्वस्त्रा दुहित्रा वा नोऽविविक्तासनो भवेत् ।

बलवानिन्द्रियग्रामो विद्वांसमपि कर्षति ॥ १० ॥

शुकवद्भाषणं कुर्यात् बकवद्भयानमाचरेत् ।

अजवच्चर्वणं कुर्याद्भजवत्स्नानमाचरेत् ॥ ११ ॥

दुर्बलस्य बलं राजा बालानां रोदनं बलम् ।

बलं मूर्खस्य मौनत्वं चोराणामनृतं बलम् ॥ १२ ॥

पक्षिणां बलमाकाशो मत्स्यानामुदकं बलम् ।

दुर्बलस्य बलं राजा बालानां रोदनं बलम् ॥ १३ ॥

बालस्तावत्क्रीडासक्तस्तरुणस्तावत्तरुणीरक्तः ।

वृद्धस्तावच्चिन्तामग्नः परे ब्रह्मणि कोपि न लग्नः ॥ १४ ॥

बालादपि गृहीतव्यं युक्तमुक्तं मनीषिभिः ।

खेरविषये किं न प्रदीपस्य प्रकाशनम् ॥ १५ ॥

अस्माकं बदरीचक्रं बदरी च तवाङ्गने ।

बादरायणसंबन्धाद्युग्रं यूयं वयं वयम् ॥ १६ ॥

बालसखित्वमकारणहास्यं स्त्रीषु विवादमसज्जनसेवा ।

गर्दभयानमसंस्कृतवाणी पट्कनरो लघुतामुपयाति ॥ १७ ॥

किं करोति नरः प्राज्ञः प्रेर्यमाणः स्वकर्मणा ।

प्रागेव हि मनुष्याणां बुद्धिः कर्मानुसारिणी ॥ १८ ॥

कर्मायत्तं फलं पुंसां बुद्धिः कर्मानुसारिणी ।

तथापि सुधिया भाव्यं सुविचार्यैव कुर्वता ॥ १९ ॥

सोपसर्गा यथा सिद्धिं बुद्धिं सकल्लुषामिव ।

अभूतेनापवादेन कीर्तिं निपतितामिव ॥ २० ॥

एकं हन्यान्नहन्याद्वा शरो मुक्तो धनुष्मता ।

बुद्धिर्बुद्धिमतोत्सृष्टा हन्याद्राष्ट्रं सराजकम् ॥ २१ ॥

जागर्ति लोको ज्वलति प्रदीपः सखीजनः पश्यति कौतुकं मे ।

मुहूर्तमात्रं कुरु कान्त धैर्यं बुभुक्षितः किं द्विकरेण भुङ्क्ते ॥ २२ ॥

भ

विपत्तौ किं विषादेन संपत्तौ हर्षणेन किम् ।

भवितव्यं भवत्येव कर्मणामीदृशी गतिः ॥ १ ॥

भवितव्यं भवत्येव नारिकेलफलाम्बुवत् ।

गन्तव्यं गतमित्याहुर्गजभुक्तर्कपित्थवत् ॥ २ ॥

चतुरं तुरगं परिनर्तयतः पथि पौरजनान् परिमर्दयतः ।

नहि ते भुजभाग्यभवो विभवो भगिनीभगभाग्यभवो विभवः ॥३॥

भिक्षो मांसनिवेषणं किमुचितं किं तेन मद्यंविना

मद्यं चापि तव प्रियं प्रियमहो वाराङ्गनाभिः सह ।

वारस्त्रीरतये कुतस्तव धनं द्यूतेन चौर्येण वा

चौर्यद्यूतपरिश्रमोपि भवतो भ्रष्टस्य का वा गतिः ॥ ४ ॥

भगवद्गीता किञ्चिदधीता गङ्गाजललवकणिका पीता ।

सकृदपि येन मुरारिसमर्चा तस्य करोति यमोपि न चर्चा ॥ ५ ॥

मीमांसा पठिता नयैरुपनिषन्नैव श्रुता तत्त्वतः

श्रीमच्छंकरभाष्यतो भगवती गीताप्यधीता न यैः ।

सिद्धान्तापगतं शिरोमणिमतं ज्ञात्वापि किञ्चित्ततो

भट्टाचार्यपदं गताः कथमहो लज्जां लभन्ते न ते ॥६॥

भार्या रूपवती शत्रुः पुत्रः शत्रुरपण्डितः ।

ऋणकर्ता पिता शत्रुर्माता च व्यभिचारिणी ॥ ७ ॥

भाग्यवन्तं प्रसूयेथा मा शूरं मा च पण्डितम् ।

शूराश्च कृतविद्याश्च वने तिष्ठन्ति मत्सुताः ॥ ८ ॥

भारते सारमुद्योगं तत्रापि विदुरोक्तयः ।

सनत्सुजातं तत्रापि तत्र श्लोकचतुष्टयम् ॥ ९ ॥

“स्त्रीशूद्रद्विजबन्धूनां त्रयी न श्रुतिगोचरा ।

इति भारतमाख्यानं कृपया मुनिना कृतम् ॥”

भारतव्यपदेशेन ह्याम्नायार्थश्च दर्शितः ।

दृश्यते यत्र धर्मादीन्स्त्रीशूद्रादिभिरप्युत ॥ १० ॥

मज्जत्वम्भसि यातु मेरुशिखरं शत्रुर्जयत्वाहवे ।

वाणिज्यं कृषिसेवनादिसकलं सर्वाः कलाः शिक्षतु ।

आकाशं विपुलं प्रयातु खगवत्कृत्वा प्रयत्नं परं

नाभाव्यं भवतीह कर्मवशतो भाव्यस्य वा शं कुतः ॥ ११ ॥

अथाङ्गराजादवतार्य चक्षुर्याहीति जन्यामवदत्कुमारी ।

नासौ न काम्यो नच वेद सम्यग्द्रष्टुर्न सा भिन्नरुचिर्हि लोकः ॥१२॥

प्रतिक्षणे मृत्युहरं निजायुर्न वेद मूढो विषयेषु सक्तः ।

भेको यथा व्यालमुखे प्रविष्टः स मक्षिकां द्वेष्टि वि-

नष्टबुद्धिः ॥ १३ ॥

भोजनान्ते विषं वारि भोजने चामृतं परम् ।

अजीर्णे भेषजं वारि जीर्णे वारि बलप्रदम् ॥ १४ ॥

खण्डे खण्डेषु पाण्डित्यं ऋयक्रीतं च मैथुनम् ।

भोजनं च परार्थीनं त्रयं पुंसां विडम्बनम् ॥ १५ ॥

वृद्धकाले मृता भार्या बन्धुहस्तगतं धनम् ।

भोजनं च परार्थीनं त्रयं पुंसां विडम्बनम् ॥ १६ ॥

दिनान्ते च पिबेद्गुग्धं निशान्ते च पिबेत्पयः ।

भोजनान्ते पिबेत्तक्रं किं वैद्यस्य प्रयोजनम् ॥ १७ ॥

शर्यातिं च सुकन्यां च च्यवनं शुक्रमश्विनौ ।

भोजनान्ते क्षिपेद्धारि तस्य चक्षुर्न नश्यति ॥ १८ ॥

दर्भहीना तु या संध्या तिलहीनं तु तर्पणम् ।

संकल्पेन विना कर्म भोजनं दक्षिणां विना ॥ १९ ॥

म

मनो हि हेतुः सर्वेषामिन्द्रियाणां प्रवर्तने ।

शुभाशुभास्ववस्थास्तु तच्च मे सुव्यवस्थितम् ॥ १ ॥

मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः ।

गुणेषु सक्तं बन्धाय मोक्षाय तपसि स्थितम् ॥ २ ॥

दृष्टिपूतं न्यसेत्पादं वस्त्रपूतं पिबेजलम् ।

शास्त्रपूतां वेदेद्वार्षीं मनःपूतं समाचरेत् ॥ ३ ॥

श्रुतिविभिन्ना स्मृतिरेव भिन्ना नैको मुनिर्यस्य वचः प्रमाणम् ।

धर्मस्य तत्त्वं निहितं गुहायां महाजनो येन गतः स पन्थाः ॥ ४ ॥

मरणान्तानि वैराणि निवृत्तं नः प्रयोजनम् ।

क्रियतामस्य संस्कारो ममाप्येष यथा तव ॥ ५ ॥

मर्कटस्य सुरापानं तस्य वृश्चिकदंशनम् ।

तन्मध्ये भूतसंचारो यद्वातद्वा भविष्यति ॥ ६ ॥

मनस्येकं वचस्येकं कर्मण्येकं महात्मनाम् ।

मनस्यन्यद्वचस्यन्यत्कार्ये चान्यदुरात्मनाम् ॥ ७ ॥

चापाकृति धनुर्मासे मकरे कुण्डलाकृति ।

कुम्भे शीतमशीतं वा मीने शीतनिवारणम् ॥ ८ ॥

दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ।

मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते ॥ ९ ॥

ममेति बध्यते जन्तुर्न ममेति च मुच्यते ।

बन्धाय विषयासङ्गं मुक्तौ निर्विषयं मनः ॥ १० ॥

मन्युप्रहरणा विप्रा राजानः शस्त्रपाणयः ।

शस्त्रमेकाकिनं हन्ति विप्रमन्युः कुलत्रयम् ॥ ११ ॥

मन्युप्रहरणा विप्राश्चक्रप्रहरणो हरिः ।

चक्रात्तीव्रतरो मन्युस्तस्माद्विप्रं न कोपयेत् ॥ १२ ॥

अनाहूताः स्वयं यान्ति रसास्वादविलोलुपाः ।

निवारिता न गच्छन्ति मक्षिका इव भिक्षुकाः ॥ १३ ॥

कस्यचित्किमपि नो हरणीयं मर्मवाक्यमपि नोच्चरणीयम् ।

श्रीपतेः पदयुगं स्मरणीयं लीलया भवजलं तरणीयम् ॥ १४ ॥

वयमिह परिशिष्टा वल्कलैस्त्वं दुकूलैः

सम इह परितुष्टो निर्विशेषो विशेषः ।

सतु भवति दरिद्री यस्य तृष्णा विशाला

मनसि च परितुष्टे कोऽर्थवान्को दरिद्री ॥ १५ ॥

इक्षुदण्डास्तिलाः क्षुद्राः कान्ता काञ्चनमेदिनी ।

चन्दनं दधि ताम्बूलं मर्दनं गुणवर्धनम् ॥ १६ ॥

मनःकृतं कृतं राम न शरीरकृतं कृतम् ।

मनो हि जगतां कर्तुं मनो हि पुरुषः स्मृतः ॥ १७ ॥

मनसैव कृतं पापं न शरीरकृतं कृतम् ।

येनैवालिङ्गिता कान्ता तेनैवालिङ्गिता सुता ॥ १८ ॥

कस्तूरी जायते कस्मात्को हन्ति करिणां शतम् ।

किं कुर्यात्कातरो युद्धे मृगात्सिंहः पलायनम् ॥ १९ ॥

अयं मृगः समायाति त्वरितैस्त्वरितैः पदैः ।

अतो गच्छस्व शीघ्रं त्वं मृगात्सिंहः पलायते ॥ २० ॥

येषां न विद्या न तपो न दानं ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः ।

ते मृत्युलोके भुवि भारभूता मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति ॥ २१ ॥

तारुण्ये च मृता भार्या पातकं किमतः परम् ।

मनसा चिन्तितं कार्यं दैवमन्यत्तु चिन्तयेत् ॥ २२ ॥

मनसा चिन्तितं कार्यं वाचा नैव प्रकाशयेत् ।

मन्त्ररक्षणमूढात्मा कर्ष्यसिद्धिं प्रकाशयेत् ॥ २३ ॥

मनसा चिन्तितं कार्यं दैवमन्यत्तु चिन्तयेत् ।

राजकन्याप्रसङ्गेन गुरुर्भवति भिल्लवः ? ॥ २४ ॥

उपमा कालिदासस्य भारवेरर्थगौरवम् ।

दण्डिनः पदलालित्यं माघे सन्ति त्रयो गुणाः ॥ २५ ॥

अधमा धनमिच्छन्ति धनमानौ च मध्यमाः ।

उत्तमा मानमिच्छन्ति मानो हि महतां धनम् ॥ २६ ॥

रे रे चातक सावधानमनसा मित्र क्षणं श्रूयतां

अम्भोदा बहवो वसन्ति गगने सर्वेऽपि नैतादृशाः ।

केचिद्दृष्टिभिरार्द्रयन्ति धरणीं गर्जन्ति केचिद्दृथा

यं यं पश्यसि तस्य तस्य पुरतो मा ब्रूहि दीनं वचः ॥ २७ ॥

तावत्सर्वगुणालयः पटुमतिः साधुः सतां वल्लभः

शूरः सच्चरितः कलङ्करहितो मानी कृतज्ञः कविः ।

यावन्निष्ठुरवज्रपातसदृशो देहीति नो भाषते

तस्माद्वाक्यमिदं मम शृणु सखे मा ब्रूहि दीनं वचः ॥ २८ ॥

मुखवर्जं तु गौः शुद्धा मार्जारश्चाश्रमे शुचिः ।

शय्या भार्या शिशुर्वस्त्रमुपवीतं कमण्डलुः ॥ २९ ॥

मुख्यमेकं पुरस्कृत्य शून्यात्मानोऽपि साधकाः ।

भवन्ति तं विना नैव यथा संख्याङ्गविन्दवः ॥ ३० ॥

शक्यो वारयितुं जलेन हुतभुक् छत्रेण सूर्यातपो

नागेन्द्रो निशिताङ्गुशेन समदो दण्डेन गोगर्दभौ ।

व्याधिर्भेषजसंग्रहैश्च विविधैर्मन्त्रप्रयोगैर्विषं
सर्वस्यौषधमस्ति शास्त्रविहितं मूर्खस्य नास्त्यौषधम् ॥ ३१ ॥
लुब्धमर्थेन गृहीयात्स्तब्धमञ्जलिकर्मणा ।

मूर्खं छन्दानुरोधेन याथातथ्येन पण्डितम् ॥ ३२ ॥

मूर्खत्वं हि सखे ममापि रुचिरं तस्मिन्यदष्टौ गुणा
निश्चिन्तो बहुभोजनेष्वभिरुची रात्रौ दिवा सुप्यते ।

कार्याकार्यविचारणान्धबधिरो मानापमानौ समौ

कृत्वा सर्वजनस्य मूर्धनि पदं मूर्खः सुखं जीवति ॥ ३३ ॥

तैलाद्रक्षेज्जलाद्रक्षेद्रक्षेच्छिथिलबन्धनात् ।

मूर्खहस्ते न दातव्यमेवं वदति पुस्तकम् ॥ ३४ ॥

मूर्खस्य पञ्च चिह्नानि गर्वी दुर्वचनी तथा ।

हठी चाप्रियवादी च परोक्तं नैव मन्यते ॥ ३५ ॥

आत्मनो मुखदोषेण बध्यन्ते शुकसारिकाः ।

बकास्तत्र न बध्यन्ते मौनं सर्वार्थसाधकम् ॥ ३६ ॥

मुञ्च मुञ्च महासर्प मा मुञ्च भुजगोत्तम ।

उभयोः पतनं दृष्ट्वा मौनं सर्वार्थसाधनम् ॥ ३७ ॥

शैले शैले न माणिक्यं मौक्तिकं न गजे गजे ।

साधवो न हि सर्वत्र चन्दनं न वने वने ॥ ३८ ॥

मौखर्यं लाघवकरं मौनमुन्नतिकारकम् ।

मुखरं नूपुरं पादे कण्ठे हारो विराजते ॥ ३९ ॥

मौने मौनी गुणिनि गुणवान् पण्डिते पण्डितोऽसौ

दीने दीनः सुखिनि सुखवान्भोगिनि प्राप्तभोगः ।

मूर्खे मूर्खो युवतिषु युवा वाग्मिषु प्रौढवाग्मी

धन्यः कोपि त्रिभुवनजयी योऽवधूतेऽवधूतः ॥ ४० ॥

मौनं कालविलम्बश्च प्रयाणं भूमिदर्शनम् ।

भृकुट्यन्यमुखी वार्ता नकारः षड्विधः स्मृतः ॥ ४१ ॥

य

मासि मासि समा जोत्स्ना पक्षयोरुभयोरपि ।

तत्रैव शुक्लपक्षोऽभूत् यशः पुण्यैरवाप्यते ॥ १ ॥

मत्स्यादयोऽपि जानन्ति नीरक्षीरविवेचनम् ।
 प्रसिद्धमेव हंसस्य यशः पुण्यैरवाप्यते ॥ २ ॥
 यस्य कस्य तरोर्मूलं येन केनापि मिश्रितम् ।
 यस्मै कस्मै प्रदातव्यं यद्वा तद्वा भविष्यति ॥ ३ ॥
 मर्कटस्य सुरापानं तस्य वृश्चिकदंशनम् ।
 तन्मध्ये भूतसंचारो यद्वा तद्वा भविष्यति ॥ ४ ॥
 विवाहोर्थश्च मरणमन्नं जननमेव च ।
 कण्ठे बध्वा दृढं सूत्रं यत्रस्थं तत्र नीयते ॥ ५ ॥
 यत्र वैदिकास्तत्र पण्डितो यत्र पण्डितास्तत्र वैदिकः ।
 यत्र नोभयं तत्र चोभयं यत्र चोभयं तत्र नोभयम् ॥ ६ ॥
 यथा व्यालगलस्थोपि भेको दंशानपेक्षते ।
 तथा कालाहिना ग्रस्तो लोको भोगानशाश्वतान् ॥ ७ ॥
 राज्ञि धर्मिणि धर्मिष्ठाः पापे पापाः समे समाः ।
 लोकास्तदनुवर्तन्ते यथा राजा तथा प्रजाः ॥ ८ ॥
 यथा देशस्तथा भाषा यथा राजा तथा प्रजाः ।
 यथा भूमिस्तथा तोयं यथा बीजं तथाङ्कुरः ॥ ९ ॥
 स्वधर्मरूपो राजेन्द्रो दयारूपेण मन्त्रिणः ।
 सेवकाः साधुरूपेण यथा राजा तथा प्रजाः ॥ १० ॥
 राजा राक्षसरूपेण व्याघ्ररूपेण मन्त्रिणः ।
 सेवकाः श्वानरूपेण यथा राजा तथा प्रजाः ॥ ११ ॥
 अश्विनी सूयते वत्सं कामधेनुस्तुरंगमम् ।
 तथैव सागरो वह्निर्यथा राजा तथा प्रजाः ॥ १२ ॥
 यथा चित्ते तथा वाचि यथा वाचि तथा क्रिया ।
 चित्ते वाचि क्रियायां च साधूनामेकरूपता ॥ १३ ॥
 पठकः पाठकश्चैव ये चान्ये शास्त्रवाचकाः ।
 सर्वे व्यसनिनो ज्ञेया यः क्रियावान्स पण्डितः ॥ १४ ॥
 यतः सत्यं ततो धर्मो यतो धर्मस्ततो धनम् ।
 यतो रूपं ततः शीलं यतो नागास्ततो जयः ॥ १५ ॥

जयोऽस्तु पाण्डुपुत्राणां येषां पक्षे जनार्दनः ।

यतः कृष्णस्ततो धर्मो यतो धर्मस्ततो जयः ॥ १६ ॥

अन्नाद्भवन्ति भूतानि पर्जन्यादन्नसंभवः ।

यज्ञाद्भवति पर्जन्यो यज्ञः कर्मसमुद्भवः ॥ १७ ॥

यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः ।

स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ॥ १८ ॥

यथा व्यालगलस्थोऽपि भेको दंशानपेक्षते ।

तथा कालाहिना अस्तो लोको भोगाभिशाश्वतान् ॥ १९ ॥

यस्य वर्णस्य यो राजा स वर्णः सुखमेधते ।

जामदग्नयेन रामेण ब्राह्मणा भूभुजः कृताः ॥ २० ॥

यष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोपि गयां व्रजेत् ।

यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥ २१ ॥

यस्मिन्देशे य आचारः स्थानेस्थाने यथा स्थितिः ।

तथैव व्यवहर्तव्यं पारम्पर्यागतो विधिः ॥ २२ ॥

यः स्वभावो हि यस्य स्यात्तस्यासौ दुरतिक्रमः ।

श्वा यदि क्रियते राजा स किं नाश्नात्युपानहम् ॥ २३ ॥

यत्तदग्रे विषमिव परिणामेऽमृतोपमम् ।

तत्सुखं सात्त्विकं प्रोक्तमात्मबुद्धिप्रसादजम् ॥ २४ ॥

यद्भावि तद्भवत्येव यन्न भावि न तद्भवेत् ।

इति निश्चितबुद्धीनां न चिन्ता बाधते क्वचित् ॥ २५ ॥

उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मी-

दैवं प्रधानमिति कापुरुषा वदन्ति ।

दैवं विहाय कुरु पौरुषमात्मशक्त्या

यत्ने कृते यदि न सिध्यति कोऽत्र दोषः ॥ २६ ॥

उपसर्गेऽन्यचक्रे च दुर्भिक्षे च भयावहे ।

असाधुजनसंसर्गे यः पलायेत जीवति ॥ २७ ॥

यदृच्छालाभसंतुष्टो द्वन्द्वातीतो विमत्सरः ।

समः सिद्धावसिद्धौ च कृत्वापि न निबध्यते ॥ २८ ॥

अष्टादशापि स्मृतयो वदन्ति यस्यापराधः खलु तस्य दण्डः ।
यस्यापराधः खलु नाभिमूले शिरः कुतो मुण्डयते मृगाक्षी ॥ २९ ॥

दीपो भक्षयते ध्वान्तं कज्जलं च प्रसूयते ।

यथान्नं भक्षयेन्नित्यं जायते तादृशी प्रजा ॥ ३० ॥

यः समुत्पतति क्रोधं क्षमयैव निरस्यति ।

यथोरगस्त्वचं जीर्णं स वै पुरुष उच्यते ॥ ३१ ॥

यमस्व नित्यं यदि शक्तिरस्ति चे-

द्दिनेदिने गच्छति नाथ यौवनम् ।

पुत्रं सुपुत्रं यदि केन दास्ये

तिलोदकैः सार्धमलोमशं भगम् ॥ ३२ ॥

यस्य आशिषआशास्ते न स भक्तः स वै वणिकृ ।

आशासानो न वै भृत्यः स्वामिन्याशिष आत्मनः ॥ ३३ ॥

यद्यद्भावि न तद्भावि भावि चेन्न तदन्यथा ।

इति मत्वा ध्रुवं मानी भाविनो भवति ध्रुवम् ॥ ३४ ॥

सर्वे त्वमायतीयुक्तं भाषसे प्राज्ञसंमतम् ।

नचोत्सहे सुतं त्यक्तं यतो धर्मस्ततो जयः ॥ ३५ ॥

यथैकेन न हस्तेन तालिका संप्रपद्यते ।

तथोद्यमपरित्यक्तं कर्म नोत्पादयेत्फलम् ॥ ३६ ॥

यस्य देवस्य यद्रूपं तथा भूषण वाहनम् ।

तद्वदेव हि तच्छक्तिरसुरान्योद्भुमाययौ ॥ ३७ ॥

यद्दाति यदश्नाति तदेव धनिनो धनम् ।

अन्ये मृतस्य क्रीडन्ति दारैरपि धनैरपि ॥ ३८ ॥

मासिमासि गृहस्थस्य पक्षे पक्षे च यज्वनाम् ।

ऋतावृतौ यतीनां च यथेच्छं ब्रह्मचारिणः ॥ ३९ ॥

मन्त्रे तीर्थे द्विजे देवे दैवज्ञे भेषजे गुरौ ।

यादृशी भावना कुर्यात्सिद्धिर्भवति तादृशी ॥ ४० ॥

दृष्ट्वा यतिर्यतिं सद्यो वैद्यो वैद्यं नटं नटः ।

याचको याचकं दृष्ट्वा श्वानवद्गुरुरायते ॥ ४१ ॥

महापातकसंप्राप्ते प्रायश्चित्तविवर्जिते ।

याचयेच्छ्रोत्रियस्यान्नं तदभावे जलं पिबेत् ॥ ४२ ॥

व्याघ्रस्तुष्यति कानने सुगहनां सिंहो गुहां सेवते

हंसोऽहाय च पद्मिनीं कुसुमितां गृध्रः श्मशानस्थले ।

साधुः सत्कृतिसाधुमेव भजते नीचोपि नचिं जनं

या यस्य प्रकृतिः स्वभावजनिता केनापि न त्यज्यते ४३

काकः पद्मवने रतिं न कुरुते हंसो न कूपोदके

मूर्खः पण्डितसंगमे न रमते दासो न सिंहासने ।

कुस्त्री सजनसंगमे न रमते नीचं जनं सेवते

या यस्य प्रकृतिः स्वभावजनिता केनापि न त्यज्यते ४४

स्यादत्यन्तनिरक्षरः क्षितिपतिः श्रीकारमात्राश्रया-

न्मन्त्री तत्कथितार्थलेखनपरस्तत्सेवको जायते ।

अध्येता तदगारमेव भजते विद्वांस्तु तं याचते

यावान्यस्य गिरा समं परिचयस्तावद्धिदूरे श्रियः ४५

मृत्युर्बुद्धिमतापोह्यो यावद्बुद्धिवलोदयम् ।

यद्यसौ न निवर्तेत नापराधोऽस्ति देहिनः ॥ ४६ ॥

याममध्ये न भोक्तव्यं यामद्वयमलङ्घयेत् ।

याममध्ये रसोत्पत्तिरतः पररसक्षयम् ॥ ४७ ॥

कन्यागते सदा सूर्ये तिष्ठन्ति पितरो गृहे ।

शून्यं प्रेतपुरं तत्र यावद्दृष्ट्विकदर्शनात् ॥ ४८ ॥

यावद्धित्तोपार्जनसक्तस्तावन्निजपरिवारो रक्तः ।

पश्चाज्जर्जरभूते देहे वार्ता कोपि न पृच्छति गेहे ॥ ४९ ॥

विशाखान्तं गता मेघाः प्रसवान्तं हि यौवनम् ।

प्रणामान्तः सतां कोपो याचनान्तं हि गौरवम् ॥ ५० ॥

युक्तियुक्तमुपादेयं वचनं बालकादपि ।

विदुषापि सदा ग्राह्यं वृद्धादपि न दुर्वचः ।

(अन्यत्तृणमिव त्याज्यमप्युक्तं पद्मजन्मना) ॥ ५१ ॥

घटं भिन्द्यात्पटं छिन्द्यात्कुर्याद्रासभरोहणम् ।

येनकेन प्रकारेण प्रसिद्धः पुरुषो भवेत् ॥ ५२ ॥

सज्वरो निज्वरो वापि पित्तलः परिभुञ्जयेत् ।

ये गुणा लङ्घने प्रोक्तास्ते गुणा लघुभोजने ॥ ५३ ॥

निर्वाते ये गुणाः प्रोक्तास्ते गुणाः कर्णबन्धने ।

ये गुणा लङ्घने प्रोक्तास्ते गुणा लघुभोजने ॥ ५४ ॥

अतीव बलहीनं हि लङ्घनं नैव कारयेत् ।

ये गुणा लङ्घने प्रोक्तास्ते गुणा लघुभोजने ॥ ५५ ॥

युक्ताहारविहारस्य युक्तचेष्टस्य कर्मसु ।

युक्तस्वप्नावबोधस्य योगो भवति दुःखहा ॥ ५६ ॥

शैशवेऽभ्यस्तविद्यानां यौवने विषयैषिणाम् ।

वार्धक्ये मुनिवृत्तीनां योगेनान्ते तनुत्यजाम् ॥ ५७ ॥

अमन्त्रमक्षरं नास्ति नानौषधिवनस्पतिः ।

अयोग्यः पुरुषो नास्ति योजकस्तत्र दुर्लभः ॥ ५८ ॥

यो यो यांयां तनुं भक्तः श्रद्धयार्चितुमिच्छति ।

तस्य तस्याचलां श्रद्धां तामेव विदधाम्यहम् ॥ ५९ ॥

यो यत्र कुशले कार्ये तत्र तं विनियोजयेत् ।

कार्येष्वदृष्टकर्मा यः शास्त्रतोपि विमुह्यति ॥ ६० ॥

बालत्वे च मृता माता वृद्धत्वे च मृताः सुताः ।

यौवने च मृता भार्या पातकं किमतः परम् ॥ ६१ ॥

र

भस्मीभूतस्य देहस्य पुनरागमनं कुतः ।

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन ऋणं कृत्वा घृतं पिबेत् ॥ १ ॥

ऋणकर्ता पिता शत्रुर्माता च व्यभिचारिणी ।

अविनीता रिपुर्भार्या पुत्रः शत्रुरपण्डितः ॥ २ ॥

ऋणानुबन्धरूपेण पशुपत्निसुतालयाः ।

ऋणक्षये विनश्यन्ति ऋणादौ प्रभवन्ति च ॥ ३ ॥

१ यौवने दारसंग्रहम्. २ योगेनान्ते तनुं त्यजेत्. ३ यावज्जीवं सुखं जीवेत्.

ऋषीणां च नदीनां च कुलानां च महात्मनाम् ।
 प्रभवो नाधिगन्तव्यः स्त्रीणां दुश्चरितस्य च ॥ ४ ॥
 भस्मना शुध्यते कांस्यं ताम्रमाम्लेन शुध्यति ।
 रजसा शुध्यते नारी नदी वेगेन शुध्यति ॥ ५ ॥
 रङ्गं करोति राजानं राजानं रङ्गमेव च ।
 धनिनं निर्धनं चैव निर्धनं धनिनं तथा ॥ ६ ॥
 अन्नं संप्रोक्ष्य गायत्र्या सत्यं त्वर्तेति मन्त्रतः ।
 ऋतं त्वेति च सायं तु परिषिञ्चेत्प्रदक्षिणम् ॥ ७ ॥
 रामो राजमणिः सदा विजयते रामं रमेशं भजे
 रामेणाभिहता निशाचरचमू रामाय तस्मै नमः ।
 रामान्नास्ति परायणं परतरं रामस्य दासोऽस्म्यहं
 रामे चित्तलयः सदा भवतु मे भो राम मामुद्धर ॥ ८ ॥
 उत्सवे व्यसने चैव दुर्भिक्षे शत्रुविग्रहे ।
 राजद्वारे श्मशाने च यस्तिष्ठति स बान्धवः ॥ ९ ॥
 राजा राष्ट्रकृतं पापं राज्ञः पापं पुरोहितः ।
 भर्ता च स्त्रीकृतं पापं शिष्यपापं गुरुस्तथा ॥ १० ॥
 राजसेवा मनुष्याणामसिधारावलेहनम् ।
 पञ्चाननपरिष्वङ्गो व्यालीवदनचुम्बनम् ॥ ११ ॥
 कालो वा कारणं राज्ञो राजा वा कालकारणम् ।
 इति ते संशयो माभूत् राजा कालस्य कारणम् ॥ १२ ॥
 काके शौचं द्यूतकारे च सत्यं क्लीबे धैर्यं मद्यपे तत्त्वचिन्ता ।
 सर्पे शान्तिस्त्रीषु कामोपशान्ती राजा मित्रं केन दृष्टं श्रुतं वा १३
 बालार्को यज्ञधूम्रश्च बालस्त्री निर्झरोदकम् ।
 आयुष्यवर्धकं नित्यं रात्रौ क्षीरान्नभोजनम् ॥ १४ ॥
 माता यदि विषं दद्यात्पिता विक्रीयते सुतम् ।
 राजा हरति सर्वस्वं शरणं कस्य जायते ॥ १५ ॥
 अभ्रवृन्दं विशाखान्तं प्रसूत्यन्तं च यौवनम् ।
 राज्यान्तं नरकं तद्वद्याचनान्तं हि गौरवम् ॥ १६ ॥

गगनं गगनाकारं सागरः सागरोपमः ।

रामरावणयोर्युद्धं रामरावणयोरिव ॥ १७ ॥

रिक्तपाणिर्न पश्येत राजानं देवतां गुरुम् ।

दैवज्ञं पुत्रकं मित्रं फलेन फलमादिशेत् ॥ १८ ॥

आपद्रुतं हससि किं द्रविणान्ध मूढ

लक्ष्मीः स्थिरा न भवतीति किमत्र चित्रम् ।

एतान्प्रपश्यसि घटाञ्जलयन्त्रचक्रे

रिक्ता भवन्ति भरिता भरिताश्च रिक्ताः ॥ १९ ॥

रेवातीरे तपः कुर्यात् मरणं जाह्नवीतटे ।

दानं दद्यात्कुरुक्षेत्रे तत्सर्वं गौतमीतटे ॥ २० ॥

ल

हरिणापि हरेणापि ब्रह्मणापि सुरैरपि ।

ललाटलिखिता रेखा परिमार्ष्टुं न शक्यते ॥ १ ॥

लब्धप्रतिष्ठा प्रथमं यूयं किं बलवत्तरैः ।

अपवादैरिवोत्सर्गाः कृता व्यावृत्तयः परैः ॥ २ ॥

लोभमूलानि पापानि व्याधयो रसमूलकाः ।

स्नेहमूलानि दुःखानि त्रीणि त्यक्त्वा सुखी भव ॥ ३ ॥

लोभमूलानि पापानि लाभाल्लोभो विवर्धते ।

त्रिमाषघटितं कार्यं त्रिकोऽप्यपि न पूर्यते ॥ ४ ॥

लोभाविष्टो नरो वित्तं वीक्षते नैव चापदम् ।

दुग्धं पश्यति मार्जारो यथा न लगुडाहतिम् ॥ ५ ॥

यद्यपि स्यात्स्वयं ब्रह्मा त्रैलोक्याकर्षणक्षमः ।

तथापि लौकिकाचारं मनसापि न लङ्घयेत् ॥ ६ ॥

व

कैवर्तकर्कशकरग्रहणच्युतोपि

जालान्तरे निपतितः शफरो वराकः ।

दैवात्ततो विगलितो गिलितो बकेन

वक्रे विधौ वद कथं व्यवसायसिद्धिः ॥ १ ॥

कर्मणो हि प्रधानत्वं किं कुर्वन्ति शुभा ग्रहाः ।

वसिष्ठदत्तलग्नं च रामः किं भ्रमते वनम् ॥ २ ॥

शतेषु जायते शूरः सहस्रेषु च पण्डितः ।

वक्ता दशसहस्रेषु दाता भवति वा न वा ॥ ३ ॥

वयसि गते कः कामविकारः शुष्के नीरे कः कासारः ।

क्षीणे वित्ते कः परिवारो ज्ञाते तत्त्वे कः संसारः ॥ ४ ॥

वचस्तत्रैव वक्तव्यं यत्रोक्तं सफलं भवेत् ।

स्थायीभवति चात्यन्तं रङ्गः शुक्लपटे यथा ॥ ५ ॥

अन्यक्षेत्रे कृतं पापं पुण्यक्षेत्रे विनश्यति ।

पुण्यक्षेत्रे कृतं पापं वज्रलेपो भविष्यति ॥ ६ ॥

अपृच्छं पुत्रदारादींस्तैरुक्तोऽहं रघूत्तम ।

पापं तवैव तत्सर्वं वयं तु फलभागिनः ॥ ७ ॥

अन्यैः साकं विरोधेन वयं पञ्चोत्तरं शतम् ।

परस्परविरोधेन वयं पञ्च च ते शतम् ॥ ८ ॥

प्रियवाक्यप्रदानेन सर्वे तुष्यन्ति जन्तवः ।

तस्मात्तदेव वक्तव्यं वचने का दरिद्रता ॥ ९ ॥

हस्तादपि न दातव्यं गृहादपि न दीयते ।

परोपकरणार्थाय वचने का दरिद्रता ॥ १० ॥

न शरन्मेघवत्कार्यं वृथैव घनगर्जितम् ।

परस्यार्थमनर्थं वा प्रकाशयसि नो महान् ॥ ११ ॥

अशक्तस्तु भवेत्साधुर्ब्रह्मचारी च निर्धनः ।

व्याधितो देवभक्तश्च वृद्धा नारी पतिव्रता ॥ १२ ॥

आर्ता देवान्नमस्यन्ति तपः कुर्वन्ति रोगिणः ।

निर्धना दानमिच्छन्ति वृद्धा नारी पतिव्रता ॥ १३ ॥

आदौ वेश्या पुनर्दासी पश्चाद्भवति कुट्टिनी ।

सर्वोपायपरिक्षीणा वृद्धा नारी पतिव्रता ॥ १४ ॥

विषं कुपठिता विद्या विषं व्याधिरनौषधः ।

विषं व्याधिर्दरिद्रस्य वृद्धस्य तरुणी विषम् ॥ १५ ॥

नारीणां नायकं नेत्रं वैश्यानां नायकं धनम् ।

विप्राणां नायकं विद्या वृन्ताकं शाकनायकम् ॥ १६ ॥

वृन्ताकं कोमलं पथ्यं कूष्माण्डं कोमलं विषम् ।

आर्द्रिकं च सदा पथ्यमपथ्यं बदरीफलम् ॥ १७ ॥

करारविन्देन पदारन्दं मुखारविन्दे विनिवेशयन्तम् ।

वटस्य पत्रस्य पुटे शयानं बालं मुकुन्दं मनसा स्मरामि १८

यज्ञोपवीते द्वे धार्ये श्रौते स्मार्ते च कर्मणि ।

तृतीयमुत्तरीयार्थे वस्त्राभावे चतुर्थकम् ॥ १९ ॥

शर्मान्तं ब्राह्मणस्योक्तं वर्मन्तं क्षत्रियस्य तु ।

गुप्तान्तं चैव वैश्यस्य दासान्तं शूद्रजन्मनः ॥ २० ॥

वैशेष्यात्प्रकृतिश्रेष्ठ्यान्नियमस्य च धारणात् ।

संस्कारस्य विशेषाच्च वर्णानां ब्राह्मणः प्रभुः ॥ २१ ॥

तिमिरारिस्तमो हन्ति शङ्कातङ्कितमानसाः ।

वयं काका वयं काका इति जल्पन्ति वायसाः ॥ २२ ॥

ब्रह्मस्थाने कृतं पापं विष्णुस्थानेषु मुच्यते ।

विष्णुस्थाने कृतं पापं शिवस्थानेषु मुच्यते ॥ (?)

शिवस्थाने कृतं पापं गुरुस्थानेषु मुच्यते ।

गुरुस्थाने कृतं पापं वज्रलेपो भविष्यति ॥ २३ ॥

देशाटनं पण्डितमित्रता च वाराङ्गनाराजसभाप्रवेशः ।

अनेकशास्त्राणि विलोकितानि चातुर्यमूलानि भवन्ति पञ्च ॥ २४ ॥

किं वाससैवं न विचारणीयं वासः प्रधानं खलु योग्यतायाः ।

पीताम्बरं वीक्ष्य ददौ तनूजां दिगम्बरं वीक्ष्य विषं समुद्रः ॥ २५ ॥

मार्गे मार्गे निर्मलं ब्रह्मवृन्दं वृन्दे वृन्दे तत्त्वचिन्तानुवादः ।

वादे वादे जायते तत्त्वबोधो बोधे बोधे भासते चन्द्रचूडः ॥

केयूरा न विभूषयन्ति पुरुषं हारा न चन्द्रोज्ज्वला

न स्नानं न विलेपनं न कुसुमं नालंकृता मूर्धजाः ।

वाण्येका समलंकरोति पुरुषं या संस्कृता धार्यते

क्षीयन्ते खलु भूषणानि सततं वाग्भूषणं भूषणम् ॥ २७ ॥

दुर्जनस्य विशिष्टत्वं परोपद्रवकारिणम् ।

व्याघ्रस्य चोपवासेन पारणं पशुमारणम् ॥ २८ ॥

कान्तारे घनतिमिरे भुजङ्गमेभ्यो

नो भीता नच गणिता महापगापि ।

किं बाले वहसि भयं मदङ्गसङ्गात्

विक्रीते करिणि किमङ्कुशे विवादः ॥ २९ ॥

सौमित्रिर्वदति विभीषणाय लङ्कां

देहि त्वं भुवनपते विनैव कोशम् । •

एतस्मिन् रघुपतिराह वाक्यमेतत्

विक्रीते करिणि किमङ्कुशे विवादः ॥ ३० ॥

संपीतेऽधरमधुनि स्तने गृहीते

संजाते गतवसने तथोरुयुग्मे ।

किं नीवीगतमबले रुणद्धि पाणिं

विक्रीते करिणि किमङ्कुशे विवादः ॥ ३१ ॥

न भूतपूर्वं न कदापि वार्ता हेमः कुरङ्गो न कदापि दृष्टः ।

तथापि तृष्णा रघुनन्दनस्य विनाशकाले विपरीतबुद्धिः ॥३२

हरिः फरी वृश्चिकवेणुरम्भा विनाशकाले फलमुद्धहन्ति ।

यथा तथा सज्जनदुर्जनानां विनाशकाले विपरीतबुद्धिः ॥३३॥

विप्रास्मिन्नगरे महान्कथयतां तालद्रुमाणां गणः

को दाता रजको ददाति वसनं प्रातर्गृहीत्वा निशि ।

को दक्षः परदारवित्तहरणे सर्वोपि दक्षो जनः

कस्माज्जीवसि हे सखे विषकृमिन्यायेन जीवाम्यहम् ॥३४॥

विषादप्यमृतं ग्राह्यममेध्यादपि कांचनम् ।

नीचादप्युत्तमां विद्यां स्त्रीरत्नं दुष्कुलादपि ॥ ३५ ॥

परोक्षे कार्यहन्तारं प्रत्यक्षे प्रियवादिनम् ।

वर्जयेत्तादृशं मित्रं विषकुम्भं पयोमुखम् ॥ ३६ ॥

अनर्घमपि माणिक्यं हेमाश्रयमपेक्षते ।

विनाश्रयं न शोभन्ते पण्डिता वनिता लताः ॥ ३७ ॥

विद्वत्त्वं च नृपत्वं च नैव तुल्यं कदाचन ।

स्वदेशे पूज्यतेद्राजा विद्वान् सर्वत्र पूज्यते ॥ ३८ ॥

विद्वानेव विजानाति विद्वज्जनपरिश्रमम् ।

नहि वन्ध्या विजानाति गुर्वी प्रसववेदनाम् ॥ ३९ ॥

विभवाः सर्वतः पूज्या न शरीराणि देहिनाम् ।

चाण्डालोऽपि नरश्रेष्ठो यस्यास्ति विपुलं धनम् ॥ ४० ॥

उषःकालश्च गर्गश्च शकुनं च बृहस्पतिः ।

अङ्गिराश्च मनोत्साहोः विप्रवाक्यं जनार्दनः ॥ ४१ ॥

नदीनां च नखीनां च शृङ्गिणां शस्त्रपाणिनाम् ।

विश्वासो नैव कर्तव्यःस्त्रीषु राजकुलेषु च ॥ ४२ ॥

समुपागतवति नाथे गेहे कृष्णे करोमि किं त्वद्य ।

स्मर सखि पाणिनिसूत्रं विप्रतिषेधे परं कार्यम् ॥ ४३ ॥

सद्भावो नास्ति वेद्यानां स्थिरता नास्ति सम्पदाम् ।

विवेको नास्ति मूर्खाणां विनाशो नास्ति कर्मणाम् ॥ ४४ ॥

अनार्येण कृतघ्नेन संगतिर्मे न युज्यते ।

विनाशमपि काङ्क्षन्ति ज्ञातीनां ज्ञातयः सदा ॥ ४५ ॥

ब्रह्महत्यादिपापानां कथंचिन्निष्कृतिर्भवेत् ।

विश्वासघातकानां तु निष्कृतिर्नास्ति कुत्रचित् ॥ ४६ ॥

वीणेव श्रोत्रहीनस्य लोलाक्षीव विचक्षुषः ।

व्यसोः कुसुममालेव विद्या स्तब्धस्य निष्फला ॥ ४७ ॥

धनंजये हाटकसंपरीक्षा महारणे शस्त्रभृतां परीक्षा ।

विपत्तिकाले गृहिणीपरीक्षा विद्यावतां भागवते परीक्षा ॥ ४८ ॥

व्यसनानि सन्ति बहुधा व्यसनद्वयमेव केवलं व्यसनम् ।

विद्याभ्यसनं व्यसनं अथवा हरिपादसेवनं व्यसनम् ॥ ४९ ॥

विवाहो जन्म मरणं यदा यत्र च येन च ।

त्रयः कालकृताः पाशाः शक्यन्ते न निवर्तितुम् ॥ ५० ॥

दृष्टिं देहि पुनर्बाले कमलायत लोचने ।

श्रूयते हि पुरा लोके विषस्य विषमौषधम् ॥ ५१ ॥
 वेषं न विश्वसेत्प्राज्ञो वेषो दोषाय जायते ।
 रावणो भिक्षुरूपेण जहार जनकात्मजाम् ॥ ५२ ॥
 वैद्यराज नमस्तुभ्यं यमराजसहोदर ।
 यमस्तु हरते प्राणान्वैद्यः प्राणान्धनानि च ॥ ५३ ॥
 वैद्यानां शारदी माता पिता च कुसुमाकरः ।
 यमदंष्ट्रा स्वसा प्रोक्ता हितभुञ्जितभुग्निपुः ॥ ५४ ॥

श.

स्वहस्तप्रथिता माला स्वयं घृष्टं च चन्दनम् ।
 स्वहस्तलिखितं स्तोत्रं शक्रस्यापि श्रियं हरेत् ॥ १ ॥
 नापितस्य गृहे क्षौरं पाषाणे गन्धलेपनम् ।
 आत्मरूपं जले दृष्टं शक्रस्यापि श्रियं हरेत् ॥ २ ॥
 अजारजः खररजस्तथा संमार्जनीरजः ।
 दीपमञ्चकयोश्छाया शक्रस्यापि श्रियं हरेत् ॥ ३ ॥
 दिवा कपित्थच्छाया च रात्रावश्वत्थमेव च ।
 दीपखट्वानरच्छाया शक्रस्यापि श्रियं हरेत् ॥ ४ ॥
 परान्नं परवस्त्रं च परशय्याः परस्त्रियः ।
 परवेश्मनि वासश्च शक्रस्यापि श्रियं हरेत् ॥ ५ ॥
 शनैः पन्थाः शनैः कन्था शनैः पर्वतलङ्घनम् ।
 शनैर्विद्या शनैर्वित्तं पञ्चैतानि शनैः शनैः ॥ ६ ॥
 अस्थिवद्दधिवच्चैव कुष्ठवत्पिष्टवत्तथा ।
 राजंस्तव यशो भाति शरच्चन्द्रमरीचिवत् ॥ ७ ॥
 शत्रोरपि गुणा वाच्या दोषा वाच्या गुरोरपि ।
 सर्वदा सर्वयत्नेन पुत्रे शिष्यवदाचरेत् ॥ ८ ॥
 कृते प्रतिकृतिं कुर्याद्विसने प्रतिहिंसितम् ।
 तत्र दोषं न पश्यामि शठे शाठ्यं समाचरेत् ॥ ९ ॥
 शठं प्रति शठं ब्रूयादादरं प्रति चादरम् ।

तत्र दोषो न भवति दुष्टे दुष्टं समाचरेत् ॥ १० ॥

शतं विहाय भोक्तव्यं सहस्रं स्नानमाचरेत् ।

लक्षं विहाय दातव्यं कोटिं त्यक्त्वा हरिं भजेत् ॥ ११ ॥

श्मशानान्ते पुराणान्ते मैथुनान्ते च या मतिः ।

सा मतिः सर्वदा चेत्स्यात्को न मुच्येत बन्धनात् ॥ १२ ॥

श्वशुरगृहनिवासः स्वर्गतुल्यो नराणां

यदि भवति विवेकी पञ्च वा षड् दिनानि ।

दधिमधुघृतलोभान्मासमेकं वसेचे-

द्भवति विगतलज्जो मानवो मानहीनः ॥ १३ ॥

श्रद्धया दीयते यस्माच्छ्राद्धं तेन निगद्यते ।

पितृनुद्दिश्य विप्रेभ्यो दत्तं श्राद्धमुदाहृतम् ॥ १४ ॥

प्रातःस्नानं गवां सेवा आरामः पुष्पवाटिका ।

मातापित्रोश्च शुश्रूषा शास्त्राय च सुखाय च ॥ १५ ॥

दुर्मन्त्री राज्यनाशाय ग्रामनाशाय कुञ्जरः ।

शालको गृहनाशाय सर्वनाशाय मातुलः ॥ १६ ॥

श्यालको गृहनाशाय वित्तनाशाय कुञ्जरः ।

महिषी तोयनाशाय सर्वनाशाय मूषकः ॥ १७ ॥

अग्रतश्चतुरो वेदाः पृष्ठतः सशरं धनुः ।

इदं ब्राह्ममिदं क्षात्रं शापादपि शरादपि ॥ १८ ॥

क्रोध एव महान् शत्रुः तृष्णा वैतरणी नदी ।

संतोषो नन्दनवनं शान्तिरेव हि कामधुक् ॥ १९ ॥

दिल्लीश्वरो वा जगदीश्वरो वा मनोरथान् पूरयितुं समर्थः ।

अन्येन केनापि नृपेण दत्तं शाकाय वा स्याल्लवणाय वा स्यात् ॥२०॥

निराशीर्यतचित्तात्मा त्यक्तसर्वपरिग्रहः ।

शारीरं केवलं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ॥ २१ ॥

गुरुरात्मवतां शास्ता राजा शास्ता दुरात्मनाम् ।

१ (त्वया मे लुब्धिताः केशा मया च शिरमुण्डनम्). २ (दधिमधुघृत-
तलोपो मासमेकं वसामि तदुपरि दिनमेकं पादरक्षाप्रयोगः).

अथ प्रच्छन्नपापानां शास्ता वैवस्वतो यमः ॥ २२ ॥

यः स्वभावो हि यस्यास्ते स नित्यं दुरतिक्रमः ।

श्वा यदि क्रियते राजा स किं नाश्नात्युपानहम् ॥ २३ ॥

न कालनियमोथवा ऋणधनादिसंशोधनं

न भूतिपरिशुद्धिरप्यथ न चात्र दिग्बन्धनम् ।

न चाङ्गकरमातृकान्यसनवायुसंरोधनं

शिवाय गुरवे नमः परममन्त्रसंराड्यम् ॥ २४ ॥

शिवाय विष्णुरूपाय शिवरूपाय विष्णवे

शिवस्य हृदयं विष्णुर्विष्णोश्च हृदयं शिवः ॥ २५ ॥

सद्भिस्तु लीलया प्रोक्तं शिलालिखितमक्षरम् ।

असद्भिः शपथेनापि जले लिखितमक्षरम् ॥ २६ ॥

राज्ञश्चामात्यजा दोषाः पत्नीदोषास्तु भर्तारि ।

तथा शिष्यार्जितं पापं गुरुः प्राप्नोति निश्चितम् ॥ २७ ॥

शिक्षापतनजृम्भासु जीवोत्तिष्ठाङ्गुलिध्वनिम् ।

कुर्वञ्श्रेयो ह्यत्राप्नोति अकृते ब्रह्महा भवेत् ॥ २८ ॥

आपदर्थं धनं रक्षेत् श्रीमतामापदः कुतः ।

सा चेदपगता लक्ष्मीः संचितार्थोपि नश्यति ॥ २९ ॥

शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोभिजायते ।

अथवा योगिनामेव कुले भवति धीमताम् ॥ ३० ॥

शुभं ब्रूयाच्छुभं ब्रूयाद्भद्रमित्येव वा वदेत् ।

शुष्कवैरं विवादं च न कुर्यात्केनचित्सह ॥ ३१ ॥

शुभं ब्रूयाच्छुभं ध्यायेच्छुभमिच्छेच्च शाश्वतम् ।

जन्तूनामुपकाराय कुर्याद्देहादिचालनम् ॥ ३२ ॥

संध्यामुपासते विप्रा नित्यमेव द्विजोत्तमाः ।

शुचिर्वाप्यशुचिर्वापि संध्या काले विधीयते ॥ ३३ ॥

सर्वेषां ब्राह्मणानां तु त्रिषु कालेष्वयं विधिः ।

शुचिर्वाप्यशुचिर्वापि संध्या काले विधीयते ॥ ३४ ॥

श्रुतिस्मृती उभे नेत्रे द्विजस्य परिकीर्तिते ।

एकेन हीनः काणः स्याद्वाभ्यामन्धः प्रजायते ॥ ३५ ॥
प्रीतिर्मे क्रियते सास्मिन्सकृदुच्चरिते श्रुते ।

श्रुतं हरति पापानि तथारोग्यं प्रयच्छति ॥ ३६ ॥

श्रुतं हरति पापानि तथारोग्यं प्रयच्छति ।

रक्षां करोति भूतेभ्यो जन्मनां कीर्तनं मम ॥ ३७ ॥

सुवर्णपुष्पितां पृथ्वीं विचिन्वन्ति त्रयो जनाः ।

शूरश्च कृतविद्यश्च यश्च जानाति सेवितुम् ॥ ३८ ॥

ष

षट्कर्णो भिद्यते मन्त्रश्चतुष्कर्णः स्थिरो भवेत् ।

द्विकर्णस्य च मन्त्रस्य ब्रह्माप्यन्तं न गच्छति ॥ १ ॥

स

संमुखो ह्यर्थलाभाय दक्षिणे सुखसंपदा ।

पृष्ठे तु मरणं चैव वामे चन्द्रे धनक्षयः ॥ १ ॥

सर्वः सर्वं न जानाति सर्वज्ञो नास्ति कश्चन ।

नैकत्र परिनिष्ठास्ति ज्ञानस्य पुरुषे क्वचित् ॥ २ ॥

स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेच्च वसुंधराम् ।

षष्टिवर्षसहस्राणि विष्टायां जायते कृमिः ॥ ३ ॥

सत्यं जनविरोधाय असत्यं जनरञ्जनम् ।

सुरा विक्रीयते स्थाने दधि क्षीरं गृहेगृहे ॥ ४ ॥

समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः ।

शीतोष्णसुखदुःखेषु समः सङ्गविवर्जितः ॥ ५ ॥

सर्वे ब्रह्म वदिष्यन्ति संप्राप्ते तु कलौ युगे ।

नैव तिष्ठन्ति मैत्रेय शिश्रोदरपरायणाः ॥ ६ ॥

सकृज्जल्पन्ति राजानः सकृज्जल्पन्ति पण्डिताः ।

सकृत्प्रदीयते कन्या त्रीण्येतानि सकृत्सकृत् ॥ ७ ॥

सर्वं कालकृतं मन्ये भवतां च यदप्रियम् ।

सपालो यद्वशे लोको वायोरिव घनावलिः ॥ ८ ॥

सर्वं खल्विदं ब्रह्म सर्वमात्मेति भावयेत् ।

अहमन्यदिदं चान्यदित्येषा खण्डखण्डधीः ॥ ९ ॥

सत्यानृतं तु वाणिज्यं श्ववृत्तिर्नीचसेवनम् ।

वर्जयेत सदा विप्रो राजन्यश्च जुगुप्सितम् ॥ १० ॥

सत्यानृते तु वाणिज्यं तेनापदि च जीवनम् ।

सेवा श्ववृत्तिर्विख्याता ब्राह्मणानां विगर्हिता ॥ ११ ॥

नेहाभिक्रमनाशोस्ति प्रत्यवायो न विद्यते ।

स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भयात् ॥ १२ ॥

शुचि भूमिगतं तोयं शुचिर्नारी पतिव्रता ।

शुचिः क्षेमकरो राजा संतोषी ब्राह्मणः शुचिः ॥ १३ ॥

सर्वे परवशे दुःखं सर्वमात्मवशे सुखम् ।

इति मत्वा तु राजेन्द्र स्वयं दासास्तपस्विनः ॥ १४ ॥

कार्तिक्यां कृत्तिकायोगे यः कुर्यात्स्वामिदर्शनम् ।

सप्तजन्म भवेद्विप्रो धनाढ्यो वेदपारगः ॥ १५ ॥

श्रेयान् स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ।

स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः ॥ १६ ॥

सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं ब्रज ।

अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ॥ १७ ॥

जले विष्णुः स्थले विष्णुर्विष्णुः पर्वतमस्तके ।

ज्वालामालाकुले विष्णुः सर्वं विष्णुमयं जगत् ॥ १८ ॥

अविद्या जीवनं शून्यं दिक् शून्या चेदबान्धवा ।

पुत्रहीनं गृहं शून्यं सर्वशून्या दरिद्रता ॥ १९ ॥

कष्टा वृत्तिः परार्थिना कष्टो वासो निराश्रयः ।

निर्धनो व्यवसायश्च सर्वकष्टा दरिद्रता ॥ २० ॥

अरण्यं सारङ्गैर्गिरिकुहरगर्भाश्च हरिभि-

दिशो दिङ्मातंगैः सलिलमुषितं पङ्कजवनैः ।

प्रियाचक्षुर्मध्यस्तनवदनसौन्दर्यविजितैः

सतां माने म्लाने मरणमथवा दूरगमनम् ॥ २१ ॥

प्रिया न्याय्या वृत्तिर्मलिनमसुभङ्गेप्यसुकरं

त्वसंतो नाभ्यर्थाः सुहृदपि न याच्यः कृशधनः ।

विपद्युच्चैः स्थेयं पद्मनुविधेयं च महतां
सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥ २२ ॥

अप्राप्तयौवना नारी न कामाय न शान्तये ।

संप्राप्ते षोडशे वर्षे गर्दभी चाप्सरायते ॥ २३ ॥

अकीर्तिं चापि भूतानि कथयिष्यन्ति तेऽव्ययाम् ।

संभावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते ॥ २४ ॥

स राघवेन्द्रो हृतराजदारः स वानरेन्द्रो हृतराजदारः ।

एवं तयोरध्वनि दैवयोगात् समानशीलव्यसनेषु सख्यम् ॥ २५ ॥

मृगा मृगैः सङ्गमनुव्रजन्ति गावश्च गोभिस्तुरगास्तुरङ्गैः ।

मूर्खाश्च मूर्खैः सुधियः सुधीभिः समानशीलव्यसनेषु सख्यम् २६

सर्वौषधीनाममृतं प्रधानं सर्वेषु सौख्येष्वशनं प्रधानम् ।

सर्वेन्द्रियाणां नयनं प्रधानं सर्वेषु गात्रेषु शिरः प्रधानम् ॥ २७ ॥

यथा विहङ्गास्तरुमाश्रयन्ति नद्यो यथा सागरमाश्रयन्ति ।

यथा तरुण्यः श्रियमाश्रयन्ति सर्वे गुणाः काञ्चनमाश्रयन्ति २८

यस्यास्ति वित्तं स नरः कुलीनः स पण्डितः स श्रुतवान् गुणज्ञः ।

स एव वक्ता स च दर्शनीयः सर्वे गुणाः काञ्चनमाश्रयन्ति २९

शय्या वस्त्रं चन्दनं चारुहास्यं वीणा वाणी दृश्यते या च नारी ।

न भ्राजन्ते क्षुत्पिपासातुराणां सर्वास्मास्तन्दुलाः प्रस्थमूलाः ३०

सद्वंशजातं गुणकोटिनम्रं धनुः कथं पार्थिववामहस्ते ।

•शरः परप्राणविहारदक्षः स पक्षपातोप्यधमो गरीयान् ॥ ३१ ॥

वनानि दहते वह्निर्वनमूला निरक्षति ।

ब्राह्मणक्षोभितो वह्निः समूलं च विनश्यति ॥ ३२ ॥

अन्यायोपार्जितं द्रव्यं दशवर्षाणि तिष्ठति ।

प्राप्ते चैकादशे वर्षे समूलं च विनश्यति ॥ ३३ ॥

पिपीलिकार्जितं धान्यं मक्षिकासंचितं मधु ।

लुब्धेन संचितं द्रव्यं समूलं च विनश्यति ॥ ३४ ॥

पुत्र इत्येव पितरि कन्यकेत्येव मातरि ।

इत्येवं वदतः पुंसः सर्वत्र विजयो भवेत् ॥ ३५ ॥

अज्ञश्चाश्रद्धानश्च संशयात्मा विनश्यति ।

नायं लोकोस्ति न परो न सुखं संशयात्मनः ॥ ३६ ॥

येनकेन प्रकारेण यस्यकस्यापि देहिनः ।

संतोषं जनयेत्प्राज्ञस्तदेवेश्वरपूजनम् ॥ ३७ ॥

यती च ब्रह्मचारी च सदा बद्धश्च घाटकः ।

अंतःपुररमण्यश्च सदा मैथुनचिन्तकः ॥ ३८ ॥

तक्षकस्य विषं दन्ते माक्षिकायाश्च मस्तके ।

वृश्चिकस्य विषं पुच्छे सर्वाङ्गे दुर्जनस्य तत् ॥ ३९ ॥

सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ।

ईक्षते योगयुक्तात्मा सर्वत्र समदर्शनः ॥ ४० ॥

चतुरः सखि मे भर्ता यल्लिखति स तत्परो न वाचयति ।

तस्मादप्यधिको मे स्वयमपि लिखितं स्वयं न वाचयति ४१

तीर्थे विवाहे यात्रायां संग्रामे देशविप्लवे ।

नगरग्रामदाहे च स्पृष्टास्पृष्टिर्न दुष्यति ॥ ४२ ॥

सद्यः प्रज्ञाहरा तुण्डी सद्यः प्रज्ञाकरी वचा ।

सद्यः शक्तिहरा नारी सद्यः शुक्रकरं पयः ॥ ४३ ॥

समदुःखसुखः स्वस्थः समलोष्टाश्मकांचनः ।

तुल्यप्रियाप्रियो धीरस्तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः ॥ ४४ ॥

दीपान्निर्दीपतैलं च सकेशां विधवां तथा ।

प्रेतान्नि च तथा स्पृष्ट्वा स चैलं स्नानमाचरेत् ॥ ४५ ॥

सर्वत्र जयमन्विच्छेत्पुत्रादिच्छेत्पराजयम् ।

वासुदेवं नमस्यन्ति वसुदेवं न ते जनाः ॥ ४६ ॥

सर्वदा स्वहितमाचरणीयं किं करिष्यति जनो बहुजल्पः ।

सर्वलोकपरितोषकारको नास्ति तत्र खलु कश्चिदुपायः ॥ ४७ ॥

मामस्पर्शय पुष्पवत्यहमहो पुष्पेण किं पातकं

पुष्पिण्या सह संगमेन पुरुषस्यार्थायुषं क्षीयते ।

अस्पृष्ट्वा सकलायुषं क्षयति चेत्तस्यार्धनाशो वरः

सर्वं वस्तुविनाशकालसमये अर्धं त्यजेत्पण्डितः ॥ ४८ ॥

सर्वनाशे समुत्पन्ने ह्यर्धं त्यजति पण्डितः ।

अर्धेन कुरुते कार्यं सर्वनाशो न जायते ॥ ४९ ॥

सहते शरशतपातानाजानेयः कशां न वा सहते ।

सहते विपत्सहस्रं मानी नैवापमानलेशमपि ॥ ५० ॥

सहपरिजनेन विलसति धीरो गहनानि तरति पुनरेकः

विषमेकेन निपीतं त्रिपुरजिता सह सुरैर्मृतम् ॥ ५१ ॥

यो न यानं न पर्यङ्कं न पीठं न गजं रथम् ।

आरोहेत्संमतोस्मीति स राजवसतिं वसेत् ॥ ५२ ॥

अथ यत्रैवमासीनं शङ्करं दुष्टचारिणः ।

न तत्रोपविशेद्यो वै स राजवसतिं वसेत् ॥ ५३ ॥

नास्यानिष्ठानि सेवेत नाहितैः सह संवसेत् ।

स्वस्थानान्न विकम्पेत स राजवसतिं वसेत् ॥ ५४ ॥

लाभेन हर्षयेद्यस्तु न व्यथेद्योऽवमानितः ।

असंमूढश्च यो नित्यं स राजवसतिं वसेत् ॥ ५५ ॥

अम्लानो बलवाञ्छूरश्छायेवानुगतः सदा ।

सत्यवादी मृदुर्दान्तः स राजवसतिं वसेत् ॥ ५६ ॥

अन्यस्मिन्प्रेष्यमाणे तु पुरस्ताद्यः समुत्पतेत् ।

अहं किं कखाणीति स राजवसतिं वसेत् ॥ ५७ ॥

आन्तरे चैव बाह्ये च राज्ञा यश्चैव सर्वदा ।

आदिष्टो नैव कम्पेत स राजवसतिं वसेत् ॥ ५८ ॥

यो वै गृहेभ्यः प्रवसन् प्रियाणां नानुसंस्मरेत् ।

दुःखेन सुखमन्विच्छेत् स राजवसतिं वसेत् ॥ ५९ ॥

समयाचारिको धर्मो जातिदेशकुलोद्भवः ।

ग्रामाचारः परिग्राह्यस्तत्रतत्र यथोदितः ॥ ६० ॥

यदभावि न तद्भावि भावि चेन्न तदन्यथा ।

इति निश्चित्य सततं सर्वं त्यक्त्वाहरिं भजेत् ॥ ६१ ॥

सर्वं परवशे दुःखं सर्वमात्मवशे सुखम् ।

एतद्विद्यात्समासेन लक्षणं सुखदुःखयोः ॥ ६२ ॥

चेतोहरा युवतयः सुहृदोऽनुकूलाः

सद्बान्धवाः प्रणतिनम्रगिरश्चः भृत्याः ।

वल्गन्ति दन्तिनिवहास्तरलास्तुरङ्गाः

संमीलने नयनयोर्नहि किञ्चिदस्ति ॥ ६३ ॥

अश्वारूढं यतिं दृष्ट्वा खट्वारूढां रजस्वलाम् ।

सकेशां विधवां दृष्ट्वा सचैलं स्नानमाचरेत् ॥ ६४ ॥

नौकायां शत्रुसंकष्टे कोटमध्ये महान्धसे ।

स्पर्शास्पर्शो न दोषोस्ति न तथा यज्ञमण्डपे ॥ ६५ ॥

कुण्डे काष्ठे रथे मञ्चे नौकायां पशुवृक्षयोः ।

तृणौघजनसंघाते स्पर्शदोषो न विद्यते ॥ ६६ ॥

न स्वामी भृत्यतः स्वाम्यमिच्छन् योराति चाशिषः ।

स वै स्वामी सवै भृत्यो गुणलुब्धौ न कामुकौ ॥ ६७ ॥

सभा जिता वस्त्रवता मिष्टाशा गोमता जिता ।

अध्वा जितो यानवता सर्वे शीलवता जितम् ॥ ६८ ॥

यत्र यत्र हरेर्चा स देशः श्रेयसां पदम् ।

स वै पुण्यतमो देशः सत्पात्रं यत्र लभ्यते ॥ ६९ ॥

प्राज्ञो वा यदि वा मूर्खः सधनो निर्धनोपि वा ।

सर्वे कालवशं यान्ति शुभाशुभसमन्विताः ॥ ७० ॥

सङ्गः सर्वात्मना त्याज्यः स चेत्यक्तुं न शक्यते ।

स सद्भिः सह कर्तव्यः सन्तः सर्वस्य भेषजम् ॥ ७१ ॥

क्षुधितो तृषितो कामी विद्यार्थी बहुपोषकः ।

भाण्डारी रक्षकश्चैव सप्त सुप्तान् प्रबोधयेत् ॥ ७२ ॥

सहवासी विजानाति सहवासिविचेष्टितम् ।

वक्रं किं वर्ण्यसे राम येनाहं निष्कुलीकृतः ॥ ७३ ॥

१ बुद्धिमता. २ किञ्चिद्वेदमयं पात्रं किञ्चित्पात्रं तपोमयम् ।

पात्राणामुत्तमं पात्रं शूद्रान्नं यस्य नोदरे ।

चिता चिन्ता समा युक्ता बिन्दुमात्रविशेषतः ।

सजीवं दहते चिन्ता निर्जीवं दहते चिता ॥ ७४ ॥

अन्धकः कुब्जकश्चैव राजकन्या त्रयस्तनी ।

सानुकूलो जगन्नाथो विपरितः सुपरितो भवेत् ॥८७॥

असारे खलु संसारे सारं श्वशुरमन्दिरम् ।

क्षीराब्धौ च हरिः शैते शिवः शैते हिमालये ॥ ६७ ॥

सारं भागीरथीतोयं सारं जाप्यं च वैदिकम् ।

ब्रह्मचर्यतपः सारं सारं माधवसेवनम् ॥ ७७ ॥

सामदाने दण्डभेदाद्वित्युपायचतुष्टयम् ।

हस्त्यश्वरथपादातं सेनाङ्गं स्याच्चतुष्टयम् ॥ ७८ ॥

रोगस्योपक्रमे सान्त्वं मध्ये किञ्चिद्धनव्ययः ।

शनैरनादरः शान्तौ स्नातो वैद्यं न पश्यति ॥ ७९ ॥

दुग्धे पयस्तदपि च कथितं तदेव माधुर्यमप्यपहतं मथितं च वेगात् ।

दग्धः पुनर्घृतकृते नवनीतपिण्डः स्नेहास्तु कारणमनर्थपरंपरायाः ८०

अनृतं मत्स्यगन्धं च दिवास्वापं च मैथुनम् ।

पुनाति वृषलस्यान्नं सायं संध्या बहिर्जले ॥ ८१ ॥

धनमीनगते जीवे शनिर्मकरकुम्भयोः ।

स्थानहानिकरो जीवः स्थानवृद्धिकरः शनिः ॥८२॥

स्थानहानिकरो जीवः स्थानवृद्धिकरः शनिः ।

दृष्टिवृद्धिकरो जीवो दृष्टिहानिकरः शनिः ॥ ८३ ॥

नित्यं छेदस्तृणानां भुवि नखलिखनं पादयोश्चाल्पशौचं

दन्तानामल्पशौचं वसनमलिनता रूक्षता मूर्धजानाम् ।

द्वे सन्ध्ये चातिनिद्रा ह्यवसनशयनं ग्रासहास्यातिरेकः

स्वाङ्गे पीठे च वाद्यं हरति सुरपतेः केशवस्यापि लक्ष्मीम् ८४

चिन्तायत्तं धातुबद्धं शरीरं नष्टे चित्ते धातवो यान्ति नाशम् ।

तस्माच्चित्तं सर्वदा रक्षणीयं स्वस्थे चित्ते बुद्ध्यः संभवन्ति ॥८५॥

मदिरातान्त्रिकदीक्षा स्मार्तद्वेषस्तु माध्वकुलधर्मः ।

क्रोधः कुतापसात्मा गदाधरी गौडगायत्री ॥ ८६ ॥

स्थानभ्रष्टा न शोभन्ते दन्ताः केशा नखा नराः ।

स्थानभ्रष्टाः सुशोभन्ते सिंहाः सत्पुरुषा गजाः ॥ ८७ ॥

इरोति शोभामलके स्त्रियाः को दृश्या न कान्ता विधिना च कोक्ता ।

इहे तु कस्मिन् दहनः पुरारेः सिन्दूरविन्दुर्विधवाललाटे ॥ ८८ ॥

भूपस्य चित्तं कृपणस्य वित्तं मनोरथं मानुषदुर्जनस्य ।

स्त्रियश्चरित्रं पुरुषस्य भाग्यं देवो न जानाति कुतो मनुष्यः ८९

करस्थमुदकं त्यक्त्वा घनस्थमभिवाञ्छति ।

सिद्धमन्नं परित्यज्य भिक्षामटति दुर्मतिः ॥ ९० ॥

अयो हि मूलं निधनस्य पुंसः स्त्रियो हि मूलं व्यसनस्य पुंसः ।

अयो हि मूलं नरकस्य पुंसः स्त्रियो हि मूलं कलहस्य पुंसः ॥ ९१ ॥

आत्मबुद्धिः सुखायैव गुरुबुद्धिर्विशेषतः ।

परबुद्धिर्विनाशाय स्त्रीबुद्धिः प्रलयान्तिका ॥ ९२ ॥

सर्वस्य द्वे सुमतिक्रमती संपदापत्तिहेतू

एको गोत्रे प्रभवति पुमान् यः कुटुम्बं विभर्ति ।

वृद्धो यूना सह परिचयात् त्यज्यते कामिनीभिः

स्त्रीपुंवच्च प्रभवति यदा तद्धि गेहं विनष्टम् ॥ ९३ ॥

सुखस्यानन्तरं दुःखं दुःखस्यानन्तरं सुखम् ।

न नित्यं लभते दुःखं न नित्यं लभते सुखम् ॥ ९४ ॥

सुखस्यानन्तरं दुःखं दुःखस्यानन्तरं सुखम् ।

द्वयमेतद्धि जन्तूनामलङ्घ्यं दिनरात्रिवत् ॥ ९५ ॥

सुखस्यानन्तरं दुःखं दुःखस्यानन्तरं सुखम् ।

सुखदुःखावृते लोके नेहास्त्येकमनन्तरम् ॥ ९६ ॥

सुखमध्ये स्थितं दुःखं दुःखमध्ये स्थितं सुखम् ।

द्वयमन्योन्यसंयुक्तं प्रोच्यते जलपङ्कवत् ॥ ९७ ॥

सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ ।

ततो युद्धाय युज्यस्व नैवं पापमवाप्स्यसि ॥ ९८ ॥

सुखार्थी च त्यजेद्विद्यां विद्यार्थी च त्यजेत्सुखम् ।

सुखार्थिनः कुतो विद्या कुतो विद्यार्थिनः सुखम् ॥ ९९ ॥

शर्वरीदीपकश्चन्द्रः प्रभाते दीपको रविः ।

त्रैलोक्ये दीपको धर्मः सुपुत्रः कुलदीपकः ॥१००॥

सुखस्य दुःखस्य न कोपि दाता परो ददातीति कुबुद्धिरेषा ।

अहं करोमीति वृथाभिमानः स्वकर्मसूत्रग्रथितो हि लोकः ॥ १०१ ॥

सिद्धमन्नं फलं पक्वं नारी प्रथमयौवनम् ।

सुभाषितं च ताम्बूलं सद्यो गृह्णाति बुद्धिमान् ॥१०२॥

उपाध्यायश्च वैद्यश्च ऋतुकाले वराङ्गना ।

सूतिका दूतिका चैव कार्यान्ते तृणवत्स्मृताः ॥१०३॥

मौनान्मूकः प्रवचनपटुर्वाचको जल्पको वा

धृष्टः पार्श्वे प्रभवति तदा दूरतश्चाप्रगल्भः ।

क्षान्त्या भीरुर्यदि न सहते प्रायशो नाभिजातः

सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥ १०४ ॥

विज्ञैः स्निग्धैरुपकृतमपि द्वेष्यतामेति कश्चित्

साक्षादन्यैरुपकृतमपि प्रीतिमेवोपयाति ।

चित्रं चित्रं किमथ चरितं नैकभावाश्रयाणां

सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥ १०५ ॥

कासे श्वासे तथा शोषे मन्दाग्रौ विषमज्वरे ।

प्रमेहे मूत्रकृच्छ्रे च सेवयेन्मधुपिप्पलीम् ॥ १०६ ॥

क्षान्त्या भीरुः कोपयुक्तो मूर्खः सेवक उच्यते ।

रूपवांश्च भवेज्जारः सेवाधर्मोतिदुर्गमः ॥ १०७ ॥

रामचन्द्रसमादिष्टनलसंचयसंचितम् ।

सेतुं दृष्ट्वा समुद्रस्य ब्रह्महत्या व्यपोहति ॥ १०८ ॥

अङ्गारपूर्वे गमने च लाभं सोमे शनिर्दक्षिणमर्थलाभम् ।

बुधे गुरौ पश्चिमकार्यसिद्धी रवौ भृगौ चोत्तरमर्थलाभम् ॥१०९॥

ह.

हस्तचित्रा गता मेघाः प्रसूता गतयौवना ।

देशान्तरगताचारा याचका गतगौरवाः ॥ १ ॥

हसता लभ्यते नारी रुदता लभ्यते धनम् ।

पठता लभ्यते विद्या त्यजता लभ्यते यशः ॥ २ ॥

करणभगणदोषं वारसंक्रान्तिदोषं

कृतिथिकुलिकदोषं यामयामार्धदोषम् ।

कुजशनिरविदोषं राहुकेत्वादिदोषं

हरति सकलदोषं चन्द्रमाः सन्मुखस्थः ॥ ३ ॥

हसद्भिः क्रियते कर्म रुद्भिः परिपच्यते ।

अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभम् ॥ ४ ॥

द्राक्षादीनि फलानीक्षून् पयो मूलं घृतं दधि ।

ताम्बूलमौषधं पत्रं हविर्भुक्त्वापि नाचमेत् ॥ ५ ॥

व्यसनानि सन्ति बहुशो व्यसनद्वयमेव केवलं व्यसनम् ।

विद्याभ्यसनं व्यसनं अथवा हरिपादसेवनं व्यसनम् ॥ ६ ॥

यस्मिन् काले यदा देशे यन्मुहूर्ते च यद्दिने ।

हानिर्मृत्युर्यशोलाभस्तत्काले भविष्यति ॥ ७ ॥

मूर्खस्य चाष्टार्चिहानि शीका टीका च मालिका ।

प्रतिष्ठा लम्बधोत्राणि हाजीहोजी च योग्यता ॥ ८ ॥

हितं न वाच्यं अहितं न वाच्यं हिताहितं नैव तु वाचनीयम्

भरण्डको नाम ऋषिर्महात्मा हितोपदेशेन बलिं प्रविष्टः ॥ ९ ॥

समाप्ताच्यं समयोचितपद्यमाला ॥

